

**ÌWÉ
ÌDÁNILÉKÒÓ**

**YOR 222
MOFÓLÓJÌ YORÙBÁ**

Ònkòwé Kòòsì

Ọ̀jògbòn OyèTáíwò

Èka Ìmọ̀ Èdà-Èdè áti Èdè Áfíríkà
Yunifásítì Ibadan, Ibadan
oyepaultaiwo@gmail.com;
po.taiwo@mail1.ui.edu.ng
08053506069; 08024661260

NATIONAL OPEN UNIVERSITY OF NIGERIA

National Open University of Nigeria
Headquarters
14/16 Ahmadu Bello Way
Victoria Island
Lagos

Abuja Annex
245 Samuel Adesujo Ademulegun Street
Central Business District
Opposite Arewa Suites
Abuja
e-mail: centralinfo@nou.edu.ng
URL: www.nou.edu.ng

National Open University of Nigeria

First Printed

ISBN:
All Rights Reserved

Printed by .....
For
National Open University of Nigeria

Ìfáàrà

Ohun tí o máa kọ ní Abala Èkọ yí

Àfojúsùn Abala Èkọ

Èròngbà Abala Èkọ

Ìṣẹ Ṣíṣe ní Abala Èkọ yí

Ìwé Ìdánílẹ̀kọ̀

Ìpín Èkọ

Ìwé Ìtọ́kasí àti Ìwé Fún Kíkà

Ìgbéléwọ̀n

Ìṣẹ Àyàṅṣe Onímáàki Olùkọ

Ìdánwò Àṣekágbá àti Ìgbéléwọ̀n

Ètò Ìfunni-ní-máàki Abala Èkọ

Àtúnnyèwò Abala Èkọ àti Ìlànà Ìgbékalẹ̀

Ọ̀nà láti ṣe Àṣeyọ́rì nínú Abala Èkọ yí

Bí O Ṣe Lè Ka Abala Èkọ Yí Ní Àkàyé

Ìkúnnilọ́wọ̀/Olùkọ̀ àti Ìkọ̀nì

Ìṣọ̀nìṣọ̀kí

Ìfáàrà

Abala Èkó yìi jé kírédítì onídàá méta (three credit units). Módù márùn-ún ni mo fi sàgbékalè rẹ .

Ohun tí O máa Kọ ní Abala Èkó yìi

Àfojúsùn Abala Èkó

Èròngbà Abala Èkó

Iṣẹ́ Sṣṣe ní Abala Èkó

Ìwé Ìdánìlẹ̀kọ̀

A ti pèsè àwọn wònyí fún ẹ ní abala èkó yìi :

- Ìtóni abala èkó;
- Ìpín Èkó;
- Recommended texts/Ìwé Àkànlò;
- Ètò Iṣẹ́ Àyànṣe; àti
- Ètò Ìgbékalè

Ìpín Èkó

YOR 222 jé abala èkó oní -kírédítì méta fún àwọn akẹ̀kọ̀ọ̀ ìgboye àkọ̀kọ̀ . Módù márùn-ún ni ó wà ní abala èkó yìi . Ọ̀kọ̀ọ̀kan wọn ní ipín méréin . Ìyẹn ni pé ipín ogún ni ó wà ní iwé idánìlẹ̀kọ̀ yìi. Bí módù máraàrún ṣe lọ̀ nìyí:

ÀKÓÓNÚ

Módù 1:

Mofólóji

- Ìpín 1: Oríkì Mofólóji
- Ìpín 2: Mofólóji Apàrísìdà
- Ìpín 3: Mofólóji Apàrísìdà Olùrópò
- Ìpín 4: Mofólóji Iṣédá

Módù 2:

Mófìimù

- Ìpín 1: Oríkì Mófìimù àti Didà Mófìimù Mò
- Ìpín 2: Ìyàtò Láàárín Mófìimù àti Síl ébù àti Pínpin Ọ̀rò Sí Mófìimù
- Ìpín 3: Èyà Mófìimù I :Mófìimù Ìpilẹ̀ , Mófìimù Adádúró àti Mófìimù Afaraḥe
- Ìpín 4: Èyà Mófìimù I : Ọ̀pó, Mófìimù Onítumò Àdámó , Mófìimù Aláinítumò Àdámó àti Mófìimù Asopò

Módù 3:

Àfòmó

- Ìpín 1: Oríkì àti Èyà Àfòmó
- Ìpín 2: Àmì Àfòmó àti Ìjeyopò Àfòmó
- Ìpín 3: Àfòmó Ayísòrípadà àti Àfòmó Aláiyísòrípadà
- Ìpín 4: Ìgbésẹ̀ Mofólójí ninú Èdè Yorùbá

Módù 4:

Kíkànpò àti Ọ̀rò Alákànpò

- Ìpín 1: Ọ̀rò-Ìṣe Alákànpò
- Ìpín 2: Èyà Ọ̀rò-Ìṣe Alákànpò
- Ìpín 3: Ọ̀rò-Orúkọ Alákànpò
- Ìpín 4: Sṣṣédá Ọ̀rò-Orúkọ Alákànpò Látara Gbólóhùn

Módù 5: Àpètúnpe àti Ìgékúrù

Ìpín 1: Oríkì àti Ìlò Àpètúnpe

Ìpín 2: Ìrísí Òrò Àlápètúnpe

Ìpín 3: Àbájádé Òrò-Ìşédá Alápètúnpe àti Ifarakóra Èyà Òrò-Alápètúnpe

Ìpín 4: Ìgékúrù

Ìwé Ìtókasi àti Ìwé Fún Kíkà

Àkójò àwọn iwé itókasi wà ní òpin ipín kòòkan . Mo rò é láti sàwárí àwọn iwé wònyí , yè wòn wò kí o sì ká wòn láti ní imò síwájú sí i . Yóò tún şe o ní ànfàní bí ó bá ka àwọn iwé míràn tí ó kún ojù òşuwòn lórí òkòòkan àwọn àkòrí tí a şàgbéyèwò .

Ìgbéléwòn

Oríşì ìgbéléwòn méjì ní o máa şalábaápàdé . Àwọn méjèjì ní Işé Àyànşe Onímáàkì Olùkòàti Ìdánwò òpin simésítà . A ní retí pé kí o şe idánwò ní òpin abala èkò yìi .

Işé Àyànşe Onímáàkì Olùkò

Ní òpin ipín kòòkan, mi ti şètò Işé Àyànşe Onímáàkì Olùkò fún o , o gbódó gbiyànjú láti şe wòn nípa lílo gbogbo imò , o gbòn àti ifitónilétí tí o ti gbà nínú ipín náà . Lórí èrò itánèètí ní o ti máa şe àwọn Işé Àyànşe Onímáàkì Olùkò tí o sì máa gba èsì lèşekesè . Èyí yóò sì fòpin sí pipé tí èsì idánwò máa ní pé kí o tó tẹ akékòò lówó . Gbiyànjú láti fi Işé Àyànşe Onímáàkì Olùkò tire şowó sí ilé-ìwé rẹ ní ojò tí a popongo rẹ lórí òpó itánèètí Yunifásítí àti ní Ibi Ìkékòò rẹ . Ìdá o gbòn nínú oğórùn-ún (30%) ní Işé Àyànşe Onímáàkì Olùkò jẹ nínú ìgbéléwòn àşekáagbá rẹ .

Ìdánwò Àşekáagbá àti Ìgbéléwòn

Ìdánwò Àşekáagbá jẹ idá àádórùn-ún nínú oğórùn-ún (70%) jẹ nínú jẹ nínú ìgbéléwòn àşekáagbá rẹ . Bákán náà, lórí èrò òpó itánèètí tí Yunifásítí ní o ti máa şe idánwò gégé bí mo şe şo şáájú . A óò sì şa àwọn ibeèrè jò láti inú gbogbo ipín abala èkò . Nítórí náà , a ní ret ;i pé kí o ka iwé idánilékòò dáadàa kí àkókò idánwò tó dé . Bákán náà pèlú, ó yẹ kí o mójú tó işàmúlò èrò kònpútà rẹ dáadàa fún ànfàní ara rẹ .

Ètò Ìfunni-ní-máàkì Abala Èkò

Àpapọ máàkì fún abala èkò ní 100%. Ìdá o gbòn nínú oğórùn-ún (30%) jẹ máàkì fún Işé Àyànşe Onímáàkì Olùkò àti idá àádórùn-ún nínú oğórùn-ún (70%) jẹ máàkì idánwò . Mo gbà ò ní imòràn pé kí o sa gbogbo ipá rẹ láti şàşeyege nínú Işé Àyànşe Onímáàkì Olùkòàti nínú idánwò kí o ba lé şàşeyorí ní ikeyìn .

Àtúnjẹwò Abala Èkò àti Ètò Ìgbékalẹ

Njónbà	Àkòrí Işé	Òşé Işé Şíşe	Ìgbéléwòn
	Ìtóni Abala Èkò		
Módù 1: Mofólóji			
1	Ìpín 1: Oríkì Mofólóji	1	Işé Àyànşe/Şíşe
2	Ìpín 2: Mofólóji Apàrísídà	2	Işé Àyànşe/Şíşe
3	Ìpín 3: Mofólóji Apàrísídà Olùròpò	3	Işé Àyànşe/Şíşe
4	Ìpín 4: Mofólóji Işédá	4	Işé Àyànşe/Şíşe
Módù 2: Mofìimù			
5	Ìpín 1: Oríkì Mofìimù àti Didà Mofìimù Mò	5	Işé Àyànşe/Şíşe
6	Ìpín 2: Ìyàtò Láààrín Mofìimù àti Silébù àti Pínpin Òrò Sí Mofìimù	6	Işé Àyànşe/Şíşe
7	Ìpín 3: Èyà Mofìimù I: Mofìimù Ìpilẹ , mofìimù adádúró àti	7	Işé Àyànşe/Şíşe

	mofimù afaraḡe		
8	Ìpín 4: Èyà Mofimù I: Òpó, mofimù onítumò àdámó, mofimù aláínítumò àdámó àti mofimù asopò	8	Iṣé Àyànṣe/Ṣiṣe
Módù 3: Àfòmó			
9	Ìpín 1: Oríkì àti Èyà Àfòmó	9	Iṣé Àyànṣe/Ṣiṣe
10	Ìpín 2: Àmì Àfòmó	10	Iṣé Àyànṣe/Ṣiṣe
11	Ìpín 3: Àfòmó Ayísòrìpadà àti Àfòmó Aláiyísòrìpadà	11	Iṣé Àyànṣe/Ṣiṣe
12	Ìpín 4: Ìgbésè Mofòlójì nínú Èdè Yorùbá	12	Iṣé Àyànṣe/Ṣiṣe
Módù 4: Kíkànpò àti Ọrò Alákànpò			
13	Ìpín 1: Ọrò-Ìṣe Alákànpò	13	Iṣé Àyànṣe/Ṣiṣe
14	Ìpín 2: Èyà Ọrò-Ìṣe Alákànpò	14	Iṣé Àyànṣe/Ṣiṣe
15	Ìpín 3: Ọrò-Orúkò Alákànpò	15	Iṣé Àyànṣe/Ṣiṣe
16	Ìpín 4: Ṣiṣèdà Ọrò-Orúkò Alákànpò Látara Gbólóhùn	16	Iṣé Àyànṣe/Ṣiṣe
Módù 5: Àpètúnpe àti Ìgékúrú			
17	Ìpín 1: Oríkì àti Ìlò Àpètúnpe	17	Iṣé Àyànṣe/Ṣiṣe
18	Ìpín 2: Ìrísí Ọrò Àlápètúnpe	18-19	Iṣé Àyànṣe/Ṣiṣe
19	Ìpín 3: Abájade Ọrò-Ìṣèdà Alápètúnpe àti Ifarakóra Èyà Ọrò-Alápètúnpe	20	Iṣé Àyànṣe/Ṣiṣe
20	Ìpín 4: Ìgékúrú	21	Iṣé Àyànṣe/Ṣiṣe
21	Àgbéyèwò	22	

Àwọn Ohun tí o máa nilò fún Abala Èkò yìí

Bí o ṣe lè Gbádùn Abala Èkò yìí

Ó yẹ kí àwọn ipín wònyí tó ẹ gégé bí olùkó ṣe máa tó ẹ . Nítorí náà, ó yẹ kí o fara balẹ ka ipín kòòkan. O sì gbòdò gbiyànjú láti ṣe gbogbo àwọn idárayá tí ó wà nínú ipín kòòkan . A ṣe igbékalẹ ipín kòòkan bakan náà – ifáàrà, èròngbà àti Àkóónú Idánilẹkọ̀ . Ifáàrà jẹ itowò pérete abala èkò , èròngbà n sáfihàn àwọn nṣkan tí ó yẹ kí o mọ , a sètò èkún-rẹrẹ àlàyé ní Àkóónú Idánilẹkọ̀

Olùkó àti Èkò

Yunifásitì yòò pèsè àwọn olùkó ní ọlọkan -ò-jòkan àwọn ibudó idánilẹkọ̀ láti kò ẹ lóri àwọn abala tí ó ta kókó . Ó yẹ kí àwọn olùkó wá fojú kàn láti kò ẹ ní àwọn àkókò tí a ti lá kalẹ . Àwọn olùkó wònyí yòò máa gbé ẹ sórí iwọn láti mọ bí o ṣe n tèsíwájú sí , yòò sì máa sàwílẹ lóri itèsíwájú rẹ .

Ìṣonísókí

Àwọn Àgékúró àti Àròkò tí a lò

afb	=	Àfòmó ibèrè
afl	=	Àfòmó ẹlẹlẹ
afp	=	Àfòmó iparí
afr	=	Àfòmó àárín
afsp	=	Àfòmó Asopò
AJ	=	Òrò-Àpèjúwe
AK	=	Aṣònkà
AM	=	Àmúpé
AP	=	Òrò-Àpónlé
APAM	=	Àpólà Àmúpé
APAP	=	Àpólà Àpónlé
APAT	=	Àpólà Atókùn
APIBKO	=	Àpólà Àsikò àti Ibá-iṣẹlẹ
APIS	=	Àpólà Iṣe
APOR	=	Àpólà orúkọ
AROG	=	Arópò-orúkọ Gígùn
AROK	=	Arópò-orúkọ Kúkúró
AS	=	Òrò-Asopò
AT	=	Òrò-Àtókùn
GB	=	Gbólóhùn
IB	=	Atóka Ibá-Iṣẹlẹ
IṢ	=	Òrò-Iṣe
KO	=	Atóka Àsikò
OD	=	Atóka Ìyísódi
OR	=	Òrò-Orúkọ
abbl	dúró fún	àti bẹ̀ẹ̀bẹ̀ẹ̀ lọ
b.a.	dúró fún	bí àpẹ̀ẹ̀rẹ̀
i.n.p.	dúró fún	ìyẹn ni pé
Ø	dúró fún	òfo
–	dúró fún	àmi àfòmó
[ ]	dúró fún	ìkámó apààlẹ̀
( )	dúró fún	ìwọ̀fún tábí àkámó afi -ìwọ̀fún-hàn
{ }	dúró fún	mú òkan nínú ohun tí a tò jọ
→	dúró fún	tún un kọ/ṣe itumò gégé bí
*	dúró fún	àìṣeégbà/ kò bá òfin gírámà mu

Áwòrán tí a lò

	Ojú Ìwé
Áwòrán I: Ìpele Gírámà/Ìmò Èdá-èdè	10
Áwòrán II: Fónrán Ìṣàpèjúwe Gírámà	11
Áwòrán III: Èka Mofólòjì	13
Áwòrán IV: Èka Mofólòjì Apàrísídà	18
Áwòrán V: Èka Mofólòjì Ìṣèdá	19, 55
Áwòrán VI: Èyà Mofíimù Ìpìlè	31
Áwòrán VII: Èyà Òpó	35
Áwòrán VIII: Èyà Mofíimù	37
Áwòrán IX: Èyà Afòmó	48
Áwòrán X: Ìgbésè Mofólòjì ní Èdè Yorùbá	53
Áwòrán XI: Èyà Òrò-ìṣe Alákànpò	62
Áwòrán XII: Òrò-Orúkọ Alákànpò	65
Áwòrán XIII: Èyà Òrò Alákànpò	81
Áwòrán XIV: Èyà Òrò-Alápètúnipè	96

Àtẹ tí a lò

	Ojú Ìwé
Àtẹ I: Ìrísí Atóka Àsìkò Ojọ Iwájú	17
Àtẹ II: Ìrísí Òrò-arópò-orúkọ Kúkúró	17
Àtẹ III: Ìrísí Òrò-arópò-orúkọ Gígùn	17
Àtẹ IV: Ìrísí òrò-arópò-orúkọ kúkúró ẹnìkíní àti ẹnìkẹta nínú gbolohun ìjẹhẹn-ẹn àti gbólóhùn iyísódi	18

Àfojúsun módù yìí ni láti şàlàyé mofólóji , òkan lára ẹka tàbí ipele imò -èdà-èdè tàbí língúisiiki . Mofólóji ni ipele tàbí ẹka girámà tàbí èdè tí a tí máa n kó nípa ihun tàbí irísí ọ̀rọ̀ . A tún lè sọ pé òun ni ilànà , isòrí àti òfin tí ó ní şe pèlú i şèdà àti itumò ọ̀rọ̀ . Ẹka méji gbòòrò ni a sábaá máa n pín mofólóji sí . Àwọn ni mofólóji apàrísídà àti mofólóji isèdà . Mofólóji Apàrísídà ni a tí máa n kó ẹkọ nípa àwọn ọ̀rọ̀ tí irísí wọn máa n yí padà nípa fifi àwọn àfòmó kún irú àwọn ọ̀rọ̀ ọ̀ bẹ̀ẹ̀ tàbí nípa fifi iró kan rọ̀pò òmíràn nínú ẹhun -ọ̀rọ̀. Mofólóji Isèdà ni a tí máa n kó nípa isèdà ọ̀rọ̀ yàtò sí pípa irísí ọ̀rọ̀ dà . A lè şatúnpin Mofólóji Isèdà sí àwọn ẹka bí i isèdà ọ̀rọ̀ tuntun , kikànpò, àpètúnpe àti igékúrú . Ẹyà m ẹ̀jì ni a pín mofólóji apàrísídà sí , àwọn ni mofólóji apàrísídà aláfikun -ún àti mofólóji apàrísídà olùrọ̀pò . Mofólóji apàrísídà aláfikun -ún kò sí ní èdè Yorùbá , şùgbón èdè Yorùbá ní mofólóji apàrísídà olùrọ̀pò . Ẹyí ni ẹyà mofólóji apàrísídà t í a tí máa n kó nípa àwọn ọ̀rọ̀ tí irísí wọn máa n yí padà nípa fifi iró , wúnrèn tàbí odidi ọ̀rọ̀ míràn rọ̀pò irú ọ̀rọ̀ bẹ̀ẹ̀ nínú ẹhun . Mo lo àpẹ̀rẹ ọ̀rọ̀-arọ̀pò-orúko àti atóka àsikò ojú -iwájú nínú èdè Yorùbá gégé bí ẹ̀rì pé mofólóji apàrísídà o lùrọ̀pò wà nínú èdè wa . Mo şàlàyé iyàtò tí ó wà láàárín mofíimù apàrísídà àti mofíimù isèdà .

Ní módù yìí , tí ó jẹ̀ ipín méréni , wà á kó nípa àwọn oríkì tí àwọn onímò fún mofólóji , léyìn náà wàá lè fún un ní oríkì gégé bí ó ti yẹ . Léyìn náà , wà á kà nípa ẹka méji gbòòrò tí a pín mofólóji sí, àwọn ni mofólóji apàrísídà àti mofólóji isèdà . Mofólóji isèdà ni a lè şatúnpin sí àwọn ẹka bí isèdà ọ̀rọ̀ tuntun, kikànpò, àpètúnpe, igékúrú. A lè pín mofólóji apàrísídà náà sí méji . Àwọn náà ni apàrísídà aláfikun -ún àti apàrísídà olùrọ̀pò . Àwọn àkòrí wònyí ni o máa kà ní módù yìí :

- Ìpín 1: Oríkì Mofólóji
- Ìpín 2: Mofólóji Apàrísídà
- Ìpín 3: Mofólóji Apàrísídà Olùrọ̀pò
- Ìpín 4: Mofólóji Isèdà

ÌPÍN 1   ORÍKÌ MOFÓLÓJÌ

- 1.0   Ìfáàrà
- 2.0   Èròngbà àti Àfojúsùn
- 3.0   Ìbéèrè Ìṣáájú
- 4.0   Àkóónú Ìdánilékòó
  - 4.1   Èbùn Èdè
  - 4.2   Fónrán Ìṣàpèjúwe Gírámà
  - 4.3   Oríkì Mofólójì
- 5.0   Ìṣonísókí
- 6.0   Ìṣe Àyànṣe Onímáàki Olùkó
- 7.0   Ìwé Ìtókasi/Àwọn Ìwé Fùn Kíkà

1.0.   ÌFÁÀRÀ

Mofólójì ni ipele tàbí ẹka gírámà tí a tí máa n kọ nípa ihun ọrọ . A tún lè sọ pé òun ni ilàna , isọrí àti òfin tí ó ní ẹ pèlú ìṣẹ́dà àti itumọ ọrọ . Ní ipín yìí , mo máa kó ẹ ní oríkì Mofólójì .

2.0   ÈRÒNGBÀ ÀTI ÀFOJÚSÙN

Léyìn tí ó bá ti ka ipín yìí tán , wáà lè mọ àwọn oríkì tí àwọn onímọ fún mofólójì , léyìn náà wáà lè fún un ní oríkì gégé bí ó ti yẹ .

3.0   ÌBÉÈRÈ ÌṢÁÁJÚ

Ṣàlàyé àwọn wònyí: ipele gírámà , fónrán-ihun gírámà àti oríkì mofólójì .

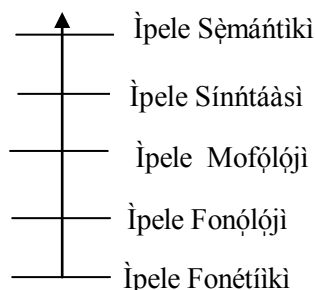
4.0   ÀKÓÓNÚ ÌDÁNILÉKÒÓ

4.1   Èbùn Èdè

Èbùn èdè jẹ àbùdá kan soṣo tí ó ya èniyàn adárihunrun sọtò sí ẹdà miiran láyè . Ìmọ ẹdà-èdè tàbí línɡúísííkì jẹ ẹkọ nípa ìmọ èdè tàbí nípa sáyènsì èdè . Bí elédè ẹ mọ èdè rẹ àti bí ó ẹ ní lò ó . Ìmọ èdè yìí jẹ tí òye inú tí elédè ní tí ó fún un ní ànfààní láti ṣàgbékalẹ isọ tuntun tí kò sọ rí , tí ó sì ní àgbóyè isọ èdè rẹ tí kò gbọ rí . Ìmọ èdè tí a n sọ nípa rẹ yìí ni a n pè ní gírámà èdè .

A lè pín gírámà sí àwọn ẹka tàbí ipele tí ó wà ní àtẹ isàlẹ yìí .

Àwòrán I: Ìpele Gírámà/Ìmọ Ẹdà-èdè

Fònétííkì jẹ ipele tàbí ẹka gírámà tàbí ìmọ ẹdà -èdà tí ó ní ẹ àyẹwò àkójo àti ihun àwọn iró èdè . Èyí ní bí a ẹ ní pè àwọn iró ifọ àti bí a ẹ ní gbọ wọn .

Fonólójì ni ipele tàbí ẹka gírámà èdè ní ibi tí a tí máa n kọ nípa ìṣàpèjúwe àwọn iró -ifọ inú èdè àti bátàni tí àwọn iró -ifọ ní nínú èdè . Láti lè ṣàwárí bátàni èdè , àwọn onímọ èdè máa n lo idá ìṣàpèjúwe fonólójì bíi àbùdá , fónîmù àti sílèbù .

Mofólójì ni ipele tàbí ẹka gírámà tí a tí máa n kọ nípa ihun ọrọ . A tún lè sọ pé òun ni ilàna , isọrí àti òfin tí ó ní ẹ pèlú ìṣẹ́dà àti itumọ ọrọ .

Sínntáàsi ni ipele tàbí ẹ̀ka gírámà tí a ti máa ń kọ nípa bí a ti ń so ọ̀rọ̀ pọ̀ nínú gbólóhùn . Ọ̀un ni ìlà̀nà, ìsọ̀rí àti ọ̀fin tí ó ní ẹ̀ pẹ̀lú ìṣẹ̀dá gbólóhùn nínú èdè ọ̀mọ̀niyàn .

Sẹ̀máńtíkì jẹ́ ipele tàbí ẹ̀ka gírámà tí a ti máa ń kọ nípa ìtumọ̀ nínú èdè ọ̀mọ̀niyàn . Ọ̀un ní ẹ̀ka gírámà tí ó dá lóri ìtumọ̀ tí elédè fún ipèdè kan nínú isọ̀ tàbí nínú èdè .

ÌDÁRAYÁ ÌGBÁRA-ẸNI-LÉWỌN

Gbiyànjú láti sàlàyé àwọn ipele tàbí ẹ̀ka gírámà èdè .

4.2 Fọ̀nrán Ìṣàpẹ̀júwe Gírámà

Ìwé idánilẹ̀kọ̀ọ̀ yìí dá lóri ipele tàbí ẹ̀ka gírámà tí a mọ̀ sí Mofọ̀lọ̀jì . Mofọ̀lọ̀jì ni ẹ̀ka gírámà tí a ti máa ń kọ nípa ihun -ọ̀rọ̀. Èyí ni ẹ̀kọ̀ nípa àwọn ọ̀fin tí ó jẹ́ mọ̀ ìṣẹ̀dá ọ̀rọ̀ . Sínntáàsi ni ẹ̀ka gírámà tí a ti máa ń kọ nípa àwọn ọ̀fin tí ó jẹ́ mọ̀ ìṣẹ̀dá fọ̀nrán tí ó ju ọ̀rọ̀ . Bí àpẹ̀rẹ̀, bí a bá wo ọ̀rọ̀ yìí:

1. *adádúró*

Bí a bá pín in sí mẹ́rin

2. à-, dá, dá, ùró

a ń sọ̀rọ̀ nípa mofọ̀lọ̀jì.

Bí a bá sì sọ̀ pé asopò ọ̀rọ̀ yìí:

3. Omọ kékeré jòjòlọ

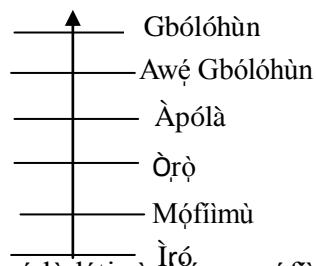
jẹ́ àṣẹ̀gbà nínú èdè Yorùbá , a ń sọ̀rọ̀ nípa sínntáàsi . Àwọn ọ̀fin sínntáàsi tí a mọ̀ ni ó jẹ́ kí á lè sọ̀ pé asopò ọ̀rọ̀ yìí:

4. *jòjòlọ kékeré omọ

jẹ́ àṣẹ̀gbà nínú èdè Yorùbá bí ó ti lẹ́ jẹ́ pé àwọn ọ̀rọ̀ mọ̀ta kan náá ni ó ní pẹ̀lú èyí tí ó ẹ̀égbà ní (3).

Nínú mofọ̀lọ̀jì ni a ti máa ń kọ nípa ihun tàbí ìrísí ọ̀rọ̀ . Fọ̀nrán tí a máa ń mú lò fún kíkọ̀ ẹ̀kọ̀ nípa ihun tàbí ìrísí ọ̀rọ̀ ni mọ̀fíimù . Èyí já sí pé , bí a bá fẹ́ ẹ̀ àpẹ̀júwe gírámà , mọ̀fíimù jẹ́ ọ̀kan pàtàkì lára àwọn fọ̀nrán tí onímọ̀ ẹ̀dá -èdè máa ń lò . Àwọn fọ̀nrán miiran tí a máa ń lò fún kíkẹ̀kọ̀ gírámà ni ìró, ọ̀rọ̀, àpólà, awẹ̀ gbólóhùn àti gbólóhùn . Àlàyé òkè yìí ni mo mú jáde nínú àwòrán tí ó wà ní isàlẹ̀ yìí .

Àwòrán II: Fọ̀nrán Ìṣàpẹ̀júwe Gírámà

- Ìró ni a máa ń lò láti ṣàpẹ̀júwe mọ̀fíimù
- Mọ̀fíimù ní a máa ń lò láti ṣàpẹ̀júwe ọ̀rọ̀
- A ń lo ọ̀rọ̀ fún ṣàpẹ̀júwe àpólà
- A ń lo àpólà fún ṣàpẹ̀júwe awẹ̀ gbólóhùn
- A ń lo awẹ̀ gbólóhùn fún ṣàpẹ̀júwe gbólóhùn

Àmọ̀ ṣá, kíi ẹ̀ mọ̀fíimù nikan ni a máa ń lò láti ṣàpẹ̀júwe ọ̀rọ̀ . Fún àpẹ̀rẹ̀, é jẹ́ kí a yẹ̀ àwọn ọ̀rọ̀ isàlẹ̀ wọ̀nyí wò .

5. ní inú → ninu; sọ ọ̀rọ̀ → sọ̀rọ̀; ilé iwé → iléiwé (iléèwé)

6. Ọḍẹ tí ó tún dé → Ọḍétúndé; Ọlórún fún mí → Ọlórúnfúnmí
 Owó ní a bí → Owólabí

Àwọn ọ̀rọ̀ tí ó wà ní àpẹ̀rẹ̀ (5) jẹ́ àwọn ọ̀rọ̀ tí a ẹ̀dà láti ara àpólà, àwọn ọ̀rọ̀ tí ó wà ní àpẹ̀rẹ̀ (6) jẹ́ àwọn ọ̀rọ̀ tí a ẹ̀dà láti ara awẹ̀ gbólóhùn àti gbólóhùn.

Àwọn àpẹ̀rẹ̀ ọ̀rọ̀ wònyí fi hàn pé , ó ẹ́e ẹ́e láti ẹ̀dà àwọn ọ̀rọ̀ kan láti ara àpólà , awẹ̀ gbólóhùn àti gbólóhùn, àti pé kí ẹ́e mọ́fíimù nikan ni a máa n ló láti ẹ̀dà ọ̀rọ̀ . Oríṣíríṣi àwọn ọ̀nà ẹ̀dà ọ̀rọ̀ wònyí, pàápàá jù lọ nínú èdè Yorùbá , ni a máa jìròrò lé lóri tí a sì máa ẹ̀lẹ̀kùn -ún rẹ̀rẹ̀ nínú iwé idánilẹ̀kọ̀ yí .

4.3 Oríkì Mofólójì

A lè kí mofólójì gégé bí ẹ̀yẹ̀nsi àti ẹ̀kọ̀ nípa àwọn idá tàbí ẹ̀gẹ̀ èdè tí ó kéré jù lọ tí ó sì ní ìtumọ̀ àti ẹ̀dà wọn nínú ọ̀rọ̀ bíi ẹ̀dà -ọ̀rọ̀, ikójo-ọ̀rọ̀ tàbí kíkànpò (kíkan-ọ̀rọ̀-pò) àti ọ̀rọ̀-aparísídà.

Àgbà-ọ̀jẹ̀ nínú èdè lágbayéé ni , tí ó sì tún jẹ́ ilúmòóká onímọ̀ ẹ̀dà -èdè, *Bloomfield*, kí mofólójì bá yí: Mofólójì ni ẹ̀kọ̀ nípa àwọn ẹ̀hun níbi tí àwọn àfòmọ̀ tí jẹ́ yọ̀ nínú fónràn -ìhun.

Ojúṣe mofólójì ni láti ẹ̀wádíi ìhun àwọn ọ̀rọ̀ inú èdè kí á ba lè mú ètò àti ẹ̀wékú sí imọ̀ wa ní àwọn ọ̀nà tí a fi n ẹ̀kọ̀ ọ̀rọ̀ àti bí oríṣíríṣi ẹ̀dà-ọ̀rọ̀ ẹ́e tan mọ̀ ara wọn.

5.0 ÌSONÍŠÓKÍ

A lè kí mofólójì gégé bí ẹ̀yẹ̀nsi àti ẹ̀kọ̀ nípa àwọn idá tàbí ẹ̀gẹ̀ tí èdè tí ó kéré jù lọ tí ó sì ní ìtumọ̀ àti ẹ̀dà wọn nínú ọ̀rọ̀ bíi ẹ̀dà -ọ̀rọ̀, ikójo-ọ̀rọ̀ tàbí kíkànpò (kíkan-ọ̀rọ̀-pò) àti ọ̀rọ̀ -aparísídà. Mo máa ẹ̀sìwájú ní ipín kejì láti ẹ̀lẹ̀kùn ẹ̀ka méjì tí a máa n pín Mofólójì sí .

6.0 IṢẸ̀ ÀYÀNṢE ONÍMÁÀKÌ OLÚKỌ̀

Kọ̀ àrọ̀kọ̀ olójú -iwé márùn -ún (5 pages) láti ẹ̀lẹ̀kùn ẹ̀ka gírímà , fónràn-ìhun gírámà àti oríkì mofólójì.

7.0 ÌWÉ ÌTÓKASÍ/ÀWỌN ÌWÉ FÙN KÍKÀ

Awobuluyi, Oladele. 2008. *Èkọ̀ Ẹ̀dà-Ọ̀rọ̀ Yorùbá*. Akurẹ̀, Montem Paperbacks.

Elson, B. & V. Pickett. 1990. *An Introduction to Morphology and Syntax*. California Summer Institute of Linguistics.

Katamba, Francis. 1993. *Morphology*. London: Macmillan.

Malmkjaer, K. (Olótúú). 1999. *The Linguistic Encyclopaedia*. London & New York: Routledge.

Mario Pel. 1966. *Glossary of Linguistic Terminology*. New York & London. Columbia University Press.

Matthew, P. H. 1974. *Morphology: An Introduction to the Theory of Word Structure*. Oxford & New York: CUP.

Taiwo, Oye. 2011. *Mofólójì: Àtúnṣe kejì*. Ibadan, Universal Akada Books Ltd

ÌPÍN 2 MOFÓLÓJÌ APÀRÍSÌDÀ

- 1.0 Ìfáàrà
- 2.0 Èròngbà àti Àfojúsùn
- 3.0 Ìbéèrè Ìṣáájú
- 4.0 Àkóónú Ìdánilékòó
  - 4.1 Èka Mofólóji
  - 4.2 Mofólóji Apàrísídà
  - 4.3 Mofólóji Apàrísídà Aláfikun -ún
- 5.0 Ìṣonísókí
- 6.0 Ìṣé Àyàṅṣe Onímáàki Olùkó (Tutor-Marked Assignment (TMA))
- 7.0 Ìwé Ìtókasi/Àwọn Ìwé Fùn Kíkà

1.0. ÌFÁÁRÀ

Ní ìpín 1, o kó èkó nípa mofólóji, ní ìpín yí , wáà kà nípa òkan lára èka méji tí a máa n pín mofólóji sí, èyí ni mofólóji apàrísídà

2.0. ÈRÒNGBÀ ÀTI ÀFOJÚSÙN

Léyìn tí ó bá ti ka ìpín yí tán , wáà lè ṣàlàyé mofólóji apàrísídà aláfikun -ún àti mofólóji apàrísídà olùròpò.

3.0. ÌBÉÈRÈ ÌṢÁÁJÚ

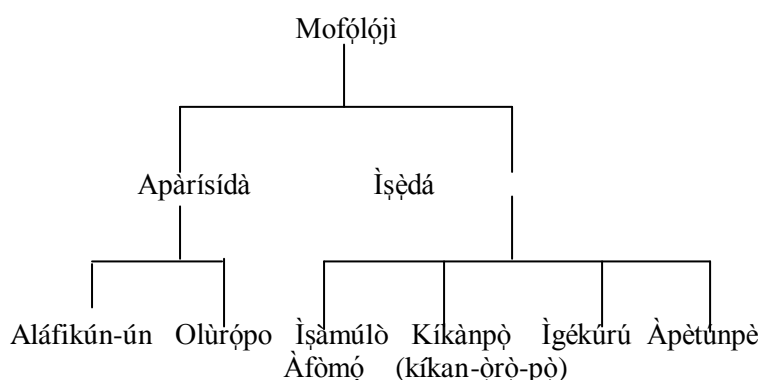
Kí ni mofólóji apàrísídà ? Ṣàlàyé pèlú àpèere mofólóji apàrísídà aláfikun -ún.

4.0 ÀKÓÓNÚ ÌDÁNILÉKÒÓ

4.1. Èka Mofólóji

Èka méji gbòòrò ni a sábaá máa n pín mofólóji sí . Àwọn ni mofólóji apàrísídà àti mofólóji ìṣèdá. Mofólóji ìṣèdá ni a lè ṣàtúnpin sí àwọn èka bí ìṣèdá òrò tuntun , kíkànpò, àpètúnpe, ìgékúrú. A lè pín mofólóji apàrísídà náà sí méji . Àwọn náà ni apàrísídà aláfikun -ún àti apàrísídà olùròpò . Ní ìpín2 yí àti ìpín 3, wáà kà nípa mofólóji apàrísídà , mo sì máa jíròrò lóri mofólóji ìṣèdá ni ì pín4. Èka méjèèjì tí a pín mofólóji sí ni mo fi hàn ní àwòrán ìsàlè yí .

Àwòrán III: Èka Mofólóji

ÌDÁRAYÁ ÌGBÁRA-ẸNI-LÉWỌN 1

Gbiyànjí láti pín mofólóji sí àwọn èka rẹ gégé bí ò ti yẹ .

4.2 Mofólóji Apàrísídà

Mofólóji apàrísídà ni a ti máa n kó èkó nípa àwọn òrò tí ìrísí wọn máa n yí padà nípa fifi àwọn àfòmó kún irú àwọn òrò bẹẹ tàbí nípa fifi iró kan rọpò òmíràn nínú èhun -òrò. Pípa ìrísí òrò dà bí

irú èyí kò lè pa isòrí -òrò irú òrò bèè dà. Bèè sì ni kò ní yí itumò òrò òhún padà , sùgbòn yóò ẹ̀ ̀afikún fún irú òrò tí à n sọ nípa rẹ̀ ni . Irú afikún yí lè jẹ̀ fifikún irísi òrò òhún tàbí fifi iró tàbí odidi òrò rópò rẹ̀. Èyí jásí pé ó ẹ̀ ẹ̀ ẹ̀ látí yí irísi òrò padà nípa fifi mofimù miiran kún irú òrò bèè tàbí nípa fifi wúnrèn bíi iró , sílèbù tàbí odidi òrò miiran rópò òrò tí à n sọ nípa rẹ̀ .

Bí òrò bá rí bí mo ẹ̀ ẹ̀ ẹ̀ ẹ̀ lókè yí , a jẹ̀ pé a lè pín mofólòjì apàrisída sí èyà méjì tí a pé ní mofólòjì apàrisída aláfikun -ún àti mofólòjì apàrisída olurópò . Mo máa ẹ̀ ẹ̀ ẹ̀ ẹ̀ látí ẹ̀ ẹ̀ ẹ̀ ẹ̀ wòn ní kòkòkan pèlú àpẹ̀rẹ̀ tí ó yẹ̀ ní èdè Yorùbá. Sùgbòn bí a kò bá rí àpẹ̀rẹ̀ nínú èdè Yorùbá , iyen ní pé bí èdè Yorùbá kò bá ní irú àpẹ̀rẹ̀ tí ó yẹ̀ , mo máa gbìyànjú látí wá irú àpẹ̀rẹ̀ bèè látí inú èdè miiran kí àláyé mi ba lè yé ẹ̀ ẹ̀ ẹ̀ ẹ̀ . Máa gbìyànjú látí lo àpẹ̀rẹ̀ látí inú èdè Gèèsi (èdè òyìnbó) nítorí èdè yí nàa ti fẹ̀rẹ̀ dí ti tẹ̀rùtòmọ̀ nílẹ̀ káàárò oòjìre .

ÌDÁRAYÁ ÌGBÁRA-Ẹ̀NI-LÉWỌ̀N 2

Ipa wo ni irísi òrò kó fi látí iyàtò hàn láàárín ẹ̀ka mofólòjì ?

4.3 Mofólòjì Apàrisída Aláfikun-ún

Mofólòjì apàrisída aláfikun -ún jẹ̀ èyà mofólòjì apàrisída tí a ti máa n kò nípa àwọn òrò tí irísi wòn máa n yí padà nípa fifi af òmọ̀ kún irú àwọn òrò bèè . Mo máa ẹ̀ ẹ̀ ẹ̀ ẹ̀ nípa afòmọ̀ ní módù 3 nínú iwé idánilẹ̀kọ̀ yí . Afikún tí mo n sọ̀ yí jẹ̀ fifi mofimù miiran (tí ó jẹ̀ afòmọ̀ tàbí mofimù afarahe) kún èdà tàbí ihun irú òrò bèè . Irú èyà mofólòjì apàrisída aláfikun-ún yí kò sí nínú èdè Yorùbá, sùgbòn ó wópò nínú èdè Gèèsi. Fún idí èyí, mo máa ló èdè Gèèsi gégé bí àpẹ̀rẹ̀ .

1a.	i. big	ii. bigger	iii. biggest	“tóbì”
	b. i. wide	ii. wider	iii. widest	“gbòrò”

Àpẹ̀rẹ̀ òkè yí jẹ̀ òrò-àpẹ̀júwe (AJ) ní èdè Gèèsi. Ní àpẹ̀rẹ̀ (1a), látí ara **big** tí ó jẹ̀ òrò àkókó ni a ti rí àwọn méjì yóòkù . Afikún tí a sì ẹ̀ ẹ̀ sí **big** ni **-er** fún òrò kejì àti **-est** fún òrò kẹ̀ta. Bàkannáa ni omọ̀ ẹ̀ ẹ̀ ní àpẹ̀rẹ̀ (1b) ni ibi tí a ti rí **wide**, tí ó jẹ̀ pé àti ara rẹ̀ ni a ti rí àwọn òrò méjì yóòkù pèlú afikún-ún **-er** tí ó fún wa ní òrò kejì àti **-est** tí ó fún wa ní òrò kẹ̀ta.

Gégé bí a ẹ̀ ẹ̀ sọ̀ ẹ̀ ẹ̀ ẹ̀ , pèlú àwọn afikún wònyí , irísi àwọn òrò tí a n sọ̀ nípa wòn ni ó yàtò , isòrí wòn kò yàtò , isòrí-òrò òrò-àpẹ̀júwe (AJ) ni wòn jẹ̀ síbè . Àwọn àpẹ̀rẹ̀ miiran ni iwònyí .

2a.	boy	‘omokunrin (eyo)’	b.	boys	‘omokunrin (opò)’
3a.	house	‘ilé (eyo)’	b.	houses	‘ilé (opò)’

Àpẹ̀rẹ̀ òkè wònyí jẹ̀ òrò -orúko (**OR**) ní èdè Gèèsi. Mo fẹ̀ kí o ẹ̀ ẹ̀ ẹ̀ ẹ̀ pé afikún **-s** ni a fí kún àwọn àpẹ̀rẹ̀ tí ó wà ní (2a) àti (3a) látí fún wa ní àwọn òrò tí ó wà ní (2b) àti (3b). Àpẹ̀rẹ̀ miiran ni ó wà ní isàlẹ̀ yí

4.	walk	walks	walked	walking
	rìn	rìn	rìn	rìn

Àpẹ̀rẹ̀ tí ó wà ní (4) jẹ̀ òrò-iṣe (IS) ní èdè Gèèsi. Òrò-iṣe **walk** ‘rìn’ ni ó ní irísi méré̀rìn tí ó wà lókè yí. Lílò òkòkòkan ni ẹ̀ ẹ̀ pèlú bí ó bá ẹ̀ ẹ̀ jẹ̀yọ̀ nínú gbólóhùn ní èdè Gèèsi .

Kókó kan pàtàkì tí o gbòdò ẹ̀ ẹ̀ ẹ̀ ẹ̀ nínú àwọn àpẹ̀rẹ̀ (2)–(4) ni pé àwọn afòmọ̀ tí ó kópa nínú mofólòjì apàrisída a máa jẹ̀ yọ̀ lèyìn àwọn òrò tí a bá sọ̀ wòn mọ̀ . Bí àpẹ̀rẹ̀ , ní (4), **-s**, **-ed**, àti **-ing** jẹ̀ yọ̀ lèyìn **walk** tí a sọ̀ wòn mọ̀ .

ÌDÁRAYÁ ÌGBÁRA-Ẹ̀NI-LÉWỌ̀N 3

Njẹ o lè ẹ̀ ẹ̀ ẹ̀ ẹ̀ ipa tí afòmọ̀ máa n kó látí lè dá mofólòjì apàrisída mọ̀ ? Ka abala ẹ̀kọ̀ 3.3 dáadàa látí lè dáhùn ibèrè yí.

5.0 ÌSONÍŞOKÍ

Èka méjì gbòòrò ni a máa n pín mofòlòjì sí . Àwọn ni mofòlòjì apàrísídà àti mofòlòjì ìşèdá . Mo ya àwòrán láti fi àwọn èka méjèèjì hàn . Mo tèsíwájú láti jíròrò lóri mofòlòjì apàrísídà . Mo pín òun náà sí èka méjì tí şe mofòlòjì apàrísídà aláfikun -ún àti mofòlòjì apàrísídà olùròpò . Mo àpẹẹre lóríşirişii láti şàlàyé lèkùn -ún rẹrẹ bí o şe lè dá mofòlòjì apàrísídà aláfikun -ún mò. Ní ipín 3, màá tèsíwájú láti jíròrò lóri mofòlòjì apàrísídà olùròpò .

6.0 IŞÉ ÀYÀNSE ONÍMÁÀKÌ OLÙKÓ

Kí ni mofòlòjì apàrísídà ? Şàlàyé pèlú àpẹẹre mofòlòjì apàrísídà aláfikun -ún.

7.0 ÌWÉ ÌTÓKASÍ/ÀWỌN ÌWÉ FÙN KÍKÀ

Bamgboşe, Ayọ. 1990. *Fonòlòjì ati Gírámà Yorùbá*. Ibadan: UPL.

Elson, B. & V. Pickett. 1990. *An Introduction to Morphology and Syntax*. California Summer Institute of Linguistics.

Katamba, Francis. 1993. *Morphology*. London: Macmillan.

Malmkjaer, K. (Olótùú). 1999. *The Linguistic Encyclopaedia*. London & New York: Routledge.

Mario Pel. 1966. *Glossary of Linguistic Terminology*. New York & London. Columbia University Press.

Matthew, P. H. 1974. *Morphology: An Introduction to the Theory of Word Structure*. Oxford&New York: CUP.

Taiwo, Oye. 2011. *Mofòlòjì: Àtúnşe kejì*. Ibadan, Universal Akada Books Ltd

ÌPÍN 3 MOFÓLÓJÌ APÀRÍSÌDÀ OLÙRÓPÒ

- 1.0 Ifáàrà
- 2.0 Èròngbà àti Àfojúsùn
- 3.0 Ìbèèrè Ìṣáájú
- 4.0 Àkóónú Ìdánilékòó
  - 4.1 Mofólóji Apàrísídà Olùròpò
  - 4.2 Àpeṣeṣe Mofólóji Apàrísídà Olùròpò ní Èdè Yorùbá
  - 4.3 Ìrísí Aròpò Orúkọ Kúkúró nínú Gbólóhùn Ìyísódi
- 5.0 Ìṣonísókí
- 6.0 Iṣe Àyànṣe Onímáàki Olùkó
- 7.0 Ìwé Ìtókasi/Àwọn Ìwé Fùn Kíkà

1.0 ÌFÁÁRÀ

Mo jíròrò lóri òkan lára èyà mofólóji apàrísídà ní ipín tí ó kojá . Òun ni mo pè ní mofólóji apàrísídà aláfikun -ún. Ní ipín yí , máá tèsíwájú nínú ijíròrò náà nígbà tí mo má a ṣàlàyé èyà mofólóji apàrísídà kejí , òun ni mofólóji apàrísídà olùròpò . Máá lo àpeṣeṣe lóríṣíríṣi láti fi mofólóji apàrísídà olùròpò yí hàn nínú èdè Yorùbá .

2.0 ÈRÒNGBÀ ÀTI ÀFOJÚSÙN

Léyìn tí o bá ti ka ipín yí tán ,

- Wàá lè ṣàlàyémofólóji apàrísídà olùròpò ní èdè Yorùbá
- Wàá lè fi àpeṣeṣe mofólóji apàrísídà olùròpò hàn.
- Wàá lè fi ìrísí aròpò-orúkọ (gígùn àti kúkúró) hàn àti bí a ṣe máa n fi wọn rópò ara wọn nínú èhun.

3.0 ÌBÈÈRÈ ÌṢÁÁJÚ

Ṣàlàyé mofólóji apàrísídà olùròpò . Fi àwọn àpeṣeṣe gégé bí ó ti yẹ gbe id'shùn rẹ lèsè .

4.0 ÀKÓÓNÚ ÌDÁNILÉKÒÓ

4.1 Mofólóji Apàrísídà Olùròpò

Mofólóji apàrísídà olùròpò ni èyà mofólóji apàrísídà ti a tí máa n kọ nípa àwọn òrò tí ìrísí wọn máa n yí padà nípa fifi ìró , wúnrèn tàbí odidi òrò miiran rópò irú òrò bẹ̀e nínú èhun . A óò tún ló àpeṣeṣe láti inú èdè Gèèsi fún àlàyé kíkún .

1a. man 'òkùnrín' (eyọ)	b. men 'òkùnrín' (òpò)
2a. foot 'eṣe' (eyọ)	b. feet 'eṣe' (òpò)
3a. go 'lọ'	b. went 'lọ'
4a. be 'wà'	b. is / are / was 'wà'

Ní àwọn àpeṣeṣe òkè wònyí, ìró ní a fi rópò ìró miiran ní àpeṣeṣe (1) àti (2). Ìró e ní àpeṣeṣe (1b) ni a fi rópò ìró a nínú òrò **man** ní àpeṣeṣe (1a) láti di **men** ní (1b). Bákan náà a fí **ee** ní àpeṣeṣe (2b) rópò **oo** nínú òrò **foot** ní àpeṣeṣe (2a) láti di **feet** ní àpeṣeṣe (2b). Ní àpeṣeṣe, (3) àti (4), odidi òrò ní a fi rópò òrò miiran. Fún àpeṣeṣe, ní (3), a fí **went** ní (3b) rópò **go** ní (3a), ní (4), a lé fí **is**, **are** tàbí **was** ní (4b) rópò **be** ní (4a).

4.2 Àpeṣeṣe Mofólóji Apàrísídà Olùròpò ní Èdè Yorùbá

Bí ó tilẹ̀ jẹ̀ pé àpeṣeṣe mofólóji apàrísídà olùròpò kò fi bẹ̀ẹ̀ wópò nínú èdè Yorùbá , gégé bí ó ṣe wà ní èdè Gèèsi , a rí àwọn òrò kan tí a lè ló gégé bí àpeṣeṣe , irú àwọn òrò bẹ̀ ẹ̀ ni atókà àsikò ojọ̀ iwájú àti aròpò-orúkọ.

Ìrísí atọ́ka àsikò ojọ iwájú àti arọ̀pò -orúkọ máa n yí padà nínú gbólóhùn ijẹ̀hẹ̀n -ẹ̀n àti gbólóhùn ìyísódì. Ìrísí atọ́ka àsikò ojọ iwájú ní ó wà ní isalẹ̀ yíí .

Àtẹ̀ I: Ìrísí atọ́ka àsikò ojọ iwájú

ijẹ̀hẹ̀n-ẹ̀n	àyísódì
á / yòdò / máa	ní

Àwọ̀n atọ́ka àsikò ojọ iwájú òkè wọ̀nyí jẹyọ nínú àwọ̀n gbólóhùn isalẹ̀ yíí .

5a. olú á / yòdò / máa lọ sí Èkó b. olú kò ní lọ sí Èkó

Gbólóhùn (5a) jẹ gbólóhùn ijẹ̀hẹ̀n -en nígbà tí gbólóhùn (5b) sì jẹ gbólóhùn ìyísódì tí ó ní atọ́ka ìyísódì **kò**, atọ́ka àsikò ojọ iwájú tí ó jẹ yọ tẹ̀lé atọ́ka ìyísódì ní gbólóhùn (5b) ni **ní**. Òun ní a fí rọ̀pò **á / yòdò / máa** tí ó jẹ yọ nínú gbólóhùn ijẹ̀hẹ̀n (5a).

Àpẹ̀rẹ̀ mofólójì apàrísídà olùrọ̀p ò mírán ní èdè Yorùbá ni ọ̀rọ̀ arọ̀pò -orúkọ. Ìdí ní pè ìrísí ọ̀rọ̀ arọ̀pò orúkọ máa n yàtò ní ibámu pẹ̀lú ipò rẹ̀ nínú ẹ̀hun . Bámbóṣé (1990:113-117) mẹnù ba ipò mọ̀ta tí ìrísí arọ̀pò-orúkọ kúkúró ti màa n yàtò nínú gbólóhùn. Àwọ̀n ipò nàa ní ipò olùwà, àbò àti ẹ̀yán. Ìrísí arọ̀pò orúkọ nàa tún yàtò láti fi iye hàn . Ìyẹn ni pé a lè pín wọ̀n sí ẹyọ àti ọ̀pò .

Àtẹ̀ isalẹ̀ yíí fi oríṣíríṣí ìrísí tí arọ̀pò -orúkọ kúkúró lè ní hàn ní ibámu pẹ̀lú ipò tí ó bá ti jẹyọ nínú ẹ̀hun. Bákan nàa ní ó tún fi ìrísí ti ẹ̀ni hàn pẹ̀lú .

Àtẹ̀ II: Ìrísí Ọ̀rọ̀-Arọ̀pò-Orúkọ Kúkúró

Ẹ̀ní	Ì r í s í											
	I		II		III		IV		V		VI	
	Eyo	Ọ̀pò	Eyo	Ọ̀pò	Eyo	Ọ̀pò	Eyo	Ọ̀pò	Eyo	Ọ̀pò	Eyo	Ọ̀pò
Ẹ̀nikíní	Mo	A	Mò	À	N	A	Mi	Wa	Mí	wá	mi	wa
Ẹ̀nikejì	O	E	O	È	O	È	È	Yín	È	yín	È	yín
Ẹ̀nikẹ̀ta	Ò	Wọ̀n	Ò	Wọ̀n	-	Wọ̀n	Fáwẹ̀li Ọ̀rọ̀ ìṣe	Wọ̀n	Fáwẹ̀li Ọ̀rọ̀ ìṣe	Wọ̀n	È	Wọ̀n

Ìrísí I: Ìrísí ọ̀rọ̀-arọ̀pò-orúkọ kúkúró Ẹ̀nikíní ọ̀rọ̀-ìṣe

II: Ìrísí ọ̀rọ̀-arọ̀pò-orúkọ kúkúró Ẹ̀nikíní atọ́ka ibá-isẹ̀lẹ̀ atẹ̀rẹ̀rẹ̀ n

III: Ìrísí ọ̀rọ̀-arọ̀pò-orúkọ kúkúró Ẹ̀nikíní wúnrẹ̀n kò/ò, kì, ibá, ibàa

IV: Ìrísí ọ̀rọ̀-arọ̀pò-orúkọ kúkúró ní ipò àbò lẹ̀yìn ọ̀rọ̀-ìṣe olóhùn òkè

V: Ìrísí ọ̀rọ̀-arọ̀pò-orúkọ kúkúró ní ipò àbò lẹ̀yìn ọ̀rọ̀-ìṣe olóhùn àárín tàbí olóhùn isalẹ̀

IV: Ìrísí ọ̀rọ̀-arọ̀pò-orúkọ kúkúró ní ipò ẹ̀yán

Àwọ̀n àpẹ̀rẹ̀ òkè yíí fi hàn wá pé àwọ̀n ọ̀rọ̀ -arọ̀pò-orúkọ kúkúró (**AROK**) nínú èdè Yorùbá a máa ní ìrísí ọ̀tò láti fi iye hàn . Bákan nàa ni àwọ̀n ọ̀rọ̀-arọ̀pò afarajórúkọ tí àwọ̀n onímo ẹ̀dá-èdè kan nínú èdè Yorùbá pè ní ọ̀rọ̀ -arọ̀pò-orúkọ gígún (**AROG**) a máa fi iye àti ẹ̀ni hàn nínú ihun gégé bí àpẹ̀rẹ̀ tí ó wà ní àtẹ̀ III.

Àtẹ̀ III: Ìrísí ọ̀rọ̀-arọ̀pò-orúkọ gígún

Ẹ̀ni	Ì r í s í	
	Eyo	Ọ̀pò
Ẹ̀nikíní	Èmi	Àwa
Ẹ̀nikejì	Ìwọ	Èyin
Ẹ̀nikẹ̀ta	Òun	Àwọ̀n

ÌDÁRAYÁ ÌGBÁRA-ẸNI-LÉWỌN

Gbiyànjú láti şàlàyé ìrísí arópò -orúkọ kúkúró àti bí a ẹ maa n fi wọn rópò ara wọn nínú ẹhun èdè Yorùbá.

4.3 Ìrísí Arópò orúkọ kúkúró nínú Gbólóhùn Ìyísódì

Arópò orúkọ kúkúró **Mo** àti **Wọn** maa n ní ìrísí ọ̀tọ̀ọ̀tọ̀ nínú gbólóhùn ijẹ́hẹ̀n -ẹ̀n àti gbólóhùn ìyísódì gégé bí àpẹ̀ẹ̀rẹ̀ isàlẹ̀ wọnyí ẹ̀ fi hàn .

- 6a. Mo gbọ ọ̀rọ̀ wọn   b. Mi ọ̀ gbọ ọ̀rọ̀ wọn   d.N ọ̀ gbọ ọ̀rọ̀ wọn
7a. Wọn gbọ ọ̀rọ̀ wọn   b. Wọn ọ̀ gbọ ọ̀rọ̀ wọn

Gbólóhùn (6a) àti (7a) jẹ gbólóhùn ijẹ́hẹ̀n -ẹ̀n nígbà tí gbólóhùn (6b), (6d) àti (7b) jẹ gbólóhùn ìyísódì tí ó sì ni atọ́ka iyísódì ọ̀. Yàtò sí atọ́ka iyísódì yíí , mo fẹ́ kí o tún şàkíyèsí pé ọ̀rọ̀ arópò orúkọ olùwà tí ó jẹ yọ nínú gbólóhùn mètẹ̀tẹ̀ta (iyẹn 6b, 6d àti 7b) ní ìrísí tí ó yàtò sí ti arópò orúkọ olùwà tí ó wà ní gbólóhùn (6a) àti (7a). Ìrísí wọn ni ó wà ní isàlẹ̀ yíí .

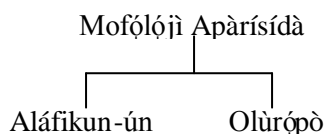
Àtẹ IV: Ìrísí ọ̀rọ̀-arópò-orúkọ kúkúró ẹ̀nikíní àti ẹ̀nikẹ̀tanínú gbólóhùn ijẹ́hẹ̀n-ẹ̀n àti gbólóhùn ìyísódì

Ìjẹ́hẹ̀n-ẹ̀n	Àyísódì
Mo	Mi/N
Wọn	Wọn

5.0. ÌŞỌNÍŞÓKÍ

Ní ipín yíí , mo şàlàyé ẹ̀ka mofólójì apàrísídà kejì , tí ẹ mofólójì apàrísídà olùrópò . Ẹ̀ka mofólójì apàrísídà yíí ní tí a ti maa n kọ ẹ̀kọ̀ nípa fifi iró kan rópò òmiràn nínú ẹhun -ọ̀rọ̀. Ìyẹn ni pé mofólójì apàrísídà olùrópò ni ẹ̀yà mofólójì ì apàrísídà ti a tí maa n kọ nípa àwọ̀n ọ̀rọ̀ tí ìrísí wọn maa n yí padà nípa fifi iró , wúnrẹ̀n tàbí odidi ọ̀rọ̀ míràn rópò irú ọ̀rọ̀ bẹ̀ẹ̀ nínú ẹhun . Ẹ̀ka mofólójì apàrísídà méjèjèjì tí mo şàlàyé ni mo fi hàn ní àwòrán isàlẹ̀ yíí .

Àwòrán IV: Ẹ̀ka Mofólójì Apàrísídà

6.0 ÌŞÉ ÀYÀNŞE ONÍMÁÀKÌ OLÙKỌ

Kọ àròkọ olójú-ìwé méréin láti şàlàyé mofólójì apàrísídà olùrópò . Fi àwọ̀n àpẹ̀ẹ̀rẹ̀ gégé bí ó ti ye gbe id'şhùn rẹ̀ lẹ̀sẹ̀ .

7.0 ÌWÉ ÌTÓKASÍ/ÀWỌN ÌWÉ FÚN KÍKÀ

Bamgboşe, Ayọ. 1990. *Fonólójì ati Gírámà Yorùbá*. Ibadan: UPL.

Elson, B. & V. Pickett. 1990. *An Introduction to Morphology and Syntax*. California Summer Institute of Linguistics.

Katamba, Francis. 1993. *Morphology*. London: Macmillan.

Malmkjaer, K. (Olótúú). 1999. *The Linguistic Encyclopaedia*. London & New York: Routledge.

Mario Pel. 1966. *Glossary of Linguistic Terminology*. New York & London. Columbia University Press.

Matthew, P. H. 1974. *Morphology: An Introduction to the Theory of Word Structure*. Oxford&New York: CUP.

Taiwo, Oye. 2011. *Mofólójì: Àtúnşẹ̀ kejì*. Ibadan, Universal Akada Books Ltd

ÌPÍN 4 MOFÓLÓJÌ ÌŞÈDÁ

- 1.0 Ìfáárà
- 2.0 Èròngbà àti Àfojúsùn
- 3.0 Ìbéèrè Ìşáájú
- 4.0 Àkóónú Ìdánilékòó
  - 4.1 Mofólóji Ìşèdá
  - 4.2 Ìşàmúlò Àfòmó
  - 4.3 Kíkànpò (Kíkan-òrò-pò), Àpètúnpè àti Ìgékúró
- 5.0 Ìşonísókí
- 6.0 Ìşé Àyànşè Onímáàki
- 7.0 Ìwé Ìtókasi/Àwọn Ìwé Fùn Kíkà

1.0. ÌFÁÁRÀ

Ní ipín mejì igbèyìn , mo şàlàyé òkan lára èka mofólóji tí şe mofól óji aparísídà . Èka mofólóji keji ni mofólóji ìşèdá , òun sì ni mo máa jíròrò lé lóri ní ipín yìí.

2.0 ÈRÒNGBÀÀTIÀFOJÚSÚN

Léyìn tí ó bá ti ka ipín yìí tán, wáá lè şàlàyé àwọn wònyí :

- mofólóji ìşèdá
- ìşèdánípasè àfòmó (ìşàmúlò àfòmó)
- ìgékúró
- kíkànpò (kíkan-òrò -pò),àti
- àpètúnpè.

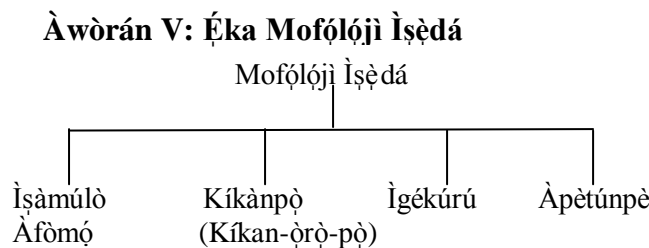
3.0 ÌBÉÈRÈ ÌŞÁÁJÚ

Kí ni o mò nípa àwọn wònyí : mofólóji ìşèdá , ìşàmúlò àfòmó , ìgékúró, kíkànpò (kíkan-òrò -pò),àti àpètúnpè.

4.0 ÀKÓÓNÚ ÌDÁNILÉKÒÓ

4.1 Mofólóji Ìşèdá

Mofólóji ìşèdá ni a ti máa n kó nípa ìşèdáòrò yàtò sí pípa ìrísí òrò dà. Orísírísí ònà ni a sì lè gbà şèdá òrò. Làra àwọn ònà wònyí ni ìşàmúlò àfòmó , ìgékúró, kíkànpò (kíkan-òrò -pò) àti àpètúnpè. Èka mofólóji ìşèdá ni mo fi hàn ní àwòrán isàlè yìí .

Àşà àti ojúşe gbogbo èdè òmònyàn ni láti şèdá tàbí fi òrò tuntun kún èdè. Àwọn isòrí-òrò-orúkò (OR), òrò-ìşe (IS),òrò-atókùn (AT),òrò-àpònlé (AP) àti òrò-àpèjúwe (AJ) jé isòrí-òrò tí a lè fi kún lòrèkòòrè nínú èdè òmònyàn.

4.2 Ìşàmúlò Àfòmó

Ìşàmúlò àfòmó láti şèdá òrò tuntun máa n wáyé nípa fifi àfòmó kún òrò tí ó wà nínú èdè . Èyí sì lè fà á kí isòrí-òrò àti/tàbí itumò òrò tí a şèdá yàtò sí ti òrò tí a ti şèdá rẹ. Bí àpẹrẹ, a lè fi àfòmó **àì-**kún àwọn òrò-ìşe (IS) kan nínú èdè Yorùbá láti şèdá òrò-orúkò (OR) gégé bí ó şe wà ní isàlè yìí

1. àfòmó {àì-}	òrò-ìṣe		òrò-ìṣẹ́dà (òrò-orúkọ)
àì- +	jẹ	→	àìjẹ
àì- +	wá	→	àìwá

Àwọn àpẹẹrẹ àfòmó mìíràn:

2. Àfòmó	òrò-ìṣe/àpólà ìṣe		òrò-ìṣẹ́dà (òrò-orúkọ)
ò- +	mọ iwé	→	òmòwé
ò- +	ṣe ìṣe	→	òṣìṣe
a- +	peja	→	apeja
à- +	lọ	→	àlọ
ọ- +	de	→	ode
ẹ- +	rín	→	ẹrín
ì- +	fẹ	→	ifẹ

3. Àfòmó	òrò-àpẹjúwe		òrò-ìṣẹ́dà (òrò-orúkọ)
ò- +	pélẹ́ngé	→	òpélẹ́ngé
a- +	gódóńgbó	→	agódóńgbó
a- +	téééré	→	atéééré
ò- +	geere	→	ògeere

Àkíyèsí kan tí a ṣe ni pé ìṣòrí -òrò àwọn òrò-ìṣẹ́dà wònyí yàtò sí ìṣòrí -òrò àwọn òrò tí a tí ṣẹ́dà wọn. Ìyẹn ni pé òrò-orúkọ tí a ṣẹ́dà ní (1) àti (2) yàtò sí òrò-ìṣe/àpólà-ìṣe tí a tí ṣẹ́dà wọn. Bákan náà òrò-orúkọ tí a ṣẹ́dà ní (3) yàtò sí òrò-àpẹjúwe tí a tí ṣẹ́dà wọn. Eléyí fi hán pé yàtò sí pé wọn ni ìtumò tuntun, àwọn òrò-ìṣẹ́dà wònyí tún ni ìṣòrí -òrò tuntun. Sùgbón kii ṣe gbogbo òrò tí a ṣẹ́dà ní ó máa ní ní ìṣòrí -òrò òtun yàtò sí òrò tí a tí ṣẹ́dà rẹ. Bí àpẹẹrẹ, bí a bá lo àfòmó asopò **-kí-** láti ṣo òrò pọ, irú òrò tuntun bèẹ yóò jẹ ìṣòrí -òrò kan náà pẹ̀lú òrò tí a tí ṣẹ́dà rẹ. Àpẹẹrẹ diẹ ni ó wà ní ìsàlẹ̀ yíi.

4. OR	Àfòmó asopò	OR	Òrò-ìṣẹ́dà (OR)
kòtò +	-kí- +	kòtò →	kòtòkíkòtò
omọ +	-kí- +	omọ →	omokómọ
àlà +	-kí- +	àlà →	àlàkàlàá

ÌDÁRAYÁ ÌGBÁRA-ẸNI-LÉWỌN

Wá àwọn àpẹẹrẹ lóríṣíríṣi láti ṣàlàyé ìṣàmúlò àfòmó láti ṣẹ́dà òrò tuntun gégé bí mo ṣe ṣe lókè.

4.3 Kíkànpò (Kíkan-òrò-pò), Àpètúnpe àti Ìgékúru

Kíkànpò ni kíkan mọ́fíimù ìpilẹ̀ tàbí òpó ¹ méjì tàbí jù bèẹ̀ lọ pọ̀ láti ṣẹ́dà òrò tàbí ìṣò tuntun. Òrò tuntun tí a ṣẹ́dà bèẹ̀ ni a mọ̀ sí òrò alákanpò. Àpẹẹrẹ diẹ ni ìwònyí:

5. a.	ojú +	ewé →	ojúewé
d.	ìwé +	ilé →	ìwéelé
e.	bù +	kún →	bùkún
ẹ.	sọ +	òrò →	sòrò

A lè kí àpètúnpe gégé bí ìgbésẹ̀ ìṣẹ́dà -òrò tàbí ìṣò tuntun ní ibi tí àfòmó tí jẹ̀ yọ̀ nípa yíyá lára mọ́fíimù ìpilẹ̀ tàbí yíyá odindí mọ́fíimù ìpilẹ̀. Àpẹẹrẹ diẹ ni ìwònyí:

¹ Mo máa ṣàlàyé nípa mọ́fíimù àti àwọn ẹyà rẹ̀ ní **Módù 2** iwé idánilẹ̀kọ̀ yíi.

6.	omọ (OR)	→	omọomọ (OR)
	fío (AP)	→	fíofío (AP)
	ńlá (AJ)	→	ńláńlá (AJ)
	lọ (IŞ)	→	lílọ (OR)
	ga (IŞ)	→	gígá (AJ)

Ìgékúró jẹ àşà gígé àwọn ọ̀rọ̀-ọ̀lọ̀pọ̀-sílẹ̀bù kúrú fún irọ̀rùn láti pè . Ọ̀rọ̀-orúkọ ìşẹ̀dá ni a sáà maa n gè kúrú. Àbájáde ìgékúró yóò jẹ ọ̀rọ̀ -orúkọ. Ìyẹn ni pé ìşọ̀rí -ọ̀rọ̀ kan náà ni ọ̀rọ̀ tí a gé kúrú àti èyí tí a ti gé e kúrú. Irú ìgékúró yíi wọ̀pọ̀ nínú orúkọ èniyàn . Àpẹ̀rẹ̀ diẹ̀ ni ó wà ní isàlẹ̀ yíi :

Adélékè	-	‘Lékè, ‘Délékè
Olúwafúnmiláyọ̀	-	Fúnmiláyọ̀ , Fúnmi
Olúşọ̀lá	-	Şọ̀lá, Olú

5.0 ÌŞỌ̀NÍŞÓKÍ

Ní ipín yíi , mo kọ̀ ẹ̀ ní mofólọ̀jì ìşẹ̀dá mo sì şàlàyé şókíşókí lóri àwọn ọ̀nà tí a maa n gbà şẹ̀d á ọ̀rọ̀ bíi ìşàmúlò àfòmọ̀ , kíkànpọ̀, àpètúnpe àti ìgékúró. Ní Módú 3 àti Módú 4, n óò şàlàyé àwọn ọ̀nà tí a maa n gbà láti şẹ̀dá ọ̀rọ̀ wọ̀nyí lẹ̀kùn -ún rẹ̀ré.

6.0 IŞÉ ÀYÀNŞE ONÍMÁÀKÌ OLÙKÓ

Pèlú àwọn àpẹ̀rẹ̀ tí ó múná dọ̀kọ , kọ̀ àròşọ̀ lóri mofólọ̀jì ìşẹ̀dá àti àwọn ọ̀nà tí a n gbà şẹ̀dá ọ̀rọ̀ tuntun ní èdè Yorùbá.

7.0 ÌWÉ ÌTÓKASÍ/ÀWỌ̀N ÌWÉ FÚN KÍKÀ

Awobuluyi, Oladele. (Olótùú) 1989. *Yorùbá Metalanguage II*, Lagos: NERDC.

Awobuluyi, Oladele. 2008. *Èkó Ìşẹ̀dá-Ọ̀rọ̀ Yorùbá*. Akurẹ̀, Montem Paperbacks.

Bamgboşe, Ayọ̀. 1967. *A Short Yorùbá Grammar*, Ìbàdàn: HEB.

Bamgboşe, Ayọ̀. (Olótùú) 1984. *Yorùbá Metalanguage I*, Lagos: NERDC.

Elson, B. & V. Pickett. 1990. *An Introduction to Morphology and Syntax*. California Summer Institute of Linguistics.

Katamba, Francis. 1993. *Morphology*. London: Macmillan.

Malmkjaer, K. (Olótùú). 1999. *The Linguistic Encyclopaedia*. London & New York: Routledge.

Mario Pel. 1966. *Glossary of Linguistic Terminology*. New York & London. Columbia University Press.

Matthew, P. H. 1974. *Morphology: An Introduction to the Theory of Word Structure*. Oxford&New York: CUP.

Taiwo, Oye. 2011. *Mofólọ̀jì: Àtúnşẹ̀ kejì*. Ibadan, Universal Akada Books Ltd

MÓDÙ 2

MOFÌMÙ

Àfojúsùn Módù yí ni láti şàlàyé lèkùn -ún réré ohun tí a n pè ní mofimù . Mofimù ni fónrán tí a máa n mú lò fún kíkò èkò nípa ihun tàbí irísí ọ̀rò . Mo máa şàlàyé oríkì mofimù , didá mofimù , iyàtò láààrín mofimù àti silébù àti bí o şe lè pín ọ̀rò sí mofimù . Mofimù pín sí oríşiríşì èyà nínù èdè, àwọn èyà mofimù tí mo máa şàlàyé nínù iwé Módù yí ni mofimù ipilẹ́ , ọ̀pó, mofimù adádúró, mofimù afarahe , mofimù onítumò àdámó , mofimù aláínítumò àdámó àti mofimù asopò.

Ìpín méréin ni ó wà nínù módù yí . Àwọn nńkan tí o máa şalábàápàdé nínù módù yí ni mofimù àti àwọn oríkì tí àwọn onímò fún un , léyìn èyí , wà á kà nípa àwọn ọ̀şùwọn tí a máa fí n dá mofimù mò , iyàtò láààrín mofimù àti silébù . Mà á şàlàyé èyà mofimù àti bí o şe lè dá wọn mò . Àwọn àkòrí wònyí ni o máa kà ní módù yí :

- Ìpín 1: Oríkì Mofimù àti Didá Mofimù Mò
- Ìpín 2: Ìyàtò Láààrín Mofimù àti Silébù àti Pín pín Ọ̀rò Sí Mofimù
- Ìpín 3: Èyà Mofimù I :Mofimù Ipilẹ́ , Mofimù Adádúró àti Mofimù Afarahe
- Ìpín 4: Èyà Mofimù I : Ọ̀pó, Mofimù Onítumò Àdámó , Mofimù Aláínítumò Àdámó àti Mofimù Asopò

ÌPÍN 1 ORÍKÌ MỌFÌÌMÙ ÀTI DÍDÁ MỌFÌÌMÙ MỌ

- 1.0 Ìfáàrà
- 2.0 Èròngbà àti Àfojúsùn
- 3.0 Ìbéèrè Ìṣáájú
- 4.0 Àkóónú Ìdánilékòó
  - 4.1 Oríkì Mọfìimù
  - 4.2 Didá Mọfìimù Mọ
- 5.0 Ìṣonísókí
- 6.0 Ìṣẹ̀ Àyànṣe Onímáàki Olùkó
- 7.0 Ìwé Ìtókasi/Àwọn Ìwé Fùn Kíkà

1.0. ÌFÁÀRÀ

Mọfìimù ni fọnrán tí a máa n sàmúlò fún kíkọ ẹkọ nípa ihun tàbí irísí ọrọ . Ọrọ jẹ idá ṣàpèjúwe èdè tí tẹrutomọ mọ jù lọ . Bí mo bá ní kí o ṣe itupalẹ ọrọ yí : **adé**, ó yẹ kí o lè pín in sí **a-** àti **dé**. Èyí jẹ kí a mọ pé **adé** jẹ ọrọ onímọfìimù méjì . Ní ipín yí , mo máa ṣàlàyé oríkì mọfìimù àti didá mọfìimù .

2.0. ÈRÒNGBÀ ÀTI ÀFOJÚSÙN

Léyìn tí ó bá ti ka ipín yí tán , wàà lè ṣàlàyé àwọn oríkì tí àwọn onímọ fún mọfìimù àti àwọn ilànà tí a fi máa n dá mọfìimù mọ .

3.0 ÌBÉÈRÈ ÌṢÁÁJÚ

Kí ni Mọfìimù ? Ṣàlàyé bí a ṣe lè dá mọfìimù mọ .

4.0 ÀKÓÓNÚ ÌDÁNILÉKÒÓ

4.1 Oríkì Mọfìimù

Mọfìimù ni fọnrán tí a máa n sàmúlò fún kíkọ ẹkọ nípa ihun tàbí irísí ọrọ . Orísíríṣi oríkì ni àwọn onímọ èdà-èdè tí fún mọfìimù . A lè ki mọfìimù gégé bí idá tí ó kéré jù lọ nínú isọ tí ó n tú yọ tí ó sì ní itumọ . Ó lè jẹ ọrọ tàbí ègè/idá kan lára ọrọ . Bí àpẹrẹ:

1. Omo, omodé, omowon, omoṣṣowon, omojowó

Nínú àwọn ọrọ òkè yí , **omo** ni idá tí ó kéré jù tí ó tú yọ tí ó sí ní itumọ . Nítorí náà, **omo** yòò jẹ mọfìimù .

Oríkì mìrán fún mọfìimù ni kí a kí pé ó jẹ èdà língúísìkì tí itumọ rẹ yàtò sí èdà mìrán tí ó fara jọ ọ tí a kò lè pín tàbí fọ sí èdà wẹwẹ . Bí àpẹrẹ, nínú àwọn gbólóhùn isàlẹ̀ yí í,

- 2a. Olú *gbá* ilẹ.   b. Olú *gbá* bọ̀lù.

gbá nínú gbólóhùn (2a) ní itumọ tí ó yàtò sí *gbá* tí ó jẹ yọ nínú gbólóhùn (2b) bí ó tilẹ̀ jẹ pé wọn farajọra.

A tún lè ki mọfìimù gégé bí èdà língúísìkì tí kò ṣe é pín mọ àyàfi láti bá itumọ rẹ jẹ tàbí láti yí itumọ rẹ padà, òun sì ni idá tí ó kéré jù lọ tí ó ní itumọ . Ó lè jẹ onísílẹ̀bù kan tàbí ọlọ̀pọ̀ sílẹ̀bù . Bí àpẹrẹ, ọrọ bí **omo**, **garawa**, **ilé**, jẹ ọrọ onímọfìimù kan . Kò ṣeé ṣe láti pín wọn bá yí

*o/ *mọ; *gara/ *wa; *i/ *lé.

Bí a bá pín wọn , gégé bí a ẹ ẹ lókè yí , pín pín bẹẹ yòò ba itumò wọn jẹ tàbí kí ó yí itumò wọn padà.

Oríkì mìíràn tí a tún lè fún mọ́fìmù ni èyí : mọ́fìmù ni idá tàbí ègè ìṣàpèjúwe gírámà tí ó kéré jù lọ tí ó ni itumò tí a sì lè lò fún ẹ́ṣe itupalẹ ihun ọ̀rọ̀ .

Nínú àwọn oríkì wònyí, àwọn kókó tí ó jẹ yọ́ fún kíkí mọ́fìmù ni :

- idá tàbí ègè tí ó kéré jù lọ
- idá tàbí ègè tí kò ẹ́é pín
- idá tàbí ègè tí ó ní itumò

Kókó mètá òkè yí ni àbùdá tí àwọn onímò ẹ̀dá -èdè gbà pé mọ́fìmù gbòdò ni . Pèlú àbùdá mètá wònyí, ẹ́ jẹ́ kí a yẹ àpẹẹrẹ wònyí wò .

3. àtẹ̀numọ̀, adígarawa, ikóni, ilé

Nínú àpẹẹrẹ (3) àwọn mọ́fìmù tí ọ̀kọ̀ọ̀kan wọn ní ni iwònyí :

- 4a. àtẹ̀numọ̀:- à-, tẹ, ẹnu, mọ (mọ́fìmù mérin)
- b. adígarawa:- a-, dí, garawa (mọ́fìmù mètá)
- d. ikóni :- ì-, kọ, ẹni (mọ́fìmù méjì)
- e. ilé :- ilé (mọ́fìmù kan)

ÌDÁRAYÁ ÌGBÁRA-ẸNI-LÉWỌN 1

Gbiyànjú láti ṣàlàyè àwọn kókó mètá tí ó jẹ yọ́ nínú àwọn oríkì tí àwọn onímò fún mọ́fìmù

4.2 Didá Mọ́fìmù Mọ

Àwọn àbùdá mètèèta tí ó jẹ yọ́ nínú oríkì mọ́fìmù jẹ àwọn ohun tí a gbòdò máa foju sọ̀nà fún bí a bá fẹ́ dá mọ́fìmù mọ . Èyí tùmò sí pé a gbòdò ẹ́ àkọjọ ọ̀rọ̀ tàbí isọ́ tí wọn fi ara jọ ara wọn nínú èyí tí a ọ̀ò tí ya idá tàbí ègè tí ó bá tú yọ́ sọ̀tọ̀. Bí àpẹẹrẹ:

- 5. lọ, ilọ, lílọ, àlọ, àìlọ
- 6. rà, ìrà, rírà, àìrà
- 7. jẹ, ìjẹ, jíjẹ, àìjẹ

Nínú ọ̀kọ̀ọ̀kan àkọjọ ọ̀rọ̀ tí ó wà ní àpẹẹrẹ (5) dé (7) òkè yí, a ní àwọn ọ̀rọ̀ tí wọn fi ara jọra , èyí sí fún wa ni ànfàní láti ya idá tàbí ègè tí ó tú yọ́ sọ̀tọ̀ . Ní àpẹẹrẹ (5) **lọ** ni idá tí ó tú yọ́ , ní àpẹẹrẹ (6), **rà** ni ó tú yọ́ , ní àpẹẹrẹ (7) **jẹ** ni idá tí ó tú yọ́ . Àwọn idá wònyí **lọ, rà** àti **jẹ**, jẹ mọ́fìmù . Àwọn ọ̀rọ̀ tí àwọn idá tí a yà sọ̀tọ̀ tí jẹ yọ́ tún ni mọ́fìmù mìíràn . Àwọn idá náà ni **ì-, lí-, à-** àti **áì-**. Àwọn wònyí kò lè dá dúró fún ra wọn gégé bí ọ̀rọ̀ . Sùgbọ̀n **lọ,rà** àti **jẹjẹ** mọ́fìmù tí ó lè dá dúró gégé bí ọ̀rọ̀.

Àwọn ilàna wà tí a lè gùn lé láti dá mọ́fìmù mọ yàtò sí oríkì tí a fún mọ́fìmù .

Ìlànà kìní

Àwọn idá tàbí ègè tí ó bá ni itumò kan náà , tí itumò yí jẹ apaàlà lááárín wọn àti àwọn idá tà bí ègè mìíràn tí wọn sì ní mọ́fìmù tí ó jọra yòò jẹ mọ́fìmù tó farajọra . Bí àpẹẹrẹ fọ̀nrán **ò-** nínú isọ́ wònyí:

8. òsìṣé, òsèrè, òpùrò òjòwù, òjìyà

Fọnrán ò- jẹ mọfìmù kan náà nínú àwọn ọrọ máráàrún ni (8) nítorí pé ó ni ìtumò kan náà àti mọfìmù tí ó jọra . Fọnrán ò- tún jẹyọ nínú **ògèdè** sùgbọ̀n kí i ẹ̀ mọfìmù nítorí pé kò ni ìtumò apààlà tí ẹ̀màntíkì tàbí gíràmà tí ara ẹ̀ tí ó lè jẹ kí ó yàtò nínú ọ̀rọ̀ ọ̀hún. Nínú àpẹ̀rẹ̀ (8), ò- ni ìtumò ẹ̀ni tí ó n ẹ̀ nńkan . **Òsèrè** jẹ ẹ̀ni tí ó n ẹ̀ eré , **òsìṣé** jẹ ẹ̀ni tí ó n ẹ̀ iṣẹ̀ , sùgbọ̀n a kò lè sọ pé ò- nínú **ògèdè** jẹ ẹ̀ni tó ó n gèdè. Fọnrán ò- nínú **ògèdè** kò ni ìtumò ẹ̀ni tí ó n ẹ̀ nńkan.

Ìlànà kejì

Àwọn idá tàbí ègè tí ó bá ni ìtumò kan náà , tí ìtumò yí jẹ̀ apààlà láààrín wọn àti àwọn idá tàbí ègè miíràn sùgbọ̀n tí mọfìmù wọn yàtò lè jẹ̀ mọfìmù kan náà . Bí àpẹ̀rẹ̀ , ò-, ò-, a- nínú àwọn ọ̀rọ̀ wọ̀nyí:

- 9a. ò- òsìṣé, òsèrè
- b. ò- òmùtí, òmòwé, òdaràn
- d. a- agbálẹ̀, adígarawa, aṣéwó, atòólé

Ìtumò kan náà ni ò-, ò- àti a- ni gégé bí àwọn àpẹ̀rẹ̀ tí ó wà ní òkè yìí ẹ̀ fi yé wa . Ìtumò yìí sì ni ẹ̀ni tí ó n ẹ̀ nńkan.

Ìlànà kẹta

Ìsọ̀ tí ó ní irísí kan náà sùgbọ̀n tí ìtumò wọn yàtò sí ara wọn a jẹ̀ mọfìmù ọ̀tọ̀ọ̀tọ̀ . Bí àpẹ̀rẹ̀ , **jẹ** jẹ̀ mọfìmù ọ̀tọ̀ọ̀tọ̀ nínú àwọn gbólóhùn wọ̀nyí :

- 10a. Fúnkẹ̀ **jẹ** iṣu
- b. Ọmọ náà **jẹ** tété
- d. Ọjó **jẹ** gbèsè

Bí ó ti jẹ̀ pé **jẹ** ni irísí kan náà nínú àwọn gbólóhùn (10a-d), sùgbọ̀n ìtumò **jẹ** nínú gbólóhùn kòkọkan yàtò sí ara wọn. Nítorí náà, mọfìmù ọ̀tọ̀ọ̀tọ̀ ni wọn jẹ̀.

Ìlànà kẹrin

A lè dá mọfìmù mọ̀ bí ó bá lè dá jẹ̀ yọ nínú èdè . Ìyẹn ni pé , idá tàbí ègè tí ó bá lè dá dúró ní òun nikan láìjẹ̀ pé a so ó mọ̀ idá tàbí ègè miíràn . Bí àpẹ̀rẹ̀ , **ilé, omi, òkúta, iṣu, jẹ, mu, rà,** abbl, jẹ̀ mọfìmù nítorí pé ọ̀kọ̀ọ̀kan wọn lè dá jẹ̀ yọ ní àdàwà ní èdè Yorùbá .

ÌDÁRAYÁ ÌGBÁRA-Ẹ̀NI-LÉWỌ̀N 2

Ṣàlàyé àwọn ilànà tí à lè gùn lé láti dá mọfìmù mọ̀ .

5.0 ÌSONÍṢÓKÍ

Ní ipín yìí , mo ṣàlàyé àwọn oríkì mọfìmù . A lè ki mọfìmù gégé bí idá tí ó kéré jù lọ nínú isọ̀ tí ó ní túyọ̀ tí ó sì ní ìtumò . Ó lè jẹ̀ ọ̀rọ̀ tàbí idá /ègè kan lára ọ̀rọ̀ . Oríkì miíràn fún mọfìmù ni kí a kí í pé ó jẹ̀ èdá língúísíkì tí ìtumò ẹ̀ yàtò sí èdá miíràn tí ó fara jọ ọ̀ tí a kò lè pín tàbí fọ̀ sí èdá wẹ̀wẹ̀ . A tún lè ki mọfìmù gégé bí èdá língúísíkì tí kò ẹ̀ é pín mọ̀ àyàfí láti bá ìtumò ẹ̀ jẹ̀ tàbí láti yí ìtumò ẹ̀ padà , òun sì ni idá tí ó kéré jù lọ tí ó ní ìtumò . Ó lè jẹ̀ onísílẹ̀bù kan tàbí ọ̀lọ̀pọ̀ sílẹ̀bù . Oríkì miíràn tí a tún lè fún mọfìmù ni èyí : mọfìmù ni idá tàbí ègè isàpẹ̀júwe gíràmà tí ó kéré jù lọ tí ó ni ìtumò tí a sì lè lò fún ṣíṣe itupalẹ̀ ihun ọ̀rọ̀ . Mo jíróró lóri àwọn ilànà mērin tí a lè gùn lé láti dá mọfìmù mọ̀ . Mo máa tẹ̀síwájú ní ipín kejì láti ṣàlàyé iyàtò tó wà láààrín mọfìmù àti sílẹ̀bù àti bí a ẹ̀ lè pín ọ̀rọ̀ sí mọfìmù .

6.0 ÌṢẸ̀ ÀYÀNṢE ONÍMÁÀKÌ OLÙKÓ

Kọ̀ àrọ̀kọ̀ olójú-ìwé márùn-ún (5 pages) láti ṣàlàyé kókó tí ó túyọ̀ nínú àwọn oríkì tí àwọn onímọ̀ fún oríkì kí o sì ṣàlàyé àwọn ilànà fún didá mọfìmù mọ̀ .

7.0 ÌWÉ ÌTÓKASÍ/ÀWỌN ÌWÉ FÚN KÍKÀ

- Awobuluyi, Oladele. 2008. *Èkó Ìṣẹ̀dà-Òrò Yorùbá*. Akure, Montem Paperbacks.
- Elson, B. & V. Pickett. 1990. *An Introduction to Morphology and Syntax*. California Summer Institute of Linguistics.
- Katamba, Francis. 1993. *Morphology*. London: Macmillan.
- Malmkjaer, K. (Olótùú). 1999. *The Linguistic Encyclopaedia*. London & New York: Routledge.
- Mario Pel. 1966. *Glossary of Linguistic Terminology*. New York & London. Columbia University Press.
- Matthew, P. H. 1974. *Morphology: An Introduction to the Theory of Word Structure*. Oxford & New York: CUP.
- Taiwo, Oye. 2011. *Mofólóji: Àtúnṣe kejì*. Ibadan, Universal Akada Books Ltd

ÌPÍN 3   ÌYÀTÒ LÁÀÁRÍN MÓFÌMÙ ÀTI SÍLÉBÙ, ÀTIPÍNÍN ÒRÒ SÍ MÓFÌMÙ

- 1.0   Ìfáàrà
- 2.0   Èròngbà àti Àfojúsùn
- 3.0   Ìbéèrè Ìṣáájú
- 4.0   Àkóónú Ìdánilékòó
  - 4.1   Ìyàtò Láàárín Mófìimù àti Sílèbù
  - 4.2   Pínín Òrò sí Mófìimù
- 5.0   Ìṣonísókí
- 6.0   Ìṣe Àyànṣe Onímáàki Olùkó
- 7.0   Ìwé Ìtókasi/Àwọn Ìwé Fùn Kíkà

1.0   ÌFÁÀRÀ

Bí ó tilẹ̀ jẹ̀ pé mófìimù àti sílèbù jọ ara wọn , àwọn méjèèjì kii ẹ̀ nńkan kan náà , wọn yàtò sí ara. Ní ipín yí , máá fi iyàtò tí ó wà láàárín mófìimù àti sílèbù hàn . Àwọn òrò inú èdè lè ní mófìimù kan tàbí kí wọn ní ju mófìimù kan lọ . Mo máa ṣàlàyé bí o ẹ̀ lè pín àwọn òrò ọlọpọ̀ mófìimù gégé bí ó ẹ̀ yẹ .

2.0   ÈRÒNGBÀ ÀTI ÀFOJÚSÙN

Èròngbà mi fún ẹ̀ ni láti:

- lè fi iyàtò hàn láàárín mófìimù àti sílèbù
- lè mọ̀ bí o ẹ̀ lè pín àwọn òrò ọlọpọ̀ mófìimù sí ẹ̀yọ̀ mófìimù .

3.0   ÌBÉÈRÈ ÌṢÁÁJÚ

Kí ni iyàtò tí ó wà láàárín mófìimù àti sílèbù ?

4.0   ÀKÓÓNÚ ÌDÁNILÉKÒÓ

4.1   Ìyàtò Láàárín Mófìimù àti Sílèbù

Ìyàtò wà láàárín mófìimù àti sílèbù , nítorí idí èyí a kò gbòdò fòjò pòjò sọ pé ọkan náà ni àwọn méjèèjì tàbí kí a gbé wọn fún ara wọn . A gbòdò mọ̀ iyàtò láàárín àwọn méjèèjì . A ti sọ pé mófìimù ni idá tàbí ègè ìṣàpèjúwe gíràmà tí ó kéré jù lọ tí ó ní itumọ̀ tí a sì lè lò fún ṣiṣe itumọ̀ ihun òrò , ṣùgbọ̀n sílèbù ni idá tàbí ègè tí ó kéré jù lọ tí a lè dá fi ohùn pé .

Ìyàtò tí ó wà láàárín mófìimù àti sílèbù ni pé mófìimù gbòdò ní itumọ̀ tí a lè lò fún ṣiṣe itupalẹ̀ òrò , ṣùgbọ̀n sílèbù kò nilò láti ni itumọ̀ , iye ibi tí ohùn bá tí jẹ̀ yọ̀ nínú òrò kan ni yòò fi iye sílèbù tí òrò náà ní hàn . Èyí jásí pé itumọ̀ ẹ̀ ẹ̀ pàtàkì láti dá mófìimù mọ̀ ní igbà tí ohùn jẹ̀ ohun tí a fi lè dá sílèbù mọ̀ . Bí àpẹ̀rẹ̀ àwọn isọ̀ tí ó wà ní (1)

1.   jẹ,   mu,   rà,   lọ,   tà,   ò-,   ọ-   a-

ní ó jẹ̀ onísílèbù kan nítorí àmí ohùn kan ni ọkọ̀ọkan wọn ní . Bákan náà ni wọn jẹ̀ mófìimù kòòkan nítorí pé wọn kò ẹ̀é pín sí wẹ̀wẹ̀ mọ̀ . Èyí tùmọ̀ sí pé òrò onísílèbù kan lè jẹ̀ mófìimù . Ní ọ̀pọ̀ igbà idá tí ó jẹ̀ mófìimù kan a máa ní ju s   ílèbù kan lọ gégé bí àwọn àpẹ̀rẹ̀ tí ó wà ní (12) ẹ̀ fi yé wa.

2.   ilé,   ọmọ,   àì-,   òkété,   òronbó

Nínú àpẹ̀ẹ̀rẹ̀ (2) **ilé, ọmọ**, àti **àì-** jẹ́ mọ́fíìmù onísílẹ̀bù méjì méjì nítorí pé àmí ohùn méjì méjì ni ọ̀kọ̀ọ̀kan wọn ní. **Òkété** jẹ́ mọ́fíìmù onísílẹ̀bù méta nítorí pé àmí ohùn méta ló ní , **òronbó** sì jẹ́ mọ́fíìmù onísílẹ̀bù méréni nítorí pé ó ní àmí ohùn méréni .

Bí ó tilẹ̀ jẹ́ pé àwọn ọ̀rọ̀ onísílẹ̀bù kan lè jẹ́ mọ́fíìmù gégé bí àpẹ̀ẹ̀rẹ̀ (1) ẹ̀ fi yé wa, àmọ́ sá, kí í ẹ̀ gbogbo sílẹ̀bù ni ó jẹ́ mọ́fíìmù . Púpọ̀ nínú sílẹ̀bù tí a lè yà sọtò ni kò ní itumọ̀ , sùgbọ̀n tí ó jẹ́ pé ohùn ni a fi yà wọn sọtò gégé bí ó ẹ̀ wà ní àpẹ̀ẹ̀rẹ̀ isàlẹ̀ wònyí .

3a.	mọ́-fí-ì-mù	=	sílẹ̀bù méréni
b.	sí-lé-bù	=	sílẹ̀bù méta

Ní àpẹ̀ẹ̀rẹ̀ (3a) **mó** tí ó jẹ́ sílẹ̀bù àkókò kò ní itumọ̀ , **fi, ì mù** tí í ẹ̀ sílẹ̀bù yókù kò ní itumọ̀ pèlú . Bákáan náà ni ọmọ sorí ní (3b) nítorí pé kò sí èyíkẹyí nínú àwọn sílẹ̀bù mérénerin tó ní itumọ̀ . Níwọn ìgbà tí àwọn sílẹ̀bù tí ó wà ní (3) kò ní itumọ̀, wọn kíi ẹ̀ mọ́fíìmù . Èyí fi hàn pé kí í ẹ̀ gbogbo sílẹ̀bù ni mọ́fíìmù bí ó tilẹ̀ jẹ́ pé gbogbo mọ́fíìmù onísílẹ̀bù kan ni ó jẹ́ sílẹ̀bù .

ÌDÁRAYÁ ÌGBÁRA-Ẹ̀NI-LÉWỌ̀N 1

Wá àwọn ọ̀rọ̀ jọ kí ó sì fi iyàtò hàn láàárín mọ́fíìmù àti sílẹ̀bù àwọn ọ̀rọ̀ tí ó kó jọ.

4.2 Pínpin Ọ̀rọ̀ sí Mọ́fíìmù

Ọ̀rọ̀kọ̀rọ̀ tí ó bá ti ní ju mọ́fíìmù kan lọ ni a máa n pín sí iye mọ́fíìmù tí ó jẹ́ gégé bí ó tí yẹ . Àkíyèsí méta pàtàkì ni a gbòdò ẹ̀ nigbà tí a bá fẹ́ pín ọ̀rọ̀ sí iye mọ́fíìmù tí ó ní .

Àkíyèsí kìní: Àwọn ọ̀rọ̀ kan wà tí pínpin wọn sí mọ́fíìmù rọ̀rùn nítorí pé tẹ̀lẹ̀ntẹ̀lẹ̀ ni àwọn mọ́fíìmù inú irú àwọn ọ̀rọ̀ bèè jẹ́ . Bí àpẹ̀ẹ̀rẹ̀:

4a. ọ̀rọ̀kọ̀rọ̀	→	ọ̀rọ̀, -kí-, ọ̀rọ̀
b. adígarawa	→	a-, dí, garawa
d. Bámgbádé	→	bá, mi, gbé, a-, dé
e. kòbẹ̀gbẹ̀mu	→	kò, bá, ẹ̀gbẹ̀, mu

Àkíyèsí kejì: Àwọn ọ̀rọ̀ kan náà wà tí wọn kò ẹ̀e pín bí ó tilẹ̀ jẹ́ pé mọ́fíìmù méjì ni a lè dá mọ̀ pé wọn ní. Bí àpẹ̀ẹ̀rẹ̀, **went** ni èdè Gẹ̀ẹ̀sì jẹ́ mọ́fíìmù tí ó ní itumọ̀ **lo** àti **àsìkò ọ̀jọ̀un**, sùgbọ̀n **went** kò ẹ̀e pín sí méjì bèè . Bákáan náà ni àwọn ọ̀rọ̀ -arópò-orúkò ni èdè Yorùbá . Bí àpẹ̀ẹ̀rẹ̀, **Mo, Èmi** àti **À, Àwa**. Iyàtò tí ó wà nínú àwọn méjèjè ni pé wọn fi iye hàn . **Mo** àti **Èmi** jẹ́ ẹyọ nigbà tí **À** àti **Àwa** sì jẹ́ ọ̀pọ̀ . Nítorí pé ìrọ̀pò ni ó wáyé nínú àwọn mọ́fíìmù wònyí , kò ẹ̀e ẹ̀ látí pín wọn sí méjì méjì bí a ẹ̀ lè ẹ̀ sí àwọn mọ́fíìmù tí ó n fi ọ̀pọ̀ hàn nínú èdè Gẹ̀ẹ̀sì . Bí àpẹ̀ẹ̀rẹ̀

6.	boy	→	boys

ní ibi tí **boy** jẹ́ mọ́fíìmù kan tí **boys** sì jẹ́ mọ́fíìmù méjì báyii :

7.	boys	→	boy, -s; boy: “ọ̀mọ̀kùnrin” -s: mọ́fíìmù tí ó fi ọ̀pọ̀ hàn

ÌDÁRAYÁ ÌGBÁRA-Ẹ̀NI-LÉWỌ̀N 2

Njẹ́ o lè lo àwọn àkíyèsí mètẹ̀tẹ̀ta òkè yìí látí sàlàyé àwọn ọ̀rọ̀ ọ̀lọ̀pọ̀ mọ́fíìmù ní èdè Yorùbá

5.0. ÌSONÍŞÓKÍ

Ní ipín yìí , mo sàlàyé pé iyàtò tí ó wà láàárín mọ́fíìmù àti sílẹ̀bù ni pé mọ́fíìmù gbòdò ní itumọ̀ tí a lè lò fún sísẹ̀ itupalẹ̀ ọ̀rọ̀ sùgbọ̀n sílẹ̀bù kò nílò látí ni itumọ̀ , iye ibi tí ohùn bá tí jẹ́ yọ nínú ọ̀rọ̀ kan ni yòò fi iye sílẹ̀bù tí ọ̀rọ̀ náà ní hàn . Mo sì tún sàlàyé àkíyèsí méta tí o gbòdò mọ̀ bí o bá fẹ́

pín ọ̀rọ̀ sí mọ̀fíimù . Mo ní àwọn ọ̀rọ̀ kan wà tí pín pín wọn sí mọ̀fíimù rọ̀rùn nítorí pé tẹ̀lẹ̀ntẹ̀lé ní àwọn mọ̀fíimù inú irú àwọn ọ̀rọ̀ bẹ̀ẹ̀ jẹ́ . Àwọn ọ̀rọ̀ kan sì wà tí a kò lè pín tàbí kí ó jẹ́ pé pín pín -in wọn yóò fún wa ní odidi gbólóhùn . Àwọn ọ̀rọ̀ kan náà wà tí wọn kò ẹ̀e pín bí ó tilẹ̀ jẹ́ pé mọ̀fíimù méjì ní a lè dá mọ̀ pé wọn ní . Ní ipín 3, n ọ̀ò tẹ̀sìwájú lórí ijóròrò mi lórí mọ̀fíimù nípa síṣàlàyé àwọn ẹ̀yà mọ̀fí imù tí a lè yà sọ̀tò .

6.0 IṢẸ̀ ÀYÀNṢẸ̀ ONÍMÁÀKÌ OLÙKỌ̀ (TUTOR-MARKED ASSIGNMENT (TMA))

1. Ṣàlàyé pèlú àpẹ̀rẹ̀ tí ó yẹ, bí a ẹ̀ lè fi ìyàtò hàn láààrìn mọ̀fíimù àti sílẹ̀bù
2. Pín àwọn ọ̀rọ̀ wònyí sí mọ̀fíimù gégé bí ó ẹ̀ yẹ : inagijẹ, igúnlẹ, isonísókí, agbèyínbẹbojẹ, ọ̀lópò, gbogbo, ọ̀mọ̀dé, láààrìn, onímáàkì, itọ̀kasí, ọ̀ládélé

7.0 ÌWÉ ÌTỌ̀KASÍ/ÀWỌ̀N ÌWÉ FÚN KÍKÀ

- Awobuluyi, Oladele. 2008. *Ẹ̀kọ̀ Ìṣẹ̀dá-Ọ̀rọ̀ Yorùbá*. Akurẹ̀, Montem Paperbacks.
- Elson, B. & V. Pickett. 1990. *An Introduction to Morphology and Syntax*. California Summer Institute of Linguistics.
- Katamba, Francis. 1993. *Morphology*. London: Macmillan.
- Malmkjaer, K. (Olótúú). 1999. *The Linguistic Encyclopaedia*. London & New York: Routledge.
- Mario Pel. 1966. *Glossary of Linguistic Terminology*. New York & London. Columbia University Press.
- Matthew, P. H. 1974. *Morphology: An Introduction to the Theory of Word Structure*. Oxford&New York: CUP.
- Taiwo, Oye. 2011. *Mofólòjì: Àtúnṣe kejì*. Ibadan, Universal Akada Books Ltd

- 1.0 Ìfáàrà
- 2.0 Èròngbà àti Àfojúsùn
- 3.0 Ìbéèrè Ìṣáájú
- 4.0 Àkóónú Ìdánilékòó
  - 4.1 Mọfìimù Ìpilè
  - 4.2 Èyà Mọfìimù Ìpilè
  - 4.3 Mọfìimù Adádúró àti Mọfìimù Afarahe
- 5.0 Ìṣonísókí
- 6.0 Ìṣe Àyànṣe Onímáàki Olùkó
- 7.0 Ìwé Ìtókasi/Àwọn Ìwé Fùn Kíkà

1.0. ÌFÁÁRÀ

Mọfìimù pín sí oríṣíríṣi èyà nínú èdè , ara àwọn èyà mọfìimù mọfìimù ìpilè , òpó, mọfìimù adádúró, mọfìimù afarahe , mọfìimù onítumò àdámó , mọfìimù aláínítumò àdà mó àti mọfìimù asopò. Ní ipín yí, mo máa jíròrò lórí mọfìimù ìpilè , mọfìimù adádúró àti mọfìimù afarahe .

2.0 ÈRÒNGBÀ ÀTI ÀFOJÚSÙN

Léyìn tí ó bá ti ka ipín yí tán , wà á lè

- ní ìmò àmòdájú lórí mọfìimù ìpilè àti àwọn èyà rẹ.
- ṣàlàyé mọfìimù adádúró àti mọfìimù afarahe

3.0 ÌBÉÈRÈ ÌṢÁÁJÚ

Ṣàlàyé àwọn wònyí: mọfìimù ìpilè , mọfìimù adádúró àti mọfìimù afarahe .

4.0 ÀKÓÓNÚ ÌDÁNILÉKÒÓ

4.1 Mọfìimù Ìpilè

Mọfìimù ìpilè ni èyà mọfìimùtí a lè so mọfìimù afarahe mó láti ṣeḍá òrò tuntun. Irúmọfìimù bẹ̀e gbòdò lè dá dúró nínú àfò geere . Bí o bá pín òrò olópò mọfìimù sí iye mọfìimù tí ó ní , o máa ṣàkíyèsí pé àwọn mọfìimù kan wà , tí a n pè ní mọfìimù afarahe , tí a fi kún àwọn mìíràn láti ṣeḍá òrò olópò mọfìimù bẹ̀e. Ó ṣeé ṣe láti yọ àwọn mọfìimù afarahe kúrò nínú ihun òrò olópò mọfìimù . Mọfìimù ìpilè ni abala tí ó kù nínú èhun òrò -ìṣeḍá léyìn tí a tí yọ àwọn mọfìimù afarahe tí a fi kún òrò -ìṣeḍá kúrò tán . Èyí jásí pé gbogbo òrò tí a bá ṣeḍá nípa fífí mọfìimù afarahe kún òrò mìíràn ni ó ní mọfìimù ìpilè . Mọfìimù ìpilè ni orírùn tí òrò tí a ṣeḍá tí ṣe wá . Bí àpẹ̀rẹ̀:

1. aláìgbón → o-, ní, àì-, gbón

Mọfìimù méréni ni ó wà nínú **aláìgbón, o-**, àti **àì-** jẹ mọfìimù afarahe . Sàkíyèsí àmì (-) tí a fi sí èyìn wọn láti fi hàn wá pé àwọn méjèjì ni wọn nílò mọfìimù mìíràn láti lè dúró . Ṣùgbón **ní** àti **gbón** jẹ mọfìimù tí ó lè dúró gégé bí eyọ òrò bí a bá tilẹ̀ yọ àwọn mọfìimù afarahe kúrò l'ára wọn.

Nínú àpẹ̀rẹ̀ wa , **aláìgbón, ní**, àti **gbón** ni mọfìimù ìpilè , òun ni orírùn tí a tí ṣeḍá **aláìgbón**, àwọn náà ni ó jẹ kókó ibi tí itumò òrò tí a ṣeḍá tí jẹ jáde tí àwọn mọfìimù yókù sí wá n'ṣiṣe lè lórí gégé bí ó ti yẹ . Àwọn àpẹ̀rẹ̀ mìíràn ni ó wà ní isàlẹ̀ yí .

2	Òrò-Ìsẹ̀dá	Mọ́fìmù Ìpilẹ̀	Mọ́fìmù Afaraḡe
a.	ońdè	dè	oń-
b.	ẹ̀rín	rín	ẹ̀-
d.	egbé	gbé	e-
e.	ìwàásù	wàásù	ì-
ẹ	àìfẹ	fẹ	àì-

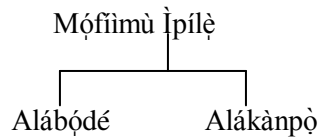
ÌDÁRAYÁ ÌGBÁRA-ẸNI-LÉWỌN

Wá àwọ̀n ọ̀rọ̀ ọ̀lọ̀pọ̀ mọ́fìmù kí ó sì fa mọ́fìmù ìpilẹ̀ wọ̀n jáde .

4.2 Ẹ̀ya Mọ́fìmù Ìpilẹ̀

Oríṣí mọ́fìmù ìpilẹ̀ mejì ní ó wà . Àwọ̀n nàá ní mọ́fìmù ìpilẹ̀ aláábódé àti mọ́fìmù ìpilẹ̀ oníbò .

Àwọ̀rán VI: Ẹ̀ya Mọ́fìmù Ìpilẹ̀

Mọ́fìmù Ìpilẹ̀ Aláábódé

Mọ́fìmù ìpilẹ̀ aláábódé ní mọ́fìmù ìpilẹ̀ tí ó jẹ ẹ̀yọ ọ̀rọ̀ kan . Àwọ̀n àpẹ̀rẹ mọ́fìmù ìpilẹ̀ tí ó wà ní àpẹ̀rẹ (2) jẹ àpẹ̀rẹ mọ́fìmù ìpilẹ̀ aláábódé nítorí pé ẹ̀yọ ọ̀rọ̀ ní a so àwọ̀n mọ́fìmù afaraḡe mó .

Mọ́fìmù ìpilẹ̀ Alákànpọ̀

Mọ́fìmù ìpilẹ̀ aláákànpọ̀ ní ibi tí a tí rí mọ́fìmù ìpilẹ̀ tí ó ju ẹ̀yọ ọ̀rọ̀ lọ . Ẹ̀yí jásí pé abala tí ó kú nínú ẹ̀hun ọ̀rọ̀-ìsẹ̀dá léyìn tí a tí yọ àwọ̀n mọ́fìmù afaraḡe kúrọ tán yòò ju ẹ̀yọ ọ̀rọ̀ lọ . Ó lè jẹ ọ̀rọ̀ mejì tàbí jú bẹ̀ẹ̀ lọ tí ọ̀kọ̀ọ̀kan wọ̀n sì lè dá dúró láì jẹ pé a fi mọ́fìmù míràn kún -un. Bí àpẹ̀rẹ:

- 3a. onílèèwé   b. ilọ́sìwájú   d. aláìgbọ̀ràn
e. ọ̀sìṣẹ   ẹ. aláìnílọ́sìwájú

Ọ̀kọ̀ọ̀kan àwọ̀n ọ̀rọ̀ ọ̀kẹ̀ wọ̀nyí ní a lè pín sí àwọ̀n mọ́fìmù bá wọ̀nyí :

- 4a. onílèèwé   →   o-, ní, ilé, ìwé
b. ilọ́sìwájú   →   ì-, lọ, sí, iwájú
d. aláìgbọ̀ràn   →   o²-, ní, àì-, gbọ̀, ọ̀ràn
e. ọ̀sìṣẹ   →   ò-, ṣe, isẹ
ẹ. aláìnílọ́sìwájú →   o-, ní, àì-, ní, ì-, lọ, sí, iwájú³

5	Òrò-Ìsẹ̀dá	Mọ́fìmù Ìpilẹ̀	Mọ́fìmù Afaraḡe
a.	onílèèwé	ní, ilé, ìwé	o-
b.	ilọ́sìwájú	lọ, sí, iwájú	ì-
d.	aláìgbọ̀ràn	ní, gbọ̀, ọ̀ràn	o-, àì-
e.	ọ̀sìṣẹ	ṣe, isẹ	ò-
ẹ	aláìnílọ́sìwájú	ní, ní, lọ, sí, iwájú	o-, àì-, ì-

²Oní àìgbọ̀ràn ní ó di aláìgbọ̀ràn báyí: A pa *í* tí ó wà ní *oní* jẹ, *n* wá di *l* àrànmo ẹ̀yin afòró wa so *o* di *a* báyí:

Oní àìgbọ̀ràn = onàìgbọ̀ràn = oláìgòràn = aláìgbọ̀ràn.

³Oní àìnílọ́sìwájú ní ó di aláìnílọ́sìwájú báyí: A pa *í* tí ó wà ní *oní* jẹ, *n* wá di *l* àrànmo ẹ̀yin afòró wa so *o* di *a* báyí:

Oní àìnílọ́sìwájú = àìnílọ́sìwájú = ol àìnílọ́sìwájú = al àìnílọ́sìwájú.

Mo fẹ́ kí o ṣàkíyèsì pé òkòṣòkan àwọn ọ̀rọ̀ òkè yìí ní mọ́fìimù ipilẹ̀ tí ó ju ẹyọ ọ̀rọ̀ lọ , nítorí nàà, mọ́fìimù ipilẹ̀ oníbò ní àwọn ọ̀rọ̀ ọ̀hún ní .

Ó ẹ̀e ẹ̀e kí mọ́fìimù ipilẹ̀ alákanpò dá dúró láìsí mọ́fìimù afaraḥẹ . Fún idi èyí , òkòṣòkan àwọn mọ́fìimù ipilẹ̀ oníbò tí ó wà ní (5) ni wọn lè dá dúró bí ó ẹ̀e wà ni isàlẹ̀ yìí :

6 ilé ìwé (ilèèwé), ọ̀sìwájú, ní, gbòràn, ẹ̀ṣẹ̀, ní, níọ̀sìwájú

Bí irú èyí bá wáyé gégé bí a ẹ̀e rí lókè yìí ni a mọ̀ sí kíkàn -ọ̀rọ̀-pò (kíkànpò⁴).

ÌDÁRAYÁ ÌGBÁRA-Ẹ̀NI-LÉWỌ̀N

Wá àwọn ọ̀rọ̀ ọ̀lópò mọ́fìimù kí ó sì gbiyànjú láti fi iyàtò láàárín mọ́fìimù ipilẹ̀ aláabódé ati mọ́fìimù ipilẹ̀ alákanpò nínú àwọn mọ́fìimù ipilẹ̀ tí ó wà nínú wọn .

4.3 Mọ́fìimù Adádúró àti Mọ́fìimù Afaraḥẹ

Mọ́fìimù adádúró ni mọ́fìimù tí ó lè dá dúró fúnra rẹ̀ gégé bí ẹyọ ọ̀rọ̀ láì jẹ̀ pé a fi mọ́fìimù mǐràn kún-un. Irúfẹ̀ mọ́fìimù bá yìí pò ní iye nínú èdè Yorùbá . Apeṣere diẹ̀ ni wònyí .

ọ̀rọ̀-orúkọ	-	ilé, igi, ìwé, àga, gèlè, ejò, ìdí, eku, abbl.
ọ̀rọ̀-ìṣe	-	lọ, jẹ, wá, rí, rin, sọ, gbà, pàdé, abbl.
ọ̀rọ̀-arópò-orúkọ gúngún	-	èmi, àwa, iwọ, ẹ̀yin, òun, àwọn, abbl.
ọ̀rọ̀-arópò-orúkọ kúkúrí	-	mo, a, yin, ò, wọn, abbl
ọ̀rọ̀-asopò	-	àti, àmọ, sùgbón, abbl.

Gbogbo mọ́fìimù adádúró ni mọ́fìimù ipilẹ̀ niwọn igbà tí ó bá ẹ̀e é ẹ̀e láti so mọ́fìimù afaraḥẹ̀ mọ̀ ọ̀. Bákan nàà gbogbo mọ́fìimù ipilẹ̀ ni mọ́fìimù adádúró níwọn bí ó tí jẹ̀ pé láti ara irú mọ́fìimù ipilẹ̀ bẹ̀e ni a ti mú ìtumò ọ̀rọ̀ tí a ẹ̀edá .

Mọ́fìimù afaraḥẹ̀ ni mọ́fìimù tí kò lè dá dúró fúnra rẹ̀ gégé bí ọ̀rọ̀ àyàfi bí a bá so ó mọ̀ mọ́fìimù adádúró. Irúfẹ̀ mọ́fìimù yìí kò pò ni iye ni èdè yorùbá . Apeṣere diẹ̀ ni wònyí :

à-, è-, ẹ̀-, ì-, ò-, ọ̀-, a-, e-, ẹ̀-, ì-, o-, ọ̀-, àì-, òh-, -kí-

Gbogbo mọ́fìimù afaraḥẹ̀ ni ó jẹ̀ àfòmọ̀ nítorí pé wọn kò lè dá dúró fún ra wọn .

5.0 ÌSONÍŞÓKÍ

Mo ṣàlàyé èyà mọ́fìimù tí a ní pé ní mọ́fìimù ipilẹ̀ , mo sì tẹ̀sìwájú láti ṣàlàyé àwọn èyà rẹ̀ tí í ẹ̀e mọ́fìimù ipilẹ̀ aláabódé àti mọ́fìimù ipilẹ̀ alákanpò. Mọ́fìimù ipilẹ̀ ni abala tí ó kù nínú ẹ̀hun ọ̀rọ̀ - isẹ̀dá lẹ̀yìn tí a tí yọ̀ àwọn mọ́fìimù afaraḥẹ̀ tí a fi kún ọ̀rọ̀ -isẹ̀dá kúrò tán. Mọ́fìimù ipilẹ̀ aláabódé ni mọ́fìimù ipilẹ̀ tí ó jẹ̀ ẹyọ ọ̀rọ̀ kan . Mọ́fìimù ipilẹ̀ alákanpò ni ibi tí a tí ri mọ́fìimù ipilẹ̀ tí ó ju ẹyọ ọ̀rọ̀ lọ . Èyí jásí pé abala tí ó kù nínú ẹ̀hun ọ̀rọ̀ -isẹ̀dá lẹ̀yìn tí a tí yọ̀ àwọn mọ́fìimù afaraḥẹ̀ kúrò tán yóò ju ẹyọ ọ̀rọ̀ lọ . Bákan nàà, mo tún ṣàlàyé mọ́fìimù adádúró àti mọ́fìimù afaraḥẹ̀ àti iyàtò tí ó wà láàárín wọn. Mọ́fìimù adádúró ni mọ́fìimù tí ó lè dá dúró fún ra rẹ̀ gégé bí ẹyọ ọ̀rọ̀ láì jẹ̀ pé a fi mọ́fìimù mǐràn kún -un. Mọ́fìimù afaraḥẹ̀ ni mọ́fìimù tí kò lè dá dúró fún ra rẹ̀ gégé bí ọ̀rọ̀ àyàfi bí a bá so ó mọ̀ mọ́fìimù adádúró .Ní ipín 4, máà jíròrò lórí àwọ̀ èyà mọ́fìimù tí ó kù .

⁴ Mo máa ṣàlàyé Kíkànpò ní Módù 3

6.0 IṢẸ ÀYÀNṢE ONÍMÁÀKÌ OLÙKÓ

Ṣàlàyé pèlú àwọn àpẹẹrẹ lóríṣíríṣi , mọ́fíimù ìpilẹ̀ alábódé àti mọ́fíimù ìpilẹ̀ alákànpò . Báwo ni a ṣe lè fi iyàtò hàn láàárín mọ́fíimù adádúró àti mọ́fíimù afaraḡe ? Fi àpẹẹrẹ kín àlàyé rẹ̀ lẹ̀yìn gégé bí ó ṣe yẹ.

7.0 ÌWÉ ÌTÓKASÍ/ÀWỌN ÌWÉ FÚN KÍKÀ

Awobuluyi, Oladele. 2008. *Ẹ̀kọ̀ Ìṣẹ̀dà-Ọ̀rọ̀ Yorùbá*. Akurẹ̀, Montem Paperbacks.

Elson, B. & V. Pickett. 1990. *An Introduction to Morphology and Syntax*. California Summer Institute of Linguistics.

Katamba, Francis. 1993. *Morphology*. London: Macmillan.

Malmkjaer, K. (Olótùú). 1999. *The Linguistic Encyclopaedia*. London & New York: Routledge.

Mario Pel. 1966. *Glossary of Linguistic Terminology*. New York & London. Columbia University Press.

Matthew, P. H. 1974. *Morphology: An Introduction to the Theory of Word Structure*. Oxford&New York: CUP.

Taiwo, Oye. 2011. *Mofólójì: Àtúnṣe kejì*. Ibadan, Universal Akada Books Ltd

ÌPÍN 4 ÈYÀ MỌFÌÌMÙ I : ÒPÓ, MỌFÌÌMÙ ONÍTUMỌ ÀDÁMỌ , MỌFÌÌMÙ ALÁÌNÍTUMỌ ÀDÁMỌ ÀTI MỌFÌÌMÙ ASOPỌ

- 1.0 Ìfáàrà
- 2.0 Èròngbà àti Àfojúsun
- 3.0 Ìbéèrè Ìṣáájú
- 4.0 Àkóónú Ìdánilékòó
  - 4.1 Òpó
  - 4.2 Mọfììmù Onítumọ Àdámọ àti Mọfììmù Aláìnitumọ Àdámọ
  - 4.3 Mọfììmù Asopọ
- 5.0 Ìṣonísókí
- 6.0 Ìṣẹ Àyànṣe Onímáàki Olùkó
- 7.0 Ìwé Ìtókasi/Àwọn Ìwé Fùn Kíkà

1.0. ÌFÁÁRÀ

Yàtò sí àwọn èyà mọfììmù tí mo ṣàlàyé ní ipín tí ó kojá , àwọn èyà mọfììmù tí mo tún máa jíròrò lẹ lórí ni òpó , mọfììmù onítumọ àdámọ , mọfììmù aláìnitumọ àdámọ àti mọfììmù asopọ . Àwọn èyà mọfììmù wònyí ní mo máa ṣàlàyé ní ipín yìí .

2.0 ÈRÒNGBÀ ÀTI ÀFOJÚSUN

Léyìn tí o bá ti ká ipín yìí tán , wà á lè

- ṣàlàyé òpó àti mọfììmù asopọ
- fi iyàtò hàn láàárín mọfììmù onítumọ àdámọ àti mọfììmù aláìnitumọ àdámọ.

3.0. ÌBÉÈRÈ ÌṢÁÁJÚ

Ṣàlàyé òpó àti mọfììmù asopọ

Fi iyàtò hàn láàárín mọfììmù onítumọ àdámọ àti mọfììmù aláìnitumọ àdámọ

4.0 ÀKÓÓNÚ ÌDÁNILÉKỌÓ

4.1 ÒPÓ

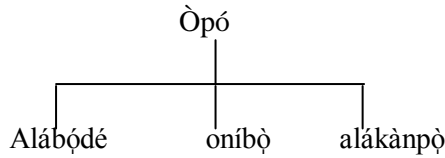
A lè kí òpó gégé bí ìdà tàbí ègé tí a so mọfììmù afaraḥẹ tí ó kẹyìn nínú ihun -òrọ mọ . Àwọn àpẹẹrẹ òpó ni ó ni (1) isàlẹ yìí .

1.	Òrọ	Mọfììmù Ìpilẹ	Òpó	Mọfììmù Àfaraḥẹ	Òpó	Mọfììmù Àfaraḥẹ
a.	alàìgbọn	gbọn	gbọn	àì-	ní, àìgbọn	o-
b.	alálàá	lá	àlá	à-	ní, àlá	o-
d.	ọlọḍẹ	ḍẹ	ḍẹ	ọ-	ní, ọḍẹ	o-
e.	ìlọ	lọ	lọ	ì-	--	--
ẹ.	elégbé	gbé	gbé	e-	ní, egbé	o-

Nínú àwọn àpẹẹrẹ òkè wònyí, ó yẹ kí o ṣàkíyèsí pé gbogbo mọfììmù ipilẹ ni ó jẹ òpó , tí òpó pẹlú sí lè jẹ mọfììmù ipilẹ . Ṣùgbọn ṣá, bí ó tilẹ jẹ pé gbogbo mọfììmù ipilẹ ni ó jẹ òpó , kí í ṣe gbogbo òpó ni mọfììmù ipilẹ .

Oríṣi òpó mọta ni a lè yà sọtọ . Àwọn nàà ni **òpó alábódé, òpó onibọ** àti **òpó alákànpọ**.

Àwòrán VII: Èyà Òpó

Òpó Alábòdé: Òpó alábòdé ni òpó tí ó jẹ oní mọ̀fìimù ìpilẹ̀ kan . Bí àpẹ̀rẹ̀,

2. ilẹ̀, ọmọ, òjò, gbón, jẹ, abbl.

Òpó Alákànpò: òpó alákànpò ni òpó tí ó ni mọ̀fìimù ìpilẹ̀ méjì tàbí jù bẹ̀ẹ̀ lọ , tí a kàn pọ̀ pẹ̀lú àwọn mọ̀fìimù afarahe láti di òrò kan . Bí àpẹ̀rẹ̀:

3a.	o-	+ní + ilé	+	ìwé	→	onílèèwé
	b.	ò-	+	şe	→	òşişé
	d.	ì-	+	gbó	→	ìgbòrà̀n
	e.	a-	+	tu	→	atura

Nínú àpẹ̀rẹ̀ tí ó wà ni (3) lókè yìí, **ní, ilé** àti **ìwé** jẹ mọ̀fìimù ìpilẹ̀ méjì , ni (3a) tí a kàn pọ̀ láti fún wa ni òpó alákànpò tí a sí so mọ̀fìimù afarahe **o-** mọ̀ òpó alákànpò **nílèèwé** láti fún wa ni **onílèèwé**.

4.

	Òrò	Mọ̀fìimù Afarahe	Òpó Alákànpò
a.	onílèèwé	o-	ní + ilé + ìwé
b.	òşişé	ò-	şe + işé
d.	ìgbòrà̀n	ì-	gbó + òrà̀n
e.	atura	a-	tu + ara

Òpó Oníbò: Òpó oníbò ni òpó tí ó ni mọ̀fìimù ìpilẹ̀ kan àti mọ̀fìimù afarahe tí ó jẹ mọ̀fìimù işèdá. Bí àpẹ̀rẹ̀:

5

	Òrò	Mọ̀fìimù Ìpilẹ̀	Mọ̀fìimù Afarahe	Òpó Oníbò
a.	ọgbón	gbón	ọ-	ọgbón
b.	ọdẹ	dẹ	ọ-	ọdẹ
d.	àisùn	sùn	àì-	àisùn
e.	ifẹ	fẹ	ì-	ifẹ

ÌDÁRAYÁ ÌGBÁRA-ÈNI-LÉWỌ̀N 1

Wá àwọn òrò tí wọn ní oríşì òpó tí mo şàlàyé lókè kí o gbíyànjú láti fi iyàtò láàárín àwọn òpó tí wọn wà nínú àwọn òrò tí ó kó jọ.

4.2 Mọ̀fìimù Onítumò Àdámó àti Mọ̀fìimù Aláinítumò Àdámó

Mọ̀fìimù onítumò àdámó ni mọ̀fìimù tí a lè fún ni itumò àdámó tàbí mọ̀fìimù tí ó ní àkóónú ajemọ̀ sẹmántíki . Mọ̀fìimù onítumò àdámó ni a máa n ló láti şèdá işọ̀ tuntun . Bí àpẹ̀rẹ̀:

6. ojú, ewé, irú, adiyẹ, wá, gbón, lọ,
 ọ-, àti-, ò-, ì-, àì-, ọ-, a-, o-, òn-, abbl.

A lè so àwọn mọ̀fìimù onítumọ̀ àdámọ̀ méjì tàbí jù bẹ̀ẹ̀ lọ pọ̀ láti ẹ̀dà ọ̀rọ̀ -alákànpọ̀ ní èdè Yorùbá. Àwọn àpẹ̀rẹ̀ isàlẹ̀ yìí jẹ́ àkànpọ̀ mọ̀fìi mù onítumọ̀ àdámọ̀ méjìmẹ̀jì láti ẹ̀dà ọ̀rọ̀ -orúko alákànpọ̀

- 7a. ojú + işé → ojúuşé
 b. ojú + ilé → ojúulé
 d. ìwé + ilé → ìwéelé
 e. ilé + ìwé → iléèwé

Bákan náà, a lè kan ọ̀rọ̀ -işe méjì pọ̀ tàbí kí a kan ọ̀rọ̀ -işe àti isòrí ọ̀rọ̀ miiran pọ̀ láti ẹ̀dà ọ̀rọ̀ -işe alákànpọ̀. Àpẹ̀rẹ̀ diẹ̀ ni ó wà ní isàlẹ̀ yìí .

- 8a. bù + kún → bükún .
 b. pa + dà → padà
 d. sọ + ọ̀rọ̀ → sòrọ̀
 e. ràn + ní ọ̀wọ̀ → rànłówọ̀

Àpẹ̀rẹ̀ méjì àkókọ̀ , iyeṅ (8a-b), jẹ́ ikànpọ̀ ọ̀rọ̀ -işe méjì méjì láti ẹ̀dà ọ̀rọ̀ -işe alákànpọ̀ . Àpẹ̀rẹ̀ tí ó tẹ̀lẹ̀ wọ̀n, iyeṅ (8d) jẹ́ ikànpọ̀ ọ̀rọ̀ -işe àti ọ̀rọ̀-orúko láti ẹ̀dà ọ̀rọ̀ -işe alákànpọ̀ . Àpẹ̀rẹ̀ tí ó kẹ̀yin, iyeṅ (8e) jẹ́ ik ànpọ̀ ọ̀rọ̀ -işe àti àpólà atókun láti ẹ̀dà ọ̀rọ̀ -işe alákànpọ̀ . A óò jíròrò lórí ọ̀rọ̀ alákànpọ̀ ní èkúnrẹ̀rẹ̀ ní Módú 4.

Àpẹ̀rẹ̀ mọ̀fìimù işèdá tí ó jẹ́ mọ̀fìimù onítumọ̀ àdámọ̀ tí a lò láti ẹ̀dà isọ tuntun ni wọ̀n wà ní isàlẹ̀ yìí .

9.

	Mọ̀fìimù İşèdá	Mọ̀fìimù İpilè	Ọ̀rọ̀-İşèdá
a.	ọ̀-	lẹ̀	ọ̀lẹ̀
b.	ọ-	lọ	ọ̀lọ
d.	ì-	jà	ìjà
e.	oń-	dè	ońdè
ẹ.	a-	ta	ata
f.	àì-	wá	áìwá

Mọ̀fìimù aláinítumọ̀ àdámọ̀ ni mọ̀fìimù tí kò ní itumọ̀ àdámọ̀ tàbí tí kò ní àkòónú ajẹmọ̀ sẹ̀mántíkì sùgbọ̀n wọ̀n máa ń fí ibátan ajẹmọ̀ girámà tàbí lílò nínú girámà hàn . Bí àpẹ̀rẹ̀:

- ọ̀rọ̀-arọ̀pọ̀-orúko kúkúró - mo, a, yín, ò, wọ̀n, abbl.
 ọ̀rọ̀-arọ̀pọ̀-orúko gúngún - èmi, àwa, iwọ, ẹ̀yin, òun, àwọ̀n
 ọ̀rọ̀-asopọ̀ - àti, àfi, sí, àmọ̀, sùgbọ̀n, abbl.
 atóka àsikò/ibá-ìşèlẹ̀ - yóò, ń, tí, abbl.

ÌDÁRAYÁ ÌGBÁRA-Ẹ̀NI-LÉWỌ̀N 2

Ñjẹ́ o lè fí iyàtò hàn láàárín mọ̀fìimù onítumọ̀ àdámọ̀ àti mọ̀fìimù aláinítumọ̀ àdámọ̀ ? Lo àpẹ̀rẹ̀ gégé bí ó bá ẹ̀ ẹ̀ ní ẹ̀sẹ̀ bẹ̀ẹ̀ .

4.3 Mọ̀fìimù Asopọ̀

Mọ̀fìimù asopọ̀ ní mọ̀fìimù tí a lè lò láti so mọ̀fìimù ipilè méjì pọ̀ . Ní ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ igbá, mọ̀fìimù ipilè méjì tí a sopọ̀ máa ń jẹ́ irú kan náà . Àpẹ̀rẹ̀ mọ̀fìimù asopọ̀ ní -kí-, -dẹ̀-, -sí-, -mọ̀- -ra-, wọ̀n sí jẹ̀yọ̀ nínú àwọ̀n ọ̀rọ̀ işèdá w ọ̀nyí.

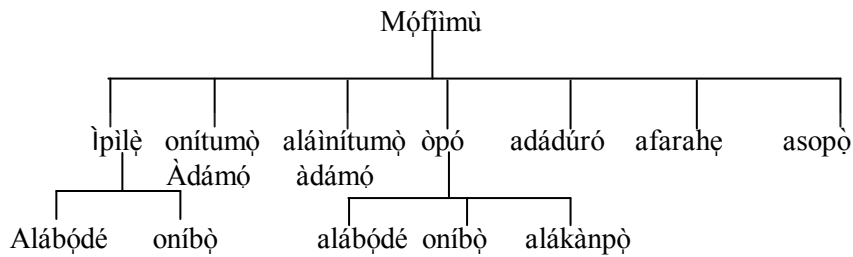
10. Mọ̀fìimù Mọ̀fìimù Mọ̀fìimù Ọ̀rọ̀-İşèdá

Ìpílẹ̀	Asopò	Ìpílẹ̀	
ọmọ	-kí-	ọmọ	ọmọkọmọ
ilé	-dé-	ilé	ilédélé
ilé	-sí-	ilé	ilésilé
oşù	-mọ-	oşù	oşùmóşù
ayé	-ra-	ayé	ayérayé

5.0 ÌSONÍŞÓKÍ

Ò dà bí ẹni pé ọpó àti mọ́fìmù ìpílẹ̀ jọ ara wọn tàbí pé wọn jẹ ọkan ná. Wọn kii ẹ nńkan kan náà, wọn yàtò sí ara wọn. Kò yẹ kí o şì wọn gbé sí ara, o gbòdò dá wọn mọ́ kí o şì mọ́ iyàtò tí ó wà láàárín àwọn méjèèjì gégé bí mo ẹ şàlàyé ní ipín yíi àti ipín igbèyín. Gbogbo àwọn ẹyà mọ́fìmù tí mo şàlàyé ni mo fi hàn nínú àwòrán tí ó wà ní isàlẹ̀ yíi.

Àwòrán VIII: Ẹyà Mọ́fìmù

6.0 IŞẸ ÀYÀNŞE ONÍMÁÀKÌ OLÙKỌ

Şàlàyé tí ó múná dọkọ lórí àwọn wọnyí kí o şì fi apeepe tí ó yẹ gbe àlàyé re lésẹ ọpó àti àwọn ẹyà re, mọ́fìmù onítumọ́ àdámó, mọ́fìmù aláinítumọ́ àdámó àti mọ́fìmù asopò

7.0 ÌWÉ ÌTỌKASÍ/ÀWỌN ÌWÉ FÚN KÍKÀ

Awobuluyi, Oladele. 2008. *Ẹkọ Ẹşedá-Ọrọ Yorùbá*. Akure, Montem Paperbacks.

Elson, B. & V. Pickett. 1990. *An Introduction to Morphology and Syntax*. California Summer Institute of Linguistics.

Katamba, Francis. 1993. *Morphology*. London: Macmillan.

Malmkjaer, K. (Olótùú). 1999. *The Linguistic Encyclopaedia*. London & New York: Routledge.

Mario Pel. 1966. *Glossary of Linguistic Terminology*. New York & London. Columbia University Press.

Matthew, P. H. 1974. *Morphology: An Introduction to the Theory of Word Structure*. Oxford & New York: CUP.

Taiwo, Oye. 2011. *Mofólóji: Àtúnşe kejì*. Ibadan, Universal Akada Books Ltd

MÓDÙ 3

ÀFÒMÓ ÀTI ÌGBÉSÈ MOFÒLÓJÌ

Ní módù yí, wà á kà nípa àfòmó, mọ́fíimù tí a fi kún mọ́fíimù ipilẹ̀ tàbí òpó nínú ihun ọ̀rò -ìṣẹ́dà. Mo ṣàlàyé àwọn èyà àfòmó , bíi àfòmó ibèrè (afb), àfòmó àárín (afr), àfòmó iparí (afp), àfòmó asopò (afsp), àti àfòmó ẹ̀lẹ̀là (afl). Bákán náà mo fi iyàtò hàn láàárín àfòmó ayísòrípadà àti àfòmó aláiyísòrípadà , mo lo àwòrán atọ́ka igi láti fi àwọn irísí ọ̀rò hàn gégé bí ó ṣe yẹ . Mo tún ṣàlàyé ohun tí mo pè ní àmì àfòmó àti ìjẹyọpọ̀ àfòmó . Nì iparí , màá ṣàlàyé ìgbésè mofól ọ̀jì. Ìgbésè mofólọ̀jì jẹ ọ̀nà tí elédè máa ń gbà láti ṣe iyípadà tàbí àtúnṣe sí itumọ̀ mọ́fíimù ipilẹ̀ tàbí òpó kan. Irú iyípadà tàbí àtúnṣe ti a ń sọ nípa rẹ̀ yí lè jẹ ẹ̀ṣe àfikún sí irú mọ́fíimù ipilẹ̀ tàbí òpó bẹ̀ẹ̀ tàbí yíyọ kúrò lára rẹ̀ tí yóò sí mú iyípadà bá itumọ̀ irú mọ́fíimù ipilẹ̀ tàbí òpó ọ̀hún .

Ìpín méré̀rìn tí o ti máa ka àwọn àkòrí tí mo mẹnù bà wónyí ni iwònyí :

Ìpín 1: Oríkì àti Èyà Àfòmó

Ìpín 2: Àmì Àfòmó àti Ìjẹyọpọ̀ Àfòmó

Ìpín 3: Àfòmó Ayísòrípadà àti Àfòmó Aláiyísòrípadà

Ìpín 4: Ìgbésè Mofólọ̀jì

ÌPÍN 1   ORÍKÌ ÀTI ÈYÀ ÀFÒMÓ

- 1.0   Ìfáára
- 2.0   Èròngbà àti Àfojúsun
- 3.0   Ìbéèrè Ìṣáájú
- 4.0   Àkóónú Ìdánilékòó
  - 4.1   Oríkì Àfòmó
  - 4.2   Àfòmó Ìbèrè àti Àfòmó Àárín
  - 4.3   Àfòmó Ìparí, Àfòmó Asopò àti Àfòmó Elélé
- 5.0   Ìṣonísókí
- 6.0   Ìṣe Àyànṣe Onímáàki Olùkó
- 7.0   Ìwé Ìtókasi/Àwọn Ìwé Fùn Kíkà

1.0   ÌFÁÁRÀ

Láti ìbèrè ìwé ìdánilékòó yíi ni o ti ní ṣe alábaápádé àfòmó lónà kan tàbí òmíràn . Ní bá yíi , mo máa jí ròrò lórí rẹ . Àwọn nṅkan tí mo sì máa mēnu bà ni oríkì àfòmó àti àwọn èyà àfòmó . Mo máa fún àfòmó ní oríkì gégé bí àwọn onímò ṣe fún un ní oríkì , mó sì máa lo òṣùwọn méjì láti pín àwọn àfòmó sí èyà gégé bí ó ṣe yẹ . Àwọn òṣùwọn náà ni ibi tí àfòmó ti jẹ yọ ní ihun mó fí m̀m̀ ìpilẹ̀ àti àbájádé ọ̀rò -ìṣẹ̀dá nígbà tí a fi àfòmó kún mófíimù ìpilẹ̀ .

2.0   ÈRÒNGBÀ ÀTI ÀFOJÚSUN

Èròngbà mi fún ẹ ní ipín yíi ni kí o lè ṣàlàyé oríkì àfòmó , kí o lè lo àwọn òṣùwọn méjì tí ó yẹ láti pín àwọn àfòmó sí èyà àfòmó gégé bí ó ṣe yẹ .

3.0   ÌBÉÈRÈ ÌṢÁÁJÚ

Kí ni àfòmó ? Dárúkọ àwọn àfòmó tí o mò .

4.0   ÀKÓÓNÚ ÌDÁNILÉKÒÓ

4.1   Oríkì Àfòmó

Bí a bá ní kí á fún àfòmó ní oríkì , a lè kí àfòmó bá yíi : Àfòmó ni mófíimù tí a fi kún mófíimù ìpilẹ̀ tàbí ọ̀pó nínú ihun ọ̀rò -ìṣẹ̀dá . Ẹ jẹ kí á yẹ àwọn àpẹrẹ wònyí wò .

1a.   òn- + kòwé →   ònkòwé   b.   è- + b̀n   →   è̀b̀n

Ní àpẹrẹ tí ó wà ní (1), a fi àfòmó **òn-** ní (1a) kún **kòwé** láti ṣẹ́dá **ònkòwé**, a fi àfòmó **è-** kún **b̀n** ní àpẹrẹ (1b) láti ṣẹ́dá **è̀b̀n**.

Oríṣíríṣi èyà ní a lè pín àfòmó sí . Irú òṣùwọn tí a bá lò ni yòò sọ èyà àfòmó tí a yà sòtò , Òṣùwọn méjì ni a óò lò láti fi pín àfòmó sí èyà . Òṣùwọn àkókó ni ibi tí àfòmó ti jẹ yọ ní ihun mófíimù ìpilẹ̀ . Òṣùwọn kejì ni àbájádé ọ̀rò -ìṣẹ̀dá nígbà tí a fi àfòmó kún mófíimù ìpilẹ̀ .

Bí a bá lo ibi tí àfòmó ti jẹ yọ gégé bí òṣùwọn , a lè pín àwọn àfòmó inú èdè sí m̀r̀ǹ -ún . Àwọn m̀r̀r̀r̀ǹr̀ǹ ni : àfòmó ìbèrè (afb), àfòmó àárín (afr), àfòmó ìparí (afp), àfòmó asopò (afsp), àti àfòmó elélé (afl). Bí a bá sì lo òṣùwọn àbájádé ọ̀rò -ìṣẹ̀dá nígbà tí a fi àfòmó kún mófíimù ìpilẹ̀ tàbí ọ̀pó , a lè pín àwọn àfòmó sí èyà méjì m̀ir̀ǹr̀ǹ . Àwọn ni : àfòmó ayísòrípadà , àti àfòmó aláiyísòrípadà

Àlàyé tí mo ɛ lókè yí jé kí ó di mímò pé a lè pín àfòmò sí èyà méje , mo sì máa ɛsíwájú bá yí láti jíròrò lórí èyà kòkòkan . Ní ipín yí , èyà àfòmò márùn-ún àkókó ni mo máa sàlàyé , àwọn náà ni àfòmò ibèrè, àfòmò iparí, àfòmò àárín, àfòmò elèlè àti àfòmò asopò .

4.2 Àfòmò Ibèrè (afb) àti Àfòmò Àárín (afr)

Àfòmò ibèrè (àrokò tí a óò máa lò fún un ni **afb**) jé àfòmò tí ó jẹ yọ sáájú mofimù ipilè tàbí òpó . Iyẹn ni pé a óò fi irú àfòmò bèè kún ibèrè tàbí iwájú mofimù ipilè tàbí òpó láti sèdá òrò tuntun . Irúfè àwọn àfòmò bèè tí ó jẹ yọ ní ibèrè tàbí iwájú mofimù ipilè tàbí òpó ni ó wà ní isàlè yí :

2a.	òh-	+	rorò	→	òhrorò	b.	à-	+	lá	→	àlá
d.	ài-	+	gbón	→	àìgbón	e.	o-	+	ní bata	→	oníbàtà

Ní àpèrè òkè yí , àwọn àfòmò tí a fi kún mofimù ipilè tàbí òpó ni **òh-, à-, ài-** àti **o-**. Ibèrè tàbí iwájú àwọn mofimù tí a fi wón kún ni wón sì ti jẹ yọ . Àpèrè afòmò ibèrè yóòkù ní èdè Yorùbá ni **è-, è-, à-, ì-, ò-, ò-, à-, e-, e-, i-, o-, o-, ài-, òh-, oí-, oní-**.

Àfòmò àárín (àrokò tí a óò máa lò fún un ni **afr**) ni àfòmò tí ó jẹ yọ láàárín mofimù ipilè . Èyí tùmò sí pé irú àfòmò yí jé àfòmò tí a kí bọ inú mofimù ipilè láti sèdá òrò tuntun . Àpèrè afòmò àárín kò wópò nínú èdè , kò sí ní èdè Yorùbá, bèè sì ni kò dàbí ɛni pé èdè Gèèsi ní i pèlú. Sùgbón a rí àpèrè rẹ ní èdè *Bontoc* ní orílè-èdè Philippines.

Èdè Bontoc ní Philippines

3a.	fusul (OR)	‘òtá’	(enemy)
b.	fumusul (IS)	‘láti jé òtá’	(to be an enemy)
4a.	fikas (AJ)	‘lile’	(strong)
b.	fumikas (IS)	‘le’	(to be strong)
5a.	kilad (AJ)	pupa	(red)
b.	kumilad (IS)	pupa	(to be red)
- (Fromkim àti Rodman 1993, o.i..44)

Ní àwọn àpèrè òkè yí , àfòmò àárín ni **-um-**. Òun ni a kí bọ àwọn mofimù ipilè ní (3a)-(5a) láti sèdá àwọn òrò tí ó wà ní (3b)-(5b).

4.3 Àfòmò Iparí, Àfòmò Asopò àti Àfòmò Elèlè

Àfòmò iparí (**afp** ni àrokò rẹ) jé àfòmò tí a fi kún iparí tàbí èyìn mofimù ipilè tàbí òpó láti sèdá òrò tuntun. Àpèrè afòmò iparí wà ní àwọn òrò àpètúnpe elébe síwájú ní èdè Yorùbá . Diè lára wón ni **-gbọ-, -tà-, gbòn-,** àti **-gé** gégé bí ó ɛ jẹ yọ ní àpèrè isàlè yí .

7a.	gborọ	+	-gbọ	→	gborọgbọ
b.	tààrà	+	-tà	→	tààràtà
d.	firigbón	+	-gbòn	→	firigbòngbòn
e.	gééré	+	-gé	→	géérégé

Àfòmò asopò (a óò lo àrokò yí **afsp** fún un) ni àfòmò tí a lè lò láti so mofimù ipilè tàbí òpó méji pọ. Irú àfòmò asopò yí máa n so àwọn mofimù tí ó jé irú kan náà pọ ní òpò igbà. Èyà afòmò yí wà nínú èdè Yorùbá. Àpèrè wón ní a lò ní isàlè yí :

8a.	omọ	+	-kí-	+	omọ	→	omókómọ
b.	oko	+	-dé-	+	oko	→	okodóko

Ní àpẹ̀ẹ̀rẹ̀ (8) òkè yí, àwọn àfòmó asopò ní : **-kí-**, àti **-dẹ-**. Ní (8a), **-kí-** ni a fi so mọ̀fìmù ìpilẹ̀ méjì **omọ** àti **omọ** pọ̀, a sì fi **-dẹ-** so **oko** àti **oko** pọ̀ ní (8b). O yẹ kí o şàkíyèsí pé mọ̀fìmù ìpilẹ̀ onírú kan náà ní àwọn àfòmó asopò wọ̀nyí so pọ̀ gégé bí ó şe wà ní àpẹ̀ẹ̀rẹ̀ (8) lókè yí.

Àfòmó ẹ̀lẹ̀là (a òd lo àrokò yí **afl** fún un) ni àfòmó tí ó máa n jẹ̀ yọ̀ ní ibèrẹ̀ àti iparí mọ̀fìmù ìpilẹ̀. Iyẹn ni pé a máa n fi mọ̀fìmù ìpilẹ̀ sí àárín irú àfòmó bẹ̀ẹ̀ . Irú àfòmó yí kò sí ní èdè Yorùbá bẹ̀ẹ̀ ní kò sí ní èdè Gẹ̀ẹ̀sì .

ÌDÁRAYÁ ÌGBÁRA-ENI-LÉWỌ̀N

Gbiyànjú láti fún àfòmó ní oríkì . Njẹ̀ o lè şàlàyé àwọn àfòmó tí mo yà sọtò ? Gbiyànjú láti şe bẹ̀ẹ̀ .

5.0 ÌŞONÍŞÓKÍ

Ní ipín yí , mo jíròrò lórí àfòmó . Mo ki afòmó gégé bi mọ̀fìmù tí a fi kún mọ̀fìmù ìpilẹ̀ tàbí òpó nínú ihun ọ̀ rọ̀-ìşèdá. Mo lo ọ̀şùwọ̀n ibi tí àfòmó ti jẹ̀ yọ̀ láti pín àwọn àfòmó inú èdè sí márùn -ún bá yí: àfòmó ibèrẹ̀ (afb), àfòmó àárín (afr), àfòmó iparí (afp), àfòmó asopò (afsp) àti àfòmó ẹ̀lẹ̀là (afl). Mo şàlàyé ọ̀kọ̀kan wọ̀n pẹ̀lú àpẹ̀ẹ̀rẹ̀ tí ó yẹ . Mo máa tẹ̀sìwájú ní ipín 2 láti şàlàyé ẹ̀yà àfòmó ayíşòrípadà .

6.0 ÌŞÉ ÀYÀNŞE ONÍMÁÀKÌ

Kọ̀ àrọ̀kọ̀ olójú-ìwé márùn-ún (5 pages) láti şàlàyé àwọn wọ̀nyí : oríkì àfòmó , àfòmó ibèrẹ̀ , àfòmó àárín , àfòmó iparí àti àfòmó asopò . Lo àpẹ̀ẹ̀rẹ̀ gégé bí ó şe yẹ̀ láti gbe àaáláyé rẹ̀ lẹ̀şẹ̀ .

7.0 ÌWÉ ÌTÓKASÍ/ÀWỌ̀N ÌWÉ FÚN KÍKÀ

Awobuluyi, Oladele. (Olótúú) 1989. *Yorùbá Metalanguage II*, Lagos: NERDC.

Awobuluyi, Oladele. 2008. *Èkó Ìşèdá-Òrọ̀ Yorùbá*. Akurẹ̀, Montem Paperbacks.

Bamgboşe, Ayo. 1967. *A Short Yorùbá Grammar*, Ìbàdàn: HEB.

Bamgboşe, Ayo. (Olótúú) 1984. *Yorùbá Metalanguage I*, Lagos: NERDC.

Elson, B. & V. Pickett. 1990. *An Introduction to Morphology and Syntax*. California Summer Institute of Linguistics.

Katamba, Francis. 1993. *Morphology*. London: Macmillan.

Malmkjaer, K. (Olótúú). 1999. *The Linguistic Encyclopaedia*. London & New York: Routledge.

Mario Pel. 1966. *Glossary of Linguistic Terminology*. New York & London. Columbia University Press.

Matthew, P. H. 1974. *Morphology: An Introduction to the Theory of Word Structure*. Oxford&New York: CUP.

Taiwo, Oye. 2011. *Mofólóji: Àtúnşe kejì*. Ibadan, Universal Akada Books Ltd

ÌPÍN 2 ÀMÌ ÀFÒMÓ ÀTI ÌJẸYỌPỌ ÀFÒMÓ

- 1.0 Ìfáàrà
- 2.0 Èròngbà àti Àfojúsun
- 3.0 Ìbéèrè Ìṣáájú
- 4.0 Àkókó Idánilékòó
  - 4.1 Àmì Àfòmó
  - 4.2 Ìjẹyọpọ Àfòmó
- 5.0 Ìṣonísókí
- 6.0 Ìṣẹ Àyànṣe Onímáàki Olùkó
- 7.0 Ìwé Ìtókasi/Àwọn Ìwé Fùn Kíkà

1.0 ÌFÁÁRÀ

Ọ̀nà kan pàtàkì tí a fí n̄ dá àfòmó mò ni ilàna àkọtó ni fífi àmì sí ègbé àfòmó ọ̀hún láti fí yéni irú àfòmó tí ó n̄ ṣe. Àmì yíí (–) ni a sì máa n̄ fí sí ègbé àfòmó . Ní ipín yíí, má a jíròrò lórí àmì àfòmó . Mà á tún ṣàgbéyèwò ìjẹyọpọ àfòmó nínú ihun ọ̀rọ -ìṣẹ́dá ní ipín yíí pèlú .

2.0 ÈRÒNGBÀ ÀTI ÀFOJÚSUN

Èròngbà mi fún ẹ ní ipín yíí ni kí o lè ní ìmọ àmọ̀dájú lórí àmì àfòmó àti ìjẹyọpọ àfòmó nínú ihun ọ̀rọ ọ̀lọpọ̀ mọ̀fìmù kí o sì lè ṣe àlàyè wọn.

3.0 ÌBÈÈRÈ ÌṢÁÁJÚ

Kí ni o mò nipa àmì àfòmó àti ìjẹyọpọ àfòmó ?

4.0 KÓKÓ IDÁNILÉKỌ́

4.1 Àmì Àfòmó

Ọ̀nà kan pàtàkì tí a fí n̄ dá àfòmó mò ni ilàna àkọtó ni fífi àmì sí ègbé àfòmó ọ̀hún láti fí yéni irú àfòmó tí ó n̄ ṣe. Àmì yíí (–) ni a sì máa n̄ fí sí ègbé àfòmó . Ibi tí àmì náà bá wà ni yóò sọ fún wa bóyá àfòmó ìbèrè, àfòmó àárín tàbí àfòmó iparí ni irú àfòmó bẹ̀ẹ́ n̄ ṣe .

Bí ó bá jẹ pé àfòmó ìbèrè ni irú àfòmó bẹ̀ẹ́ , àmì (–) yóò wà ní èyìn àfòmó . Bí àpẹ̀ẹ̀: *àì-, o-, ẹ-*. Bí ó bá sì jẹ pé àfòmó iparí ni irú àfòmó bẹ̀ẹ́ , àmì tí a n̄ sọ nipa rẹ̀ yí yóò wà ní iwájú àfòmó ọ̀hún . Bí àpẹ̀ẹ̀, *-ge, -gbọ, -kà*, abbl. Ní tí àfòmó àárín àti àfòmó asopọ̀ , àmì tí a sọ pé a fí n̄ dá àfòmó mò yíí yóò wà ní iwájú àti èyìn àfòmó ọ̀hún láti fihàn pé àfòmó àárín tàbí àfòmó asopọ̀ ni wọn jẹ . Ìyẹn ni pé àárín mọ̀fìmù ipilẹ̀ ni irú àfòmó bẹ̀ẹ́ yóò wà . Bí àpẹ̀ẹ̀: *-kí-, -sí-, -de-*.

Àmì tí a n̄ fí sí ègbé àfòmó yíí ni mo pè ní **àmì àfòmó**. Ìṣẹ́ pàtàkì tí àmì àfòmó n̄ ṣe ni láti fí hàn pé àwọn mọ̀fìmù tí ó bá wà ní ègbé rẹ̀ kí ṣe mọ̀fìmù tí ó lè dá dúró , ṣùgbón mọ̀fìmù afaraḩe ni irú mọ̀fìmù bẹ̀ẹ́ n̄ ṣe . Ibi tí àmì àfòmó yíí bá tí jẹ yọ̀ ni yóò jẹ kí a mọ̀ irú ẹ̀yà àfòmó tí àfòmó ọ̀hún n̄ ṣe àti ibi tí àfòmó náà yóò wà , bóyá ìbèrè, àárín tàbí iparí mọ̀fìmù ipilẹ̀ . Fún àpẹ̀ẹ̀ bí àmì àfòmó bá wà ní èyìn àfòmó , àfòmó náà jẹ àfòmó ìbèrè . Irú àfòmó ìbèrè bẹ̀ẹ́ yóò wà ní ìbèrè mọ̀fìmù ipilẹ̀ bí irú àwọn tí ó wà ní àpẹ̀ẹ̀ ṣàlẹ̀ yíí .

1a.	o- + ní, bata	→	onibàtà	b.	ì- + dá, ọ̀pẹ̀	→	idúpẹ̀
d.	ẹ- + b̀un	→	ẹ̀b̀un	e.	a- + ta	→	ata

Bí ó bá jẹ pé iwájú àfòmó ni àmì àfòmó wà , á jẹ pé àfòmó iparí ni àfòmó ọ̀hún , àfòmó iparí yóò ò sì wà ní iparí mọ̀fìmù ipilẹ̀ g ẹ̀gẹ́ bí àpẹ̀ẹ̀ wònyí.

- 2a. geere + -ge → geerege   b. wọ́ọ́ró + -wọ́ → wọ́ọ́rówọ́
 d. gbọ́ọ́ + -gbọ́ → gbọ́ọ́gbọ́   e. kànkà + -kà → kànkàkà

Sùgbòn ní ti àfòmọ asopọ , iwájú àti èyin àfòmọ ni àmì àfòmọ gbódò wà láti fi hàn pé àfòmọ náà yòd wà láàárín mọ́fìmù ipilẹ . Àpẹẹẹ rẹ ni ó wà ní isàlẹ yíí .

- 3a. ọmọ + -kí- + ọmọ → ọmọkọmọ   b. ilé + -sí- + ilé → ilésílé
 d. ilú+ -dé- + ilú → ilúdelùúe. aya + -kí- + aya → ayakáya

Ohun tí mo n sọ ni pé ibikíbi tí àmì àfòm ọ bá ti jẹyọ ni yó ọ sọ fún ẹ pé ibẹ yẹn gan -an ni mọ́fìmù ipilẹ yòd ti jẹyọ.

Ìdí pàtàkì m̀íràn tí a fi n lo àmì àfòmọ (fún àfòmọ) ni pé àfòmọ jẹ mọ́fìmù tí kò lè dá dúró fún ara rẹ. Nítorí náà, ìgbàkúgbà tí o bá n kọ àfòmọ sílẹ ní ilàna àkọtọ, o gbódò fi àmì àfòmọ (-) sí i légbẹẹ láti fihàn pé kii ẹ ọrọ t àbí mọ́fìmù tí ó lè dá dúró fún ara rẹ. Bí o bá kùnà láti fi àmì àfòmọ sí àfòmọ, yòd mú idàrúdàpọ ati isinà lówó. Idàrúdàpọ tí yòd fà ni pé irú àfòmọ tí a kọ sílẹ láti fi àmì àfòmọ sí yíí ni àwọn ònkàwé lè sí mú gégé bí odidi ọrọ t àbí gégé bí mọ́fìmù adádúró. Eléyí yòd sì şini l ọnà nígbà tí a bá ti n fi àfòmọ pe odidi ọrọ t àbí mọ́fìmù adádúró. Nítorí náà, àmì àfòmọ ẹ pàtàkì ní ìgbà tí a bá n kọ àfòmọ sílẹ ní ilàna àkọtọ.

ÌDÁRAYÁ ÌGBÁRA-ÈNI-LÉWỌN

Şàlàyé idi tí àmì àfòmọ fi ẹ pàtàkì . Lo àpẹẹẹ láti gbe àlayé ẹ ẹşẹ .

4.2 Ìjẹyọpọ Àwọn Àfòmọ

Nínú èdè tó wù kó jẹ , iwàdíi ti fi hàn pé àwọn àfòmọ lè jẹ yọ pọ nínú ihun ọrọ -işèdá. Ní èdè Yorùbá, àfòmọ ibèrè àti àfòmọ asopọ lè jìjọ jẹ yọ pọ nínú ihun ọrọ -işèdá kan. Bí àpẹẹẹ:

- 4a. alálàákáláá   b. àìsùnkàìsùn-ùn
 5a. ẹlẹléwòn   b. aláìgbóràn

Iye mọ́fìmù tí ọkọ̀ọkan àwọn ọrọ tí ó wà ní àpẹẹẹ (4) ní ni iwònyí .

- 6a. ⁵o-, ní, à-, lá, -kí-, o-, ní, à-, lá. (mọ́fìmù mèsàn -án)
 b. àì-, sùn, -kí-, àì-, sùn (mọ́fìmù márùn ún)

Àwọn ọrọ tí ó wà ní àpẹẹẹ (5) ní mo pín sì mọ́fìmù (7) láti fi iye mọ́fìmù wọn hàn .

- 7a. oni-, oní-, ẹ-, wòn (mọ́fìmù m̀erin)
 b. oní-, àì-, gbò, ọ-, ràn (mọ́fìmù)

Bí a bá mú (4b) gégé bí àpẹẹẹ àti bí a ẹ f ọ ọ sí mọ́fìmù ní (6b), ó yẹ kí o şàkíyèsíkí o sì ríi ní àrídájú pé àfòmọ ib èrè àti àfòmọ asopọ a m áa jẹyọ pap ọ nínú ihun ọrọ -işèdá ní èdè Yorùbá .Ní àpẹẹẹ (6), àfòmọ asopọ -kí- àti àfòmọ ibèrè o-, jẹ yọ t ẹlẹ ara wọn ní (6a), àfòmọ asopọ -kí- àti àfòmọ ibèrè àì-, jẹ yọ t ẹlẹ ara wọn ní (6b). Àwọn mọ́fìmù tí ó wà ní ọrọ ní (5) ni mi fi hàn ní (7). Ní (5a), oní-, àti ẹ- jẹ yọ papọ, ní (5b), oní- àti àì- jẹ yọ papọ bakan náà.

5.0 ÌŞONÍŞÓKÍ

Ní ipín yíí, mo jíròrò lórí àmì tí a n fi sí ẹgbé àfòmọ tí mo pè ní àmì àfòmọ. Işẹ pàtàkì tí àmì àfòmọ n ẹ ni láti fi hàn pé àwọn mọ́fìmù tí ó bá wà ní ẹgbé rẹ kii ẹ mọ́fìmù tí ó lè dá dúró ,

⁵Wo àlàyé tí mo ẹ ní itosè-ọrọ 2 àti 3

ṣùgbón mọ́fìmù afaraḥẹ̀ ni irú mọ́fìmù bẹ̀ẹ̀ n ́ ẹ̀. Ibi tí àmì àfòmó yìi bá tí jẹ̀ yọ̀ ni yóò jẹ́ kí a mọ́ irú ẹ̀yà àfòmó tí àfòmó ọ̀hún n ́ ẹ̀ àti ibi tí àfòmó náà yóò wà , bóyá íbẹ̀rẹ̀, àárín tàbí ìparí mọ́fìmù ipilẹ̀. Mo tún ṣàlàyé pé àfòmó íbẹ̀rẹ̀ àti àfòmó asopò lè jìjọ̀ jẹ̀ yọ̀ pọ̀ nínú ihun ọ̀rọ̀ -ìṣẹ̀dá kan.

6.0 IṢẸ̀ ÀYÀNṢẸ̀ ONÍMÁÀKÌ

Kọ̀ àrọ̀kọ̀ olójú-ìwé márùn-ún (5 pages) láti ṣàlàyé àwọn wọ̀nyí : àmì àfòmó àti ìjẹyọ̀pọ̀. Lo àpẹ̀rẹ̀ gégé bí ó ẹ̀ yẹ̀ láti gbe àaalàyé rẹ̀ lésè .

7.0 ÌWÉ ÌTÓKASÍ/ÀWỌN ÌWÉ FÚN KÍKÀ

Awobuluyi, Oladele. (Olótùú) 1989. *Yorùbá Metalanguage II*, Lagos: NERDC.

Awobuluyi, Oladele. 2008. *Èkọ̀ Ìṣẹ̀dá-Ọ̀rọ̀ Yorùbá*. Akurẹ̀, Montem Paperbacks.

Bamgboṣe, Ayọ̀. 1967. *A Short Yorùbá Grammar*, Ìbàdàn: HEB.

Bamgboṣe, Ayọ̀. (Olótùú) 1984. *Yorùbá Metalanguage I*, Lagos: NERDC.

Elson, B. & V. Pickett. 1990. *An Introduction to Morphology and Syntax*. California Summer Institute of Linguistics.

Katamba, Francis. 1993. *Morphology*. London: Macmillan.

Malmkjaer, K. (Olótùú). 1999. *The Linguistic Encyclopaedia*. London & New York: Routledge.

Mario Pel. 1966. *Glossary of Linguistic Terminology*. New York & London. Columbia University Press.

Matthew, P. H. 1974. *Morphology: An Introduction to the Theory of Word Structure*. Oxford&New York: CUP.

Taiwo, Oye. 2011. *Mofólóji: Àtúnṣe kejì*. Ibadan, Universal Akada Books Ltd

- 1.0 Ifáára
- 2.0 Èròngbà àti Àfojúsùn
- 3.0 Ìbéèrè Ìṣáájú
- 4.0 Àkóónú Ìdánilékòó
  - 4.1 Àfòmọ Ayísòrípadà
  - 4.2 Àfòmọ Aláìyísòrípadà
- 5.0 Ìṣonísókí
- 6.0 Iṣẹ Àyànṣe Onímáàki Olùkó
- 7.0 Ìwé Ìtókasi/Àwọn Ìwé Fùn Kíkà

1.0. ÌFÁÁRÀ

Ní ipín yí , mo máa tèsíwájú nínú ijíròrò mi lórí àfòmọ . N óò ṣàlàyé àfòmọ ayísòrípadà , tí í ṣe àfòmọ tí ó máa n yí isòrí -òrò mọfìmù ipilẹ padà bí a bá fi kún mọfìmù ipilẹ láti ṣedá òrò tuntun nítòrí isòrí -òrò tàbí isòrí girámà òrò t tuntun tí a ṣedá nàà yóò yàtò sí ti mọfìmù ipilẹ . Àwọn àfòmọ kan wà tí wọn kii yí isòrí -òrò mọfìmù ipilẹ padà . Irú àwọn àfòmọ yí ni a máa n pè ní àfòmọ aláìyísòrípadà . Irú àwọn àfòmọ bẹẹ ni àfòmọ asopọ àti àfòmọ iparí . Máá lo àwòrán atọka igi láti fi àwọn irísí òrò hàn gégé bí ó ṣe yẹ .

2.0 ÈRÒNGBÀ ÀTI ÀFOJÚSÙN

Léyìn tí o bá ti ka ipín yí tán , wà á lè

- Ní ìmọ àmòdájú lórí àfòmọ ayísòrípadà àti láti lè fi irísí òrò-ìṣedá hàn lórí àwòrán atọka igi bí ó ṣe yẹ.
- Ṣàlàyé àfòmọ iparí aláìyísòrípadà àti àfòmọ asopọ aláìyísòrípadà.

3.0 ÌBÉÈRÈ ÌṢÁÁJÚ

Ki ni àfòmọ ayísòrípadà ?

4.0 ÀKÓÓNÚ ÌDÁNILÉKÒÓ

4.1 Àfòmọ Ayísòrípadà

Àfòmọ ayísòrípadà ni àfòmọ tí ó jẹ pé bí a bá fi kún mọfìmù ipilẹ láti ṣedá òrò tuntun , isòrí-òrò tàbí isòrí girámà òrò tuntun tí a ṣedá nàà yóò yàtò sí ti mọfìmù ipilẹ . Bí àpẹẹrẹ:

1	Àfòmọ ibèrè	mọfìmù ipilẹ/òpó	isòrí-òrò	òrò-ìṣedá	isòrí-òrò
a.	àì-	+ gbón (IṢ)	→	àìgbón (OR)	
b.	oń-	+ dè (IṢ)	→	ońdè (OR)	
d.	ì-	+ fẹ (IṢ)	→	ifẹ (OR)	
e.	a-	+ dí garawa (APIṢ)	→	adígarawa (OR)	
ẹ.	ò-	+ ṣe eré (APIṢ)	→	òṣeré (OR)	

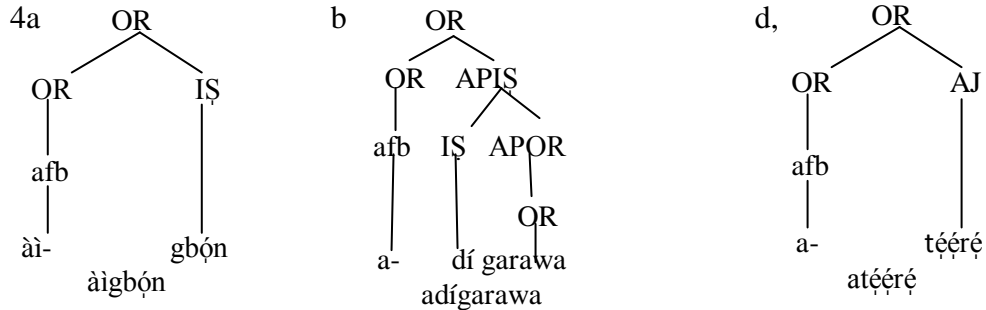
Ní àwọn àpẹẹrẹ (1) òkè yí, a rí àpẹẹrẹ àwọn àfòmọ ayísòrípadà tí ó yíisòrí -òrò òrò-ìṣedá padà kúrò ní ti isòrí-òrò mọfìmù ipilẹ .Mo fẹ kí o ṣàkíyèsí bí a ṣe ṣedá àwọn òrò -orúko nípa fifi àfòmọ ibèrè kún òrò-ìṣe (IṢ) ní (1a-d) àti nípa fifi í kún àpólà -ìṣe (APIṢ) ní (1e-ẹ).

Àfòmọ Ìbèrè Ayísòrípadà

Àfòmọ ibèrè ayísòrípadà ni àfòmọ ibèrè tí ó jẹ pé bí a bá fi kún mọfìmù ipilẹ tàbí òpó láti ṣedá òrò tuntun, isòrí-òrò tàbí isòrí girámà òrò tuntun tí a ṣedá nàà yóò yàtò sí ti mọfìmù ipilẹ tàbí òpó. Àpẹẹrẹ diẹ ni iwònyí .

3. Àfòmó ibèrè	mófìmù ipilè/òpó		òrò-ìṣẹ̀dá
a.	àì-	+ gbón (IṢ)	→ àìgbón (OR)
b.	ì-	+ lọ (IṢ)	→ ilọ (OR)
d.	a-	+ dí garawa (APIṢ)	→ adígarawa (OR)
e.	a-	+ tẹ̀éré (AJ)	→ atẹ̀éré (OR)
ẹ.	ò-	+ geere (AP)	→ ògeere (OR)

Àwọn àfòmó ibèrè tí ó wà à lóké yí jẹ àfòmó ibèrè ayíṣòrípadà. Ìrísí àwọn òrò-ìṣẹ̀dá tí ó wà ní (3) ni mo fi hàn nínú àwòrán atọ̀ka-igi isàlẹ̀ wònyí láti mọ ipa tí òkòòkan àwọn àfòmó wònyí kó.

Nínú àwọn àwòrán atọ̀ka-igi tí ó wà lóké yí (4a-d), wàà ṣe àkíyèsí pé àwọn àfòmó ibèrè ní ó jẹ orí òrò ìṣẹ̀dá, òun nàà ní ó sì jẹ kí a mọ irú isòrí-òrò tí òrò tuntun tí a ṣẹ̀dá n ṣe.

ÌDÁRAYÁ ÌGBÁRA-ẸNI-LÉWỌN 1

Ṣa àkọjọ àwọn òrò tí ó wà ní àròwótó re, gbìyànjú láti fa àwọn àfòmó wọn jáde kí o sì kọ àwọn tí ó jẹ àfòmó ayíṣòrípadà sọtò.

4.2 Àfòmó Aláiyíṣòrípadà

Àfòmó aláiyíṣòrípadà ni àwọn àfòmó tí ó jẹ pé bí a bá fi wọn kún mófìmù ipilè láti ṣẹ̀dá òrò tuntun, isòrí girámà tàbí isòrí-òrò òrò tuntun tí a ṣẹ̀dá yóò jẹ òkan nàà pèlú ti mófìmù ipilè . A rí èyà àfòmó aláiyíṣòrípadà ní èdè Yorùbá pèlú gégé bí ó ṣe wà ní isàlẹ̀ yí .

5	mófìmù ipilè	àfòmó	mófìmù ipilè	òrò-ìṣẹ̀dá
a.	aṣọ (OR)	+ -kí-	aṣọ (OR)	aṣókáṣọ (OR)
b.	òrẹ (OR)	+ -dé-	òrẹ (OR)	òrédòrẹ (OR)
d.	oṣù (OR)	+ -sí-	oṣù (OR)	oṣùsòṣù (OR)

6. Mófìmù ipilè Àfòmó Òrò-Ìṣẹ̀dá

a.	wọ̀rọ̀ (AP)	-wọ̀	wọ̀rọ̀wọ̀ (AP)
b.	gbọ̀rọ̀ (AJ)	-gbọ̀	gbọ̀rọ̀gbọ̀ (AJ)

Àfòmó asopò **-kí-**, **-de-**, àti **-sí-** jẹ àfòmó aláiyíṣòrípadà gégé bí a ṣe ṣàkíyèsí wọn ní àpẹ̀rẹ (5) ní ibi tí a ti fi wọn kún òrò -orúko tí ó sì jẹ pé òrò tuntun tí a ṣẹ̀dá tún jẹ òrò-òrúko (OR). Ní àwọn àpẹ̀rẹ (6), àfòmó iparí **-wọ̀** àti **-gbọ̀** jẹ àfòmó aláiyíṣòrípadà tí a fi kún àwọn mófìmù ipilè láti ṣẹ̀dá òrò tuntun, òrò tuntun tí a ṣẹ̀dá nàà jẹ isòrí-òrò kan nàà pèlú mófìmù ipilè .

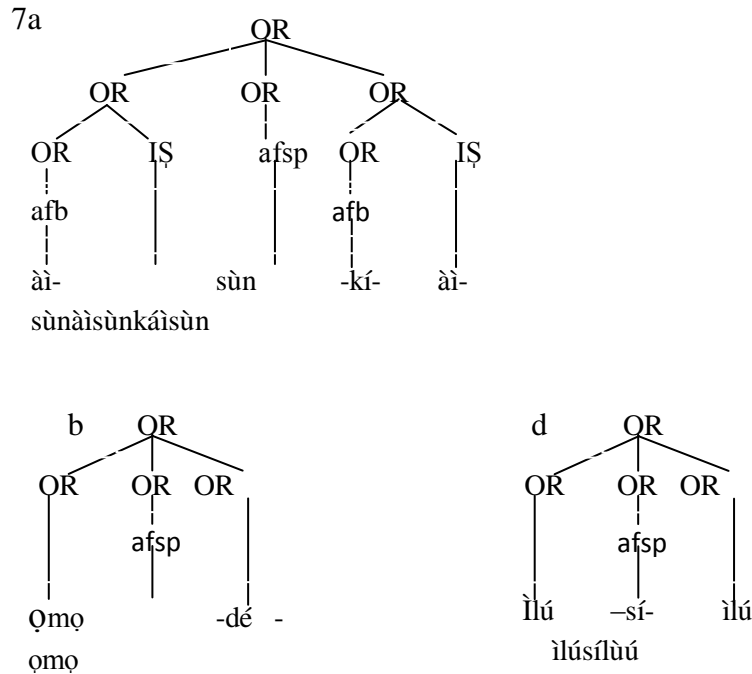
Ṣàkíyèsí pé àwọn àfòmó aláiyíṣòrí padà tí ó wà nínú àwọn àpẹ̀rẹ (5) àti (6) ni àfòmó asopò àti àfòmó iparí. Èyí tùmọ̀ sì pé àfòmó asopò àti àfòmó iparí ni a máa n lò gégé àfòmó aláiyíṣòrípadà à ní èdè Yorùbá. Àwọn méjèjè ni mo sì máa ṣàlàyé bá yí.

Àfòmọ Asopọ Aláiyisòrípadà

Àfòmọ asopọ aláiyisòrípadà ni àwọn àfòmọ asopọ tí ó jẹ pé bí a bá fi wọn so mọ́fìimù ipilẹ̀ tàbí òpó méjì pọ̀ láti sẹ̀dá ọ̀rọ̀ tuntun , isòrí-ọ̀rọ̀ ọ̀rọ̀ tuntun tí a sẹ̀dá yóò jẹ ọ̀kan náà pẹ̀lú ti mọ́fìimù ipilẹ̀ tàbí òpó méjèjì . Bí àpẹ̀rẹ̀:

7. mọ́fìimù ipilẹ̀/òpó	Àfòmọ asopọ	mọ́fìimù ipilẹ̀/òpó	ọ̀rọ̀-ìsẹ̀dá
a. àìsùn (OR)	+ -kí-	+ àìsùn (OR)	→ àìsùnkàìsùn (OR)
b. ọ̀mọ (OR)	+ -dé-	+ ọ̀mọ (OR)	→ ọ̀mọ̀dọ̀mọ (OR)
d. ìlú (OR)	+ -sì-	+ ìlú (OR)	→ ìlúsílúú (OR)

Ìrísí àwọn ọ̀rọ̀-ìsẹ̀dá tí ó wà ní (7) ni mo fi hàn ní àwòrán atọ̀ka-igi ní (8) isàlẹ̀ yíí .

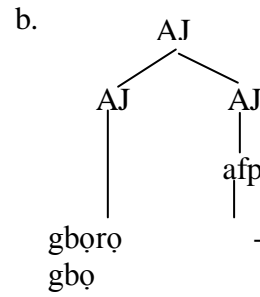
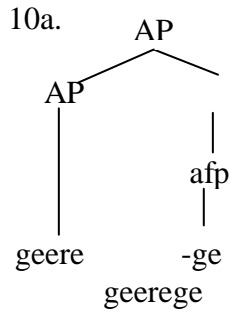
Àwọn àwòrán atọ̀ka-igi tí ó wà ní (8a-d) fi hàn wà pé awọn àfòmọ asopọ̀ , -kí-, -sì-, àti -de- jẹ àfòmọ asopọ̀ aláiyisòrípadà nítorí pé isòrí -ọ̀rọ̀ ọ̀rọ̀-orúkọ kan náà ni àwọn àfòmọ ọ̀hun àti àwọn ọ̀rọ̀ tí a fi wọn so pọ̀ jìjọ jé.

Àfòmọ Ìparí Aláiyisòrípadà

Àfòmọ ìparí aláiyisòrípadà ni àwọn àfòmọ ìparí tí ó jẹ pé bí a bá fi kún mọ́fìimù ipilẹ̀ tàbí òpó láti sẹ̀dá ọ̀rọ̀ tuntun , isòrí-ọ̀rọ̀ tàbí isòrí gírámà ọ̀rọ̀ tuntun tí a sẹ̀dá yóò jẹ ọ̀kan náà pẹ̀lú ti mọ́fìimù ipilẹ̀ tàbí òpó . Irú àwọn àfòmọ ìparí aláiyisòrípadà tí ó wà ní èdè Yorùbá ní a rí nínú ọ̀rọ̀ àpètúnpe èlẹ̀be síwájú ní ibi tí a fi apá kan lára mọ́fìimù ipilẹ̀ kún mọ́fìimù ipilẹ̀ láti sẹ̀dá ọ̀rọ̀ tuntun. Àpẹ̀rẹ̀ diẹ̀ ní ó wà ní isàlẹ̀ yíí .

9. mọ́fìimù ipilẹ̀/òpó	àfòmọ ìparí	ọ̀rọ̀-ìsẹ̀dá
a. geere (AP)	-re, -ge	geerere, geerege (AP)
b. wọ̀rọ̀ (AP)	-wọ̀	wọ̀rọ̀wọ̀ (AP)
d. gbọ̀ (AJ)	-gbọ̀	gbọ̀gbọ̀ (AJ)
e. kànkà (AJ)	-kà	kànkàkà (AJ)

Ìrísí méjì ninu àwọn ọ̀rọ̀ -ìsẹ̀dá òkè yíí ní mo fi hàn nínú àwòrán atọ̀ka igi isàlẹ̀ yíí :

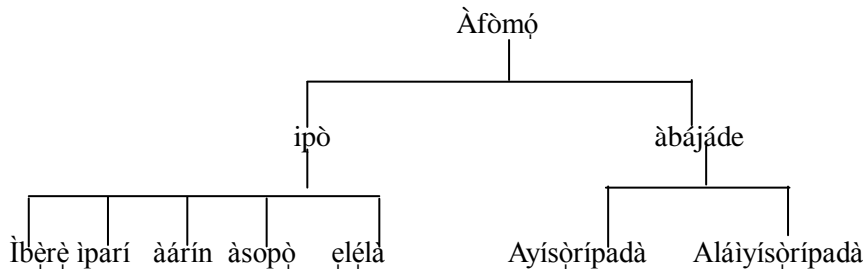

Bí ó tilẹ̀ jẹ̀ pé isòrí -òrò kan náà ni àfòmó iparí àti mọ̀fìmù ipilẹ̀ jẹ̀, síbèsíbẹ̀, àfòmó iparí yíi ní a yà sòtò gégé bí orí nínú ihun òrò -ìṣedá.

5.0 ÌṢONÍṢOKÍ

Ní èdè Yorùbá, àfòmó ibèrè níkan ni a lè lò gégé bí àfòmó ayisòrípadà, òun ni a mò sí àfòmó ibèrè ayisòrípadà. Àfòmó ibèrè ayisòrípadà ni àfòmó ibèrè tí ó jẹ̀ pé bí a bá fi kún mọ̀fìmù ipilẹ̀ tàbí òpó láti ṣedá òrò tuntun, isòrí-òrò tàbí isòrí girámá òrò tuntun tí a ṣedá náà yòò yàtò sí ti mọ̀fìmù ipilẹ̀ tàbí òpó. Àwọn èyà afòmó tí mo jírò rò lé lórí ni mo fi hàn ní àwòrán isàlẹ̀ yíi.

Àwòrán IX: Èyà Àfòmó

6.0 IṢẸ̀ ÀYÀNṢE ONÍMÁÀKÌ OLÙKÓ

Kọ̀ àròkọ̀ olójú-iwé mārùn-ún láti ṣaláyé àfòmó ayisòrípadà àti àfòmó ibèrè ayisòrípadà. Lo àpẹ̀rẹ̀ gégé bí ó ṣe yẹ̀ láti gbe àláláyé rẹ̀ lésẹ̀.

7.0 ÌWÉ ÌTÓKASÍ/ÀWỌN ÌWÉ FÙN KÍKÀ

Awobuluyi, Oladele. 2008. *Èkó Ìṣedá-Òrò Yorùbá*. Akurẹ̀, Montem Paperbacks.
 Bamgboṣe, Ayo. (Olótúú) 1984. *Yorùbá Metalanguage I*, Lagos: NERDC.
 Katamba, Francis. 1993. *Morphology*. London: Macmillan.
 Malmkjaer, K. (Olótúú). 1999. *The Linguistic Encyclopaedia*. London & New York: Routledge.
 Mario Pel. 1966. *Glossary of Linguistic Terminology*. New York & London. Columbia University Press.
 Matthew, P. H. 1974. *Morphology: An Introduction to the Theory of Word Structure*. Oxford&New York: CUP.
 Taiwo, Oye. 2011a. *Mofólójì: Àtúnṣe kejì*. Ibadan, Universal Akada Books Ltd

ÌPÍN 4 ÌGBÉSÈ MOFÓLÓJÌ NÍNÚ ÈDÈ YORÙBÁ

- 1.0 Ìfáàrà
- 2.0 Èròngbà àti Àfojúsun
- 3.0 Ìbéèrè Ìṣáájú
- 4.0 Àkóónú Ìdánilékòó
  - 4.1 Oríkì Àpètúnpe
  - 4.2 Ìlò Ọrò Alápètúnpe
- 5.0 Ìṣonísókí
- 6.0 Iṣẹ̀ Àyànṣe Onímáàki Olùkó
- 7.0 Ìwé Ìtókasi/Àwọn Ìwé Fùn Kíkà

1.0 ÌFÁÁRÀ

Oríkì Ìgbésè Mofólóji

Ìgbésè mofólóji jẹ ọ̀nà tí elédè máa ń gbà láti ẹ̀ ẹ̀ iyípadà tàbí àtúnṣe sí itumò mọ́fiimù ipilẹ̀ tàbí ọ̀pó kan. Irú iyípadà tàbí àtúnṣe ti a ń sọ nipa rẹ̀ yí lè jẹ̀ ẹ̀ṣe ẹ̀ṣe af ẹ̀ṣe ikún sí irú mọ́fiimù ipilẹ̀ tàbí ọ̀pó bẹ̀ẹ̀ tàbí yíyọ kúrò lára rẹ̀ tí yóò sí mú iyípadà bá itumò irú mọ́fiimù ipilẹ̀ tàbí ọ̀pó ọ̀hún . Ní ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ igbà, a máa ń fi àfòmọ́ kún mọ́fiimù ipilẹ̀ tàbí ọ̀pó , ní igbà miiran ẹ̀wẹ̀ a lé kan mọ́fiimù ipilẹ̀ méjì t ẹ̀bí méta pọ̀ . Ó tún ẹ̀ ẹ̀ ẹ̀ láti yọ kúrò lára àwọn sílẹ̀bù ọ̀rọ̀ ọ̀lọ̀pọ̀ sílẹ̀bù bẹ̀ẹ̀ ní a lè ẹ̀ ẹ̀ àpètúnpe fún mọ́fiimù ipilẹ̀ tàbí ọ̀pó . Nígbà miiran ẹ̀wẹ̀ , ó lè jẹ̀ pípa irísí ọ̀rọ̀ dà lásán ní iyípadà tàbí àtúnṣe tí ó máa wáyé . Àlàyé òkè yí fi hàn àwọn igbésè mofólóji tí a máa jíròrò lé lóri gégé bí ó ẹ̀ wà ní èdè Yorùbá . Àwọn náà ní ifafòmókún -ọ̀rọ̀, kikan-ọ̀rọ̀-pọ̀, igékúru, àpètúnpe àti ipàrisídà.

2.0 ÈRÒNGBÀ ÀTI ÀFOJÚSUN

Léyìn tí ó bá ti ka ipín yí tán , wáá lè fún igbésè mofólóji ní oríkì. B́akan náà, wáá lè ṣàlàyé àwọn igbésè mofólóji tí ó wà ní èdè Yorùbá . Àwọn náà ní ifafòmókún -ọ̀rọ̀, kikan-ọ̀rọ̀-pọ̀, igékúru, àpètúnpe àti ipàrisídà.

3.0 ÌBÉÈRÈ ÌṢÁÁJÚ

1. Kí ní igbésè mofólóji ?
2. Ṣàlàyé àwọn wọ̀nyí pẹ̀lú àpẹ̀rẹ̀ : ifafòmọ́-kún-ọ̀rọ̀, isogbólóhùn-dọ̀rọ̀, idàpọ̀-ṣọ̀kan, àpètúnpe, idàpọ̀, kikan-ọ̀rọ̀-pọ̀, àti igékúru

4.0 ÀKÓÓNÚ ÌDÁNILÉKÒÓ

4.1 Ifafòmókún-ọ̀rọ̀

Ifafòmókún-ọ̀rọ̀ (ì-fi-afòmọ́-kún-ọ̀rọ̀) jẹ̀ igbésè mofólóji ní ibi tí a ti máa ń fi afòmọ́ kún mọ́fiimù tàbí ọ̀pó láti ẹ̀dà ọ̀rọ̀ tuntun . Gégé bí a ẹ̀ ṣàlàyé ní módù 3, afòmọ́ ní mọ́fiimù afaraḣe tí ó lè jẹ̀ yọ ní ibèrè , àárín tàbí iparí mọ́fiimù ipilẹ̀ tàbí ọ̀pó , a sì tún lè fi sọ mọ́fiimù ipilẹ̀ tàbí ọ̀pó méjì pọ̀ . Ní èdè Yorùbá, ó seé ẹ̀ láti fi à fòmọ́ kún ibèrè mọ́fiimù ipilẹ̀ tàbí ọ̀pó , a lè fi kún iparí mọ́fiimù ipilẹ̀ tàbí ọ̀pó , b́akan náà, a lè fi afòmọ́ so mọ́fiimù ipilẹ̀ tàbí ọ̀pó méjì pọ̀ . Gégé bí a ẹ̀ ṣàlàyé ṣáájú, àpẹ̀rẹ̀ afòmọ́ ti a fi kún ibèrè mọ́fiimù ipilẹ̀ tàbí ọ̀pó ní iwọ̀nyí :

1. àì- + mọ̀wé (mọ̀ iwé) → àimọ̀wé; oní- + iyà → oníyà; o- + ní bata → oníbàtá

Àpẹ̀rẹ̀ afòmọ́ tí a fi kún iparí mọ́fiimù ipilẹ̀ tàbí ọ̀pó ní iwọ̀nyí :

2. kànkà + -kà → kànkàkà; wọ̀rọ̀ + -wọ̀ → wọ̀rọ̀wọ̀; gbọ̀rọ̀ + -rọ̀ → gbọ̀rọ̀rọ̀

Àpẹ̀rẹ̀ afòmọ́ tí a fi sọ mọ́fiimù ipilẹ̀ tàbí ọ̀pó méjì pọ̀ ní iwọ̀nyí :

3. ayé + **-ra-** + ayé → ayérayé
 ọdún + **-mọ-** + ọdún → ọdúnmọdún
 ọmọ + **-kí-** + ọmọ → ọmọkọmọ

Àwọn àfòmọ tí a fi kún mọfìimù ipilẹ̀ tàbí ọpọ̀ gégé bí a ti sàpẹrẹ̀ lókè yíi jẹ́ àfòmọ̀ aláifarasín nítorí pé a lè fojú rí wọn àti ibi tí wọn ti jẹ yọ . Àwọn ọrọ̀-ìshẹ̀dá kan wà nínú èdè Yorùbá ní ibi tí àfòmọ̀ tí a fi kún irú àwọn ọrọ̀ ishẹ̀dá bẹ̀ẹ̀ jẹ́ afarasín . Àfòmọ̀ ibèrẹ̀ ni irú àwọn àfòmọ̀ afarasín yíi jẹ́ ní èdè Yorùbá. Àpẹrẹ̀ àwọn ọrọ̀ tí wọn jẹyọ̀ ni ó wà ní isàlẹ̀ yíi :

4.	Àfòmọ̀ ibèrẹ̀	mọfìimù ipilẹ̀/ọpọ̀	ọrọ̀-ìshẹ̀dá
	Ø +	bá mi dé ilé (APIS) →	Bámidélé (OR)
	Ø +	şe èrù bà wọn (APIS) →	Şẹrùbàwọn (OR)
	Ø +	fi adé kẹ mi (APIS) →	Fadékẹmi (OR)

Ní àwọn àpẹrẹ̀ òkè yíi , a ọ̀ò sàkíyè sí pé irísí mọfìimù ipilẹ̀ tàbí ọpọ̀ àti ti ọrọ̀ -ìshẹ̀dá kò yàtò sí ara wọn. Àmọ̀ sá, isọrí-ọrọ̀ ọ̀tọ̀ọ̀tọ̀ ni wọn jẹ́ , isọrí-ọrọ̀ ọrọ̀-ìshẹ̀dá jẹ́ ọrọ̀ -orúkọ sùgbón isọrí -ọrọ̀ mọfìimù ipilẹ̀ tàbí ọpọ̀ jẹ́ àpólà iṣe .

ÌDÁRAYÁ ÌGBÁRA-ẸNI-LÉWỌN

Kọ̀ àwọn ọrọ̀-ọ̀lọ̀pọ̀ mọfìimù sílẹ̀ , gbiyànjú láti şe itúpalẹ̀ wọn kí o sì yọ̀ àwọn àfòmọ̀ tí ó w à nínú wọn jáde.

4.2 Kíkan-ọ̀rọ̀-pọ̀ tàbí Kíkànpọ̀

Ìgbésẹ̀ mofòlọ̀jì míràn tí a tún fẹ́ gbéyèwò ni kíkan -ọ̀rọ̀-pọ̀ tàbí kíkànpọ̀ . Gégé bí a ti sàlàyé ni módù 4, ìgbésẹ̀ yíi jẹ́ ọ̀nà tí a máa n sàmúlò ni èdè Yorùbá láti shẹ̀dá ogunlọ̀gò àwọn ọ̀rọ̀ bí ọ̀rọ̀ orúkọ, ọ̀rọ̀-ìṣe àti ọ̀rọ̀ atókùn.

Kíkan-ọ̀rọ̀-pọ̀ jẹ́ ìgbésẹ̀ mofòlọ̀jì ní ibi tí a ti máa n kan mọfìimù ipilẹ̀ tàbí ọpọ̀ méjì tàbí jù bẹ̀ẹ̀ lọ pọ̀ láti shẹ̀dá ọ̀rọ̀ tuntun . Gégé bí a sì ti sàlàyé ní idánilẹ̀kọ̀ọ̀ kejo àti ikésàn -án, a lè kan ọ̀rọ̀ méjì tàbí jù bẹ̀ẹ̀ lọ tí wọn jẹ́ isọrí -ọ̀rọ̀ kan náà pọ̀, a lè kan àwọn ọ̀rọ̀ tí wọn jẹ́ isọrí-ọ̀rọ̀ ọ̀tọ̀ọ̀tọ̀ pọ̀ láti di isọrí-ọ̀rọ̀ kan náà, ó sì tún şeé şe láti şe ikànpọ̀ odidi gbólóhùn tàbí awẹ̀ gbólóhùn èdè Yorùbá láti di ọ̀rọ̀ kan soṣo.

Àlàyé òkè yíi fi hàn pé ọ̀nà méta pàtàkì ni a lè gbà láti kan ọ̀rọ̀ pọ̀ ni èdè Yorùbá . Àwọn náà ni idàpọ̀ àwọn ọ̀rọ̀ onísọrí -ọ̀rọ̀ kan náà , idàpọ̀-şọkan àwọn ọ̀rọ̀ tí wọn jẹ́ isọrí -ọ̀rọ̀ ọ̀tọ̀ọ̀tọ̀ àti síso odidi gbólóhùn tàbí awẹ̀ gbólóhùn di eyọ̀ ọ̀rọ̀ kan.

Ìdàpọ̀

Ìdàpọ̀ jẹ́ ìgbésẹ̀ mofòlọ̀jì ní ibi tí a ti máa n sọ ọ̀rọ̀ méjì tàbí jù bẹ̀ẹ̀ lọ di ọ̀rọ̀ alákanpọ̀ . Irú àwọn ọ̀rọ̀ tí a dàpọ̀ bẹ̀ẹ̀ gbọ̀dọ̀ jẹ́ isọrí-ọ̀rọ̀ kan náà. Isọrí-ọ̀rọ̀ ọ̀rọ̀-orúkọ àti ọ̀rọ̀ iṣe níkan ni ó dàbí ẹni pé a lè dàpọ̀ gégé bí a şe sàlàyé yíi . Ní àpẹrẹ̀ isàlẹ̀ yíi , isọrí-ọ̀rọ̀ ọ̀rọ̀-ìṣe ni a dàpọ̀ láti shẹ̀dá ọ̀rọ̀ -ìṣe alákanpọ̀.

5. jẹ + yọ → jẹyọ; bù + kún → bùkúnr à + pa + dà → ràpadà

Ní àpẹrẹ̀ méjì àkókọ̀ , ọ̀rọ̀-ìṣe méjì ni a dàpọ̀ láti shẹ̀dá ọ̀rọ̀ -ìṣe alákanpọ̀ , a da ọ̀rọ̀-ìṣe méta pọ̀ ní àpẹrẹ̀ kẹta. Fún àlàyé kíkún lóri àwọn ọ̀nà tí a n gbà şe idàpọ̀ wọnyí , wò ipín 1 àti ipín 2 nínú módù 4. Àpẹrẹ̀ ọ̀rọ̀-orúkọ alákanpọ̀ tí a shẹ̀dá nípa dída ọ̀rọ̀ -orúkọ méjì tàbí jù bẹ̀ẹ̀ lọ pọ̀ ni ó wà ní isàlẹ̀ yíi .

6. Adé + ọ̀lá → Adéọ̀lá; isọrí + ọ̀rọ̀ → isọrí-ọ̀rọ̀
 ọ̀fin + ihun + gbólóhùn → ofin-ihun-gbólóhùn

àwòrán + atọ́ka + igi → àwòrán-atọ́ka-igi

Àpẹẹrẹ méjì àkókó jẹ idàpò ọ̀rọ̀-orúkọ méjì láti sẹ̀dá ọ̀rọ̀-orúkọ alákanpọ̀ nígbà tí àpẹẹrẹ méjì tí ó gbẹ̀yìn jẹ idàpò ọ̀rọ̀-orúkọ mẹ́ta. Àlàyé àti àpẹẹrẹ lórí idàpò ọ̀rọ̀-orúkọ méjì tabí jù bẹ̀ẹ̀ lọ wà ní módù 4.

Ìdàpò-ṣòkan

Ìdàpò-ṣòkan jẹ ìgbésẹ̀ gírámà ní ibi tí a ti da àwọn ọ̀rọ̀ tí wọn jẹ isọ̀rí -ọ̀rọ̀ ọ̀tòtòtò pọ̀ láti di isọ̀rí-ọ̀rọ̀ kan soṣo. A máa ń lò ìgbésẹ̀ yìí láti sẹ̀dá ọ̀rọ̀ alákanpọ̀ nínú mofólójì èdè Yorùbá . Ó ẹ̀e ẹ̀e láti da ọ̀rọ̀-orúkọ àbọ̀ pọ̀ mọ̀ ọ̀rọ̀-atọ́kùn láti sẹ̀dá ọ̀rọ̀-atọ́kùn alákanpọ̀. Àpẹẹrẹ diẹ̀ ni iwònyí :

7.	ọ̀rọ̀-atọ́kùn	ọ̀rọ̀-orúkọ	ọ̀rọ̀-ìsẹ̀dá (ọ̀rọ̀ atọ́kùn alákanpọ̀)
	ní	inú	nínú
	ní	abé	lábé
	sí	ìwájú	síwájú (ṣáájú)
	sí	òkè	sókè

Ibi tí a ti máa ń ṣàmúlò ìgbésẹ̀ idàpò -ṣòkan jù láti sẹ̀dá ọ̀rọ̀ nígbà èdè Yorùbá ni sísẹ̀dá ọ̀rọ̀ -ìṣe. Àwọn isọ̀rí-ọ̀rọ̀ bí ọ̀rọ̀-orúkọ, ọ̀rọ̀-atọ́kùn àti nígbà míràn , àpapọ̀ ọ̀rọ̀-orúkọ àti ọ̀rọ̀-atọ́kùn ni a lè dápọ̀ mọ̀ ọ̀rọ̀ ìṣe láti sẹ̀dá ọ̀rọ̀-ìṣe alákanpọ̀ . Àlàyé àti ìjíròrò ni kíkún lórí bí a ṣ e ń ṣàmúlò ìgbésẹ̀ idàpò-ṣòkan ọ̀rọ̀-ìṣe àti isọ̀rí-ọ̀rọ̀ míràn ní èdè Yorùbá wà ní ipín 1 àti ipín 2 nínú módù 4. Àpẹẹrẹ diẹ̀ ni ó wà ni isàlẹ̀ yìí :

8.	sọ (IṢ) + ọ̀rọ̀ (OR)	→	sòrọ̀ (IṢ);
	gba (IṢ) + àdúra (OR)	→	gbàdúra (IṢ)
	kó (IṢ) + iyé (OR) + sí (AT)	→	kíyèsí (IṢ);
	ràn (IṢ) + ní ọ̀wọ̀ (APAT)	→	rànlọ̀wọ̀ (IṢ)
	tẹ̀ (IṢ) + sí ìwájú (APAT)	→	tèsíwájú (IṢ)

Ni àpẹẹrẹ méjì àkókó , ọ̀rọ̀-orúkọ àti ọ̀rọ̀-ìṣe ni a dà pọ̀-ṣòkan láti sẹ̀dá ọ̀rọ̀-ìṣe alákanpọ̀ , ní àpẹẹrẹ kẹ́ta, idàpò-ṣòkan isọ̀rí-ọ̀rọ̀ mẹ́ta ni ó wáyé láti sẹ̀dá ọ̀rọ̀-ìṣe alákanpọ̀ , àwọn ni ọ̀rọ̀-ìṣe, ọ̀rọ̀-orúkọ àti ọ̀rọ̀-atọ́kùn. Apólá atọ́kùn àti ọ̀rọ̀-ìṣe ni a dápọ̀-ṣòkan láti sẹ̀dá ọ̀rọ̀-ìṣe alákanpọ̀ ní àpẹẹrẹ méjì tí ó gbẹ̀yìn.

Ìsoḡbólóhùn-dòrò

Ó ẹ̀e ẹ̀e láti kan odidi gbólóhùn tabí awẹ̀ gbólóhùn pọ̀ láti di ọ̀rọ̀ kan soṣo . Ìgbésẹ̀ mofólójì tí a máa ń ṣàmúlò láti sẹ̀dá ọ̀rọ̀ irú èyí ni isoḡbólóhùn -dòrò (ì-sọ̀-gbólóhùn-di-ọ̀rọ̀). Gẹ́gẹ́ bí a ẹ̀e ṣàlàyé ni idánilẹ̀kọ̀ọ̀ kẹ̀sàn -án, ó dàbí eni pé ọ̀rọ̀-orúkọ níkan ni a máa ń sẹ̀dá nípa síso gbólóhùn tabí awẹ̀ gbólóhùn di ẹ̀yọ̀ ọ̀rọ̀ . Oríṣíríṣi gbólóhùn èdè Yorùbá ni ó sì máa ń kọpa nínú ìsẹ̀dá ọ̀rọ̀ -orúkọ alákanpọ̀ irú èyí . A ti ṣàlàyé wọn lẹ̀kùn -ún rẹ̀rẹ̀ ní idánilẹ̀kọ̀ọ̀ kẹ̀sàn -án gẹ́gẹ́ bí a ẹ̀e sọ . Àpẹẹrẹ diẹ̀ ni ó wà ni isàlẹ̀ yìí :

9.	Gbólóhùn	Ọ̀rọ̀-ìsẹ̀dá (ọ̀rọ̀-orúkọ alákanpọ̀)
a.	Olórun fún mi	Ọlórúnfúnmi
b.	Tọ̀ ayé wò	Táyéwò (Táíwò)
d.	Kí a ṣì máa wòó	Káṣímáawòó
e.	Olú bá ọ̀rọ̀ dé	Olúbọ̀rọ̀dé
ẹ.	Ọmọ̀ ni ayọ̀	Ọmọ̀layọ̀
f.	Ilé ni àbọ̀	Ilélàbọ̀
g.	Ọdẹ̀, ó tún dé	Ọdẹ̀túndé
gb.	Ayé, mo júbà	Ayémojúbà

h.	Olóyè tí ó dé	Olóyèédé
j.	Èjì tí ó rìn dé	Èjírindé

Àpeere àkókó , (9a), jẹ ọrọ -orúkọ alákànpò tí a ẹ̀dà nípa síso gbólóhùn àìṣẹ̀dá di ẹyọ ọrọ , gbólóhùn aṣe tààrà , (9b), àti gbólóhùn aṣe èbùrú , (9d), ni a sọ di ọrọ ni àpeere (9b – d), (9e) jẹ àpeere síso gbólóhùn ọlópò -iṣe di ẹyọ ọrọ , a sọ gbólóhùn àkíyèsí alátẹnùmọ di ọrọ ní àpeere (9e) àti (9f), ni àpeere (9g) àti (9gb), a sọ gbólóhùn alátẹnùmọ di ẹyọ ọrọ , àpeere méjì tí ó kẹyìn , (9h àti 9j), jẹ àpeere síso awé gbólóhùn aṣàpẹjúwe di ẹyọ ọrọ kan soṣo .

4.3 Àpètúnpe, Ìgékúró àti Àpètúnpe

Ìgbésẹ̀ mofólọ̀jì tí a tún máa ń ṣàmúlò nínú èdè Yorùbá dáadáa ni àpètúnpe . Àpètúnpe jẹ̀ ìgbésẹ̀ mofólọ̀jì tí a máa ń lò láti ẹ̀dà ọ̀rọ̀ tàbí isọ tuntun láti ara mofimù ipilẹ̀ tàbí ọ̀pó. Ní ipín 1, ipín 2 àti ipín 3 nínú módù 5, mo jíròrò lẹ̀kùn -ún rẹ̀rẹ̀ lórí àwọn ọ̀nà tí a máa ń gbà ṣàmúlò ìgbésẹ̀ yìí nínú èdè Yorùbá.

Ìgékúró

Ìgbésẹ̀ mofólọ̀jì miiran tí a tún máa ń ṣàmúlò ni èdè Yorùbá ni ìgbékúró . Ìgbésẹ̀ yìí jẹ̀ àṣà gígé àwọn ọ̀rọ̀ ọlópò sílẹ̀bù kúrú fún iròrùn láti pé . Mo ti ṣàlàyé lẹ̀kùn -ún rẹ̀rẹ̀ bí a ẹ̀ máa ń ṣàmúlò ìgbésẹ̀ ìgékúró ni ipín 4 nínú módù 5.

Ìpàrisídà

Gégé bí a ẹ̀ ṣàlàyé ṣàájú , ìgbésẹ̀ mofólọ̀jì jẹ̀ ọ̀nà tí elédè máa ń gbà láti ẹ̀ iyípadà tàbí àtúnṣe sí itumọ̀ mofimù ipilẹ̀ tàbí ọ̀pó. Irú àtúnṣe tàbí iyípadà tí a wí yìí lè jẹ̀ kíkí kí a pá ìrísí mofimù ipilẹ̀ tàbí ọ̀pó dà làìjẹ̀ pé iyípadà dé bá itumọ̀ irú mofimù ipilẹ̀ tàbí ọ̀pó bẹ̀. Ìgbésẹ̀ mofólọ̀jì irú èyí ni a mọ̀ sí ipàrisídà . Ọ̀nà méjì pàtàkì ni a lè gbà ṣàmúlò ìgbésẹ̀ ipàrisídà nínú mofólọ̀jì èdè . A lè lò ìgbésẹ̀ yìí láti ẹ̀ àfikún sí mofimù ipilẹ̀ tàbí ọ̀pó (nípa fifi àfòmọ̀ kun irú mofimù ipilẹ̀ tàbí ọ̀pó bẹ̀ gégé bí a ẹ̀ ṣàlàyé . lókè), ipàrisídà yìí sì lè jẹ̀ fifi iró tàbí wúnrèn kan rọ̀pò òmiiran nínú èhun tí a mọ̀ sí ifirọ̀pò .

Mo ti ṣàlàyé nípa mofólọ̀jì apàrisídà ni módù 1. Nínú àlàyé mi , mo mẹnù bà á pé mofólọ̀jì apàrisídà olúrọ̀pò ni ó wà nínú èdè Yorùbá . Mo sì fi àpeere hàn lóríṣiríṣi bí ó ẹ̀ fara hàn pẹ̀lú . Ìgbésẹ̀ ipàrisídà ifirọ̀pò ni a máa ń lò ni mofólọ̀jì apàrisídà olúrọ̀pò . Ìgbésẹ̀ yìí ni fifi iró tàbí wúnrèn kan rọ̀pò òmiiran láti pa ìrísí irú ọ̀rọ̀ tí irọ̀pò bẹ̀ ti wáyé dà . Àpeere ifirọ̀pò yìí wà nínú gbólóhùn isàlẹ̀ yìí :

10a. Olú *á/yòd/máa* lọ sí Èkó.

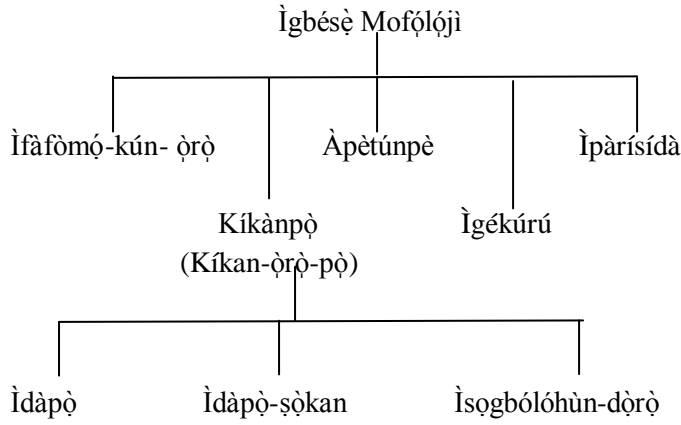
b. Olú kò *ní* lọ sí Èkó

Ní gbólóhùn àkókó , (10a), atọ̀ka àsikò ọ̀jọ̀ -ìwájú tí a lè lò lè jẹ̀ *á*, *yòd* tàbí *máa*, ṣùgbọ̀n ni gbólóhùn kéjì, (10b), atọ̀ka àsikò ọ̀jọ̀ -ìwájú tí a gbòdò lò ni *ní*. Èyí jẹ̀ pé *ní* ni a fi rọ̀pò *á*, *yòd* àti *máa* tí ó jẹyọ̀ ni gbólóhùn àkókó , (10a). Wo ipín 3 nínú módù 1 fún àlàyé kíkún àti àpeere lóríṣiríṣi bí a ẹ̀ máa ń ṣàmúlò ìgbésẹ̀ ipàrisídà ifirọ̀pò ni èdè Yorùbá .

5.0 ÌSONÍŞÓKÍ

Ìgbésẹ̀ mofólọ̀jì jẹ̀ ọ̀nà tí elédè máa ń gbà láti ẹ̀ iyípadà tàbí àtúnṣe sí itumọ̀ mofimù ipilẹ̀ tàbí ọ̀pó kan. Ìgbésẹ̀ yìí márùn -ún tí mo jíròrò lè lórí ni mo fihàn ní àwòrán isàlẹ̀ yìí .

Àwòrán X: Ìgbésẹ̀ Mofòlójì ní Èdè Yorùbá

6.0 IŞÉ ÀYÀNŞE ONÍMÁÀKÌ OLÙKÓ

1. Kí ni ìgbésẹ̀ mofòlójì ?
2. Şàlàyé àwọn wọnyí pèlú àpẹẹrẹ : ifàfòmó-kún-òrò, ìşògbólóhùn-dòrò, ìdàpò-şòkan, àpètúnpè, ìdàpò, kíkan-òrò-pò, àti ìgékúrú
3. Kí ni ìgbésẹ̀ mofòlójì ipàrísídà ifirópò ? Şàlàyé bí a şe n şàmúlò ìgbésẹ̀ mofòlójì yìi ni èdè Yorùbá.

7.0 IWÉ ITÓKASÍ/ÀWỌN IWÉ FÙN KÍKÀ

- Awobuluyi, Oladele. (Olótùú) 1989. *Yorùbá Metalanguage II*, Lagos: NERDC.
- Awobuluyi, Oladele. 2008. *Èkó Işèdá-Òrò Yorùbá*. Akurẹ, Montem Paperbacks.
- Bamgboşe, Ayo. 1967. *A Short Yorùbá Grammar*, Ìbàdàn: HEB.
- Bamgboşe, Ayo. (Olótùú) 1984. *Yorùbá Metalanguage I*, Lagos: NERDC.
- Elson, B. & V. Pickett. 1990. *An Introduction to Morphology and Syntax*. California Summer Institute of Linguistics.
- Katamba, Francis. 1993. *Morphology*. London: Macmillan.
- Malmkjaer, K. (Olótùú). 1999. *The Linguistic Encyclopaedia*. London & New York: Routledge.
- Mario Pel. 1966. *Glossary of Linguistic Terminology*. New York & London. Columbia University Press.
- Matthew, P. H. 1974. *Morphology: An Introduction to the Theory of Word Structure*. Oxford&New York: CUP.
- Taiwo, Oye. 2011a. *Mofòlójì: Àtúnşe kejì*. Ibadan, Universal Akada Books Ltd
- Taiwo, Oye. 2011b. "Inflections in the Ao dialect of Yoruba" *Kansas Working Papers in Linguistics*, Vol. 32 (2011), 84-105
- Taiwo, Oye. 2014. "The morpho-syntactic interaction and the derivation of nominal compounds in Yorùbá" *International Journal of Language Studies* Vol. 8 No 1 pp. 67- 92
- Taiwo, Oye and Olakolu, Toyin. 2010. "Òrò- işe Alákànpò ní Èdè Yorùbá" *Research in African Languages and Linguistics (RALL)* Vol. 10 pp. 90-112
- Taiwo, Oye and Olakolu, Toyin. 2012. "Orí nínú ihun òrò işèdá" *Ọpanbata: Jónà Ìmò Akadá* Vol. 6 pp. 94-123
- Taiwo, Oye and Adekunle, Titi. 2013. "Òtẹ̀ Ìgékúrú ní Èdè Yorùbá" *Ago-Iwoye Journal of Languages and Literary Studies* Vol.4. pp. 1-10

MÓDÙ 4

KÍKÀNPỌ ÀTI ỌRỌ ALÁKÀNPỌ

Ní módù yìí , mo máa ṣàlàyé kíkànpọ àti ọrọ -alákànpọ. Kíkan-ọrọ-pọ jẹ ọ̀nà kan pàtàkì láti ṣẹ̀dá ọrọ nínú èdè Yorùbá. Ọrọ tí a kànpọ bẹ̀ẹ̀ ni a mọ sí ọrọ-alákànpọ. Kíkànpọ ni kíkan mọ̀fìmù ipilẹ̀ tàbí ọ̀pọ̀ méjì tàbí jù bẹ̀ẹ̀ lọ pọ̀ láti ṣẹ̀dá ọrọ̀ tàbí isọ̀ tuntun . Ọrọ̀ tuntun tí a ṣẹ̀dá bẹ̀ẹ̀ ni a mọ̀ sí ọrọ̀ alákànpọ. Ọrọ̀-alákànpọ̀ jẹ̀ ọrọ̀ tí ó ní , ó kéré tán, mọ̀fìmù ipilẹ̀ tàbí ọ̀pọ̀ méjì . Ogunlógò àwọn ọrọ̀ ni a sì máa kànpọ̀ . Àwọn ọrọ̀ tí a bá sì kànpọ̀ wọ̀nyí ni a máa n ̀ṣe àmúlò rẹ̀ gégé bí ẹyọ̀ ọrọ̀ kan. Ọrọ̀-alákànpọ̀ gégé bí a ̀ṣe sọ ̀ṣáájú , lẹ̀ ní àkànpọ̀ ọrọ̀ méjì tàbí jù bẹ̀ẹ̀ lọ . Ní èdè Yorùbá, isọ̀rí-ọrọ̀ alákànpọ̀ lẹ̀ jẹ̀ ọrọ̀ -iṣe, ọrọ̀-orúkọ̀ tàbí ọrọ̀-atọ̀kùn. Bí àpẹ̀rẹ̀, àwọn ọrọ̀-isalẹ̀ yìí jẹ̀ ọrọ̀ -alákànpọ̀ tí a ṣẹ̀dá láti àrà ọrọ̀ méjì tàbí jù bẹ̀ẹ̀ lọ .

[OR Ìfẹ̀olúwa] ← [OR ifẹ̀] + [OR olúwa]
 [OR Ìsọ̀rí-ọrọ̀-orúkọ̀] ← [OR isọ̀rí] + [OR ọrọ̀] + [OR orúkọ̀]
 [AT síwájú (̀ṣáájú)] ← [AT sí] + [OR iwájú]
 [IS sọ̀rọ̀] ← [IS sọ̀] + [OR ọrọ̀]

Ní àpẹ̀rẹ̀ àkókọ̀, a ṣẹ̀dá ọrọ̀-orúkọ̀ (OR) nípa kíkan ọrọ̀-orúkọ̀ méjì pọ̀ . Ọrọ̀-orúkọ̀ náà ni a ṣẹ̀dá ní àpẹ̀rẹ̀ kejì nípa kíkan ọrọ̀ -orúkọ̀ méta pọ̀ . A kan ọrọ̀-atọ̀kùn (AT) àti ọrọ̀-orúkọ̀ (OR) pọ̀ láti ṣẹ̀dá ọrọ̀ atọ̀kùn (AT) ní àpẹ̀rẹ̀ kẹta , nígbà ti a ̀ṣe àkànpọ̀ ọrọ̀ -iṣe (IS) àti ọrọ̀-orúkọ̀ (OR) láti ṣẹ̀dá ọrọ̀-iṣe (IS) ní àpẹ̀rẹ̀ .

Ọ̀nà miiran tí a tún lẹ̀ gbà ṣẹ̀dá ọrọ̀ -alákànpọ̀ ni láti kan gbogbo àwọn ọrọ̀ inú gbólóhùn pọ̀ . Iyẹn ni pé a óò sọ odidi gbólóhùn di ẹyọ̀ ọrọ̀ kan soṣo . Èyí ni a mọ̀ sí *isọ-gbólóhùn-di-ẹyọ-ọrọ̀* tàbí *isọ-gbólóhùn-dọ̀rọ̀*. Irú àwọn ọrọ̀-alákànpọ̀ wọ̀nyí wọ̀pọ̀ nínú àwọn ọrọ̀-orúkọ̀ ọ̀lọ̀pọ̀ sílẹ̀bù ní èdè Yorùbá. Àpẹ̀rẹ̀ diẹ̀ ni iwọ̀nyí :

Ọrọ̀-Orúkọ̀ Alákànpọ̀		Gbólóhùn	
		<i>Olùwà</i>	<i>Kókó Gbólóhùn</i>
Olúwafúnmiláyò	←	Olúwa	fún mi ní ayò
Babaláwo	←	Baba	ní awo
Adénikẹ̀ẹ̀	←	Adé	ní ikẹ̀
Adéwálé	←	Adé	wá sí ilé

Ọrọ̀-orúkọ̀ alákànpọ̀ *Olúwafunmiláyò*, jẹ̀ ọrọ̀ tí a ṣẹ̀dá láti ara odidi gbólóhùn tí ihun rẹ̀ jẹ̀ ọrọ̀ -orúkọ̀ (olùwà) tí kókó gbólóhùn sì jẹ̀ ọrọ̀ -iṣe àti àbọ̀ àti ọrọ̀ atọ̀kùn àti àbọ̀ . Ní ti ọrọ̀ -orúkọ̀ alákànpọ̀ méjì tí ó tẹ̀lé e , *Babaláwo* àti *Adénikẹ̀ẹ̀*, olùwà jẹ̀ ọrọ̀-orúkọ̀, kókó gbólóhùn jẹ̀ ọrọ̀ -iṣe àti àbọ̀ . Ọrọ̀-orúkọ̀ alákànpọ̀ *Adéwálé* ní ihun ọrọ̀ -orúkọ̀ gégé bí olùwà tí kókó gbólóhùn sì jẹ̀ ọrọ̀-iṣe, ọrọ̀-atọ̀kùn àti àbọ̀. Àwọn àkòrí wọ̀nyí ni o máa kà ní módù yìí :

Ìpín 1: Ọrọ̀-Iṣe Alákànpọ̀
 Ìpín 2: Èyà Ọrọ̀-Iṣe Alákànpọ̀
 Ìpín 3: Ọrọ̀-Orúkọ̀ Alákànpọ̀
 Ìpín 4: Sísẹ̀dá Ọrọ̀-Orúkọ̀ Alákànpọ̀ Látara Gbólóhùn

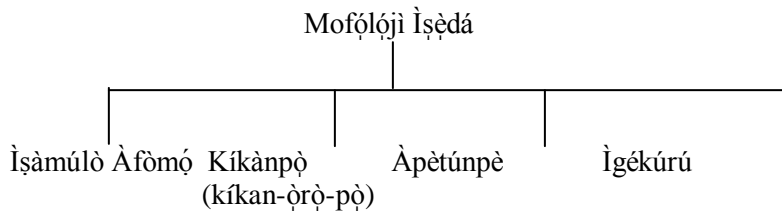
ÌPÍN 1 ÒRÒ-ÌŞE ALÁKÀNPÒ

- 1.0 Ìfáàrà
- 2.0 Èròngbà àti Àfojúsun
- 3.0 Ìbéèrè Ìşáájú
- 4.0 Àkóónú Ìdánilékòó
  - 4.1 Oríkì Kíkànpò
  - 4.2 Òrò-Ìşe Alákànpò
  - 4.3. Ìdàpò-Şòkan Òrò-Ìşe àti Àbò
  - 4.4 Ìdàpò-Şòkan Òrò-Ìşe, Òrò-Orúkò àti Òrò-Atókùn
- 5.0 Ìşonísókí
- 6.0 Ìşe Àyànşe Onímáàki Olùkó
- 7.0 Ìwé Ìtókasi/Àwọn Ìwé Fùn Kíkà

1.0. ÌFÁÁRÀ

Nínú ìjíròrò mi ní şáájú, mo pín mofólòjì ìşedá sí àwọn èyà tí ó wà ní ìsalè yí .

Àwòrán V: Èka Mofólòjì Ìşedá

Ní ipín yí, n òò jíròrò lórí kíkànpò àti òrò-ìşe alákànpò .

2.0 ÈRÒNGBÀ ÀTI ÀFOJÚSÙN

Léyìn tí ó bá ti ka ipín yí tán , wáà lè fùn kíkànpò ní oríkì . Bákán náà wáà lè şàlàyé tí ó múnádóko lórí òrò-ìşe alákànpò àti àwọn èyà rẹ gbogbo .

3.0 ÌBÉÈRÈ ÌŞÁÁJÚ

Kí ni kíkànpò ? Şàlàyé òrò-ìşe alákànpò .

4.0 ÀKÓÓNÚ ÌDÁNILÉKÒÓ

4.1 Oríkì Kíkànpò

Kíkan-òrò-pò jé ọ̀nà kan pàtàkì láti şedá ọ̀rò nínú èdè Yorùbá . Òrò tí a kànpò bẹ̀ẹ̀ ní a mò sí ọ̀rò -alákànpò. Kíkànpò ní kíkan mọ̀fíimù ipilẹ̀ tàbí ọ̀pó méjì tàbí jù bẹ̀ẹ̀ lọ̀ pò láti şedá ọ̀rò tàbí isọ̀ tuntun. Òrò tuntun tí a şedá bẹ̀ẹ̀ ní a mò sí ọ̀rò alákànpò . Òrò-alákànpò jé ọ̀rò tí ó ní , ó kéré tán, mọ̀fíimù ipilẹ̀ tàbí ọ̀pó méjì . Ogunlógò àwọn ọ̀rò ní a sì máa kànpò . Àwọn ọ̀rò tí a bá sì kànpò wọ̀nyí ní a máa ní şe àmúlò rẹ̀ gégé bí ẹ̀yọ̀ ọ̀rò kan . Òrò-alákànpò gégé bí a şe sọ şáájú , lè ní àkànpò ọ̀rò méjì tàbí jù bẹ̀ẹ̀ lọ̀ . Ní èdè Yorùbá, ọ̀rò alákànpò lè jé ọ̀rò -ìşe, ọ̀rò-orúkò tàbí ọ̀rò-atókùn. Bí àpeṣe, àwọn ọ̀rò-ìsalè yí jé ọ̀rò-alákànpò tí a şedá láti àrà ọ̀rò méjì tàbí jù bẹ̀ẹ̀ lọ̀ .

- 1a. [OR Ìfẹ̀olúwa] ← [OR ifẹ̀] + [OR olúwa]
- b. [OR Ìsọ̀rí-òrò-orúkò] ← [OR isọ̀rí] + [OR ọ̀rò] + [OR orúkò]
- d. [AT síwájú (şáájú)] ← [AT sí] + [OR iwájú]
- e. [IS sọ̀rò] ← [IS sọ̀] + [OR ọ̀rò]

Ní àpẹ̀ẹ̀rẹ̀ àkókò, (1a), a ẹ̀dà ọ̀rọ̀-orúkọ (OR) nípa kíkan ọ̀rọ̀-orúkọ méjì pọ̀. Ọ̀rọ̀-orúkọ náà ni a ẹ̀dà ní àpẹ̀ẹ̀rẹ̀ kejì (1b) nípa kíkan ọ̀rọ̀-orúkọ méta pọ̀. A kan ọ̀rọ̀-atọ̀kùn (AT) àti ọ̀rọ̀-orúkọ (OR) pọ̀ láti ẹ̀dà ọ̀rọ̀ atọ̀kùn (AT) ní àpẹ̀ẹ̀rẹ̀ kẹ́ta, (1d), nígbà tí a ẹ̀ àkànpọ̀ ọ̀rọ̀ -ìṣẹ̀ (IṢ) àti ọ̀rọ̀-orúkọ (OR) láti ẹ̀dà ọ̀rọ̀-ìṣẹ̀ (IṢ) ní àpẹ̀ẹ̀rẹ̀ (1e).

Ọ̀nà miiran tí a tún lè gbà ẹ̀dà ọ̀rọ̀-alákànpọ̀ ni láti kan gbogbo àwọn ọ̀rọ̀ inú gbólóhùn pọ̀. Iyẹn ni pé a óò sọ odidi gbólóhùn di ẹyọ ọ̀rọ̀ kan soṣo. Èyí ni a mọ̀ sí *ìṣọ-gbólóhùn-di-ẹyọ-ọ̀rọ̀*, tàbí *ìṣọ-gbólóhùn-dọ̀rò*. Irú àwọn ọ̀rọ̀-alákànpọ̀ wọ̀nyí wọ̀pọ̀ nínú àwọn ọ̀rọ̀-orúkọ ọ̀lọ̀pọ̀ sílẹ̀bù ní èdè Yorùbá. Àpẹ̀ẹ̀rẹ̀ diẹ̀ ni iwọ̀nyí :

2a.	Olúwafúnmiláyò	← olúwa fún mi ní ayò
b.	Babaláwo	← Baba ní awo
d.	Adéníkẹ̀ẹ̀	← Adé ní ikẹ̀
e.	Adéwálé	← Adé wá sí ilé

Ọ̀rọ̀-orúkọ alákànpọ̀ *Olúwafunmiláyò*, jẹ ọ̀rọ̀ tí a ẹ̀dà láti odidi gbólóhùn tí ihun rẹ̀ jẹ ọ̀rọ̀ -orúkọ (olùwà) tí kókó gbólóhùn sì jẹ ọ̀rọ̀ -ìṣẹ̀ àti àbọ̀ àti ọ̀rọ̀ atọ̀kùn àti àbọ̀. Ní tí ọ̀rọ̀ -orúkọ alákànpọ̀ méjì tí ó tẹ̀lé e, *Babaláwo* àti *Adéníkẹ̀ẹ̀*, olùwà jẹ ọ̀rọ̀ -orúkọ, kókó gbólóhùn jẹ ọ̀rọ̀ -ìṣẹ̀ àti àbọ̀. Ọ̀rọ̀-orúkọ alákànpọ̀ *Adéwálé* ní ihun ọ̀rọ̀ -orúkọ gégé bí olùwà tí kókó gbólóhùn sì jẹ ọ̀rọ̀ -ìṣẹ̀, ọ̀rọ̀-atọ̀kùn àti àbọ̀.

ÌDÁRAYÁ ÌGBÁRA-Ẹ̀NI-LÉWỌ̀N

Njẹ̀ o lè fún kíkanpọ̀ ní oríkì? Gbiyànjú láti ẹ̀ itupalẹ̀ orúkọ rẹ̀

4.2. Ọ̀rọ̀-ìṣẹ̀ Alákànpọ̀

Púpọ̀ nínú àwọn ọ̀rọ̀ ìṣẹ̀ èdè Yorùbá ni ó jẹ ọ̀rọ̀ onísílẹ̀bù kan. Àwọn tí ó ní ju sílẹ̀bù kan lọ nínú wọn sàbà máa n jẹ àwọn ọ̀rọ̀-ìṣẹ̀ ìṣẹ̀dà. Àwọn ọ̀rọ̀-ìṣẹ̀ ìṣẹ̀dà yí ni a mọ̀ sí ọ̀rọ̀ -ìṣẹ̀ alákànpọ̀. Ídí tí a fí pé wọn ní alákànpọ̀ ni pé a ẹ̀dà wọn nípa idàpọ̀ ọ̀rọ̀ -ìṣẹ̀ méjì tàbí jù bẹ̀ẹ̀ lọ tàbí nípa idàpọ̀ -ṣọ̀kan ọ̀rọ̀-ìṣẹ̀ àti isọ̀rí-ọ̀rọ̀ miiran bíi ọ̀rọ̀-orúkọ àti ọ̀rọ̀-atọ̀kùn.

Idàpọ̀ ọ̀rọ̀-ìṣẹ̀ jẹ ọ̀nà tí a fí n kan ọ̀rọ̀ -ìṣẹ̀ méjì tàbí jù bẹ̀ẹ̀ lọ pọ̀ láti ẹ̀dà ọ̀rọ̀ ìṣẹ̀ alákànpọ̀. Àwọn ọ̀rọ̀-ìṣẹ̀ bíi ọ̀rọ̀ ìṣẹ̀ àsínpọ̀ àti ọ̀rọ̀ -ìṣẹ̀ elẹ̀lẹ̀, pẹ̀lú àbọ̀ tí a kí bọ̀ ó láàárín ni wọn máa n kópa nínú ìṣẹ̀dà àwọn ọ̀rọ̀-ìṣẹ̀ alákànpọ̀ wọ̀nyí.

Ọ̀nà kejì tí a lè gbà ẹ̀dà ọ̀rọ̀-ìṣẹ̀ alákànpọ̀ ni kí á da isọ̀rí-ọ̀rọ̀ miiran pọ̀ mọ̀ ọ̀rọ̀-ìṣẹ̀. Irú isọ̀rí-ọ̀rọ̀ tí a lè dápọ̀ mọ̀ ọ̀rọ̀ ìṣẹ̀ láti ẹ̀dà ọ̀rọ̀ -ìṣẹ̀ alákànpọ̀ irú èyí ni ọ̀rọ̀ -orúkọ àti ọ̀rọ̀-atọ̀kùn. Ọ̀nà tí a n gbà da ọ̀rọ̀-ìṣẹ̀ pọ̀ mọ̀ isọ̀rí-ọ̀rọ̀ miiran gégé bí a ẹ̀ sàlàyé yí ní a mọ̀ sí idàpọ̀ -ṣọ̀kan.

Ní ipín yí, màa sàyèwò àwọn ọ̀rọ̀-ìṣẹ̀ alákànpọ̀ tí a ẹ̀dà nípasẹ̀ idàpọ̀ -ṣọ̀kan ọ̀rọ̀-ìṣẹ̀ àti isọ̀rí-ọ̀rọ̀ miiran léyìn náà ni n óò sàgbéyèwò àwọn ọ̀rọ̀-ìṣẹ̀ alákànpọ̀ tí a ẹ̀dà nípa idàpọ̀ ọ̀rọ̀ -ìṣẹ̀ méjì tàbí jù bẹ̀ẹ̀ lọ.

4.3. Idàpọ̀-Ṣọ̀kan Ọ̀rọ̀-Ìṣẹ̀ àti Àbọ̀

Idàpọ̀-ṣọ̀kan ọ̀rọ̀-ìṣẹ̀ àti àbọ̀ rẹ̀ ni èyà idàpọ̀ -ṣọ̀kan tí ó wọ̀pọ̀ jù lọ tí ó n kópa ní nù ìṣẹ̀dà ọ̀rọ̀ -ìṣẹ̀ alákànpọ̀. Ídí nìyí tí irú èyà ọ̀rọ̀ -ìṣẹ̀ alákànpọ̀ yí ẹ̀ pọ̀ nínú èdè Yorùbá. Ọ̀fin ihun gbólóhùn fún ìṣẹ̀dà wọn sì ni èyí :

4. IṢ → IṢ + APOR

Diẹ̀ nínú wọn wà nínú àwọn àpẹ̀ẹ̀rẹ̀ isàlẹ̀ yí :

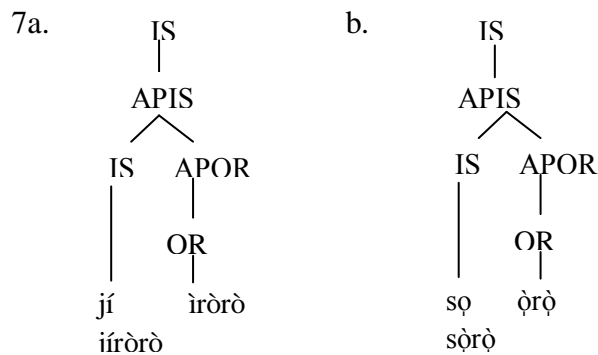
5.	IṢ	→	IṢ	+	APOR
	jíròrò		jí		ìròrò
	jókòó		jó		òkó
	dúró		dá		uró (u - + ró)

Ó dàbí ẹ̀ni pé itumò ikòòkan ọ̀rọ̀ -ìṣe àti ọ̀rọ̀ -orúkọ tí a fi ṣẹ̀dá ọ̀rọ̀ -ìṣe alákanpọ̀ ní àpẹ̀rẹ̀ méta àkókó tí sọ̀nù, tí ó jẹ̀ pé itumò ọ̀rọ̀ -ìṣẹ̀dá nìkan ni a mò . Ṣùgbón ṣà ọ̀rọ̀-orúkọ *uró* lè jẹ̀ ọ̀rọ̀ -ìṣẹ̀dá ní ibi tí a ti fi àfòmọ̀ ìbèrẹ̀ *u-* kún ọ̀rọ̀-ìṣe *ró* ní àwọn ẹ̀ka -èdè Èkìtì. Ní ti àpẹ̀rẹ̀ méjì tí ó kẹ́yìn , itumò ọ̀rọ̀-orúkọ *ipo* tí ó jẹ̀ àbò ọ̀rọ̀ -ìṣe yíi àti ọ̀rọ̀ -ìṣe *pa* nínú ọ̀rọ̀-ìṣe alákanpọ̀ *pàdé* náà ti sọ̀nù pẹ̀lú.

Ogunlógò àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe alákanpọ̀ tí a ṣẹ̀dá nípa ìgbésẹ̀ idàpọ̀ -ṣòkan yíi ni a sì lè dá itumò ikòòkan àwọn ọ̀rọ̀ tí a fi ṣẹ̀dá wọn mò . Irú àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe wònyí pọ̀ nínú èdè Yorùbá . Diẹ̀ lára wọn ni ó wà ní isàlẹ̀ yíi .

6.	IṢ	→	IṢ	APOR
	sọ̀rọ̀		sọ	ọ̀rọ̀
	juwó		ju	owó
	buyì		bu	iyì

Gbogbo àwọn ọ̀rọ̀ -ìṣe alákanpọ̀ òkè wònyí ní ìrísí kan náà nítorí pé ikànpọ̀ ọ̀rọ̀ -ìṣe àti àbò ni gbogbo wọn ní. Ìrísí diẹ̀ lára wọn ni a fi hàn ní àwọn àwòrán atọ̀ka -ìgi isàlẹ̀ yíi .

ÌDÁRAYÁ ÌGBÁRA-Ẹ̀NI-LÉWỌ̀N

Ya àwòrán atọ̀ka -ìgi láti fi ìrísí àwọn ọ̀rọ̀ -ìṣe alákanpọ̀ wònyí hàn : *juwó, gbàdúra, yípo, kígbé, sáré*.

4.4 Ìdàpọ̀-Ṣòkan Ọ̀rọ̀-Ìṣe, Ọ̀rọ̀-Orúkọ àti Ọ̀rọ̀-Atókùn

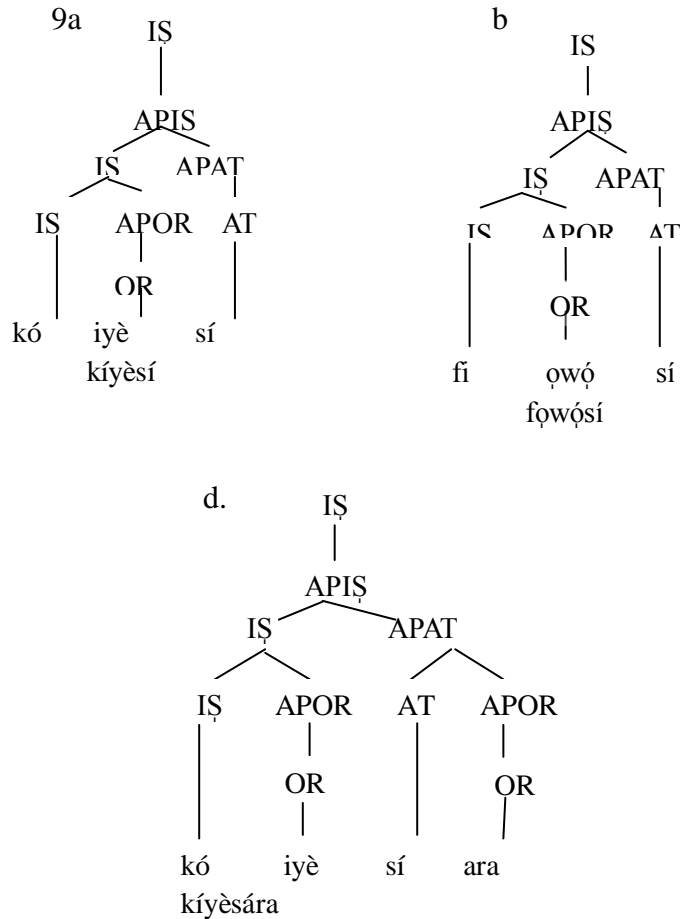
Ìdàpọ̀-ṣòkan ọ̀rọ̀-ìṣe, ọ̀rọ̀-orúkọ àti ọ̀rọ̀-atókùn wáyé nígbà tí ọ̀rọ̀ -ìṣe bá ní àfikún méjì . Ní ṣíṣẹ̀dá ọ̀rọ̀-ìṣe alákanpọ̀ látara ọ̀rọ̀ -ìṣe àti àfikún méjì tí í ṣe àpólá orúkọ àti àpólá atókùn , àwọn àfikún méjèèjì ni a dàpọ̀ -ṣòkan pẹ̀lú ọ̀rọ̀ -ìṣe. Irú ọ̀rọ̀-ìṣe alákanpọ̀ eléyí kò wọ̀pọ̀ nínú èdè Yorùbá . Àpẹ̀rẹ̀ diẹ̀ tí a ṣàkíyèsí ni ìwònyí : *kíyèsí, kíyèsára* àti *fowósí*. Òfin ihun -gbólóhùn tí a fi ṣẹ̀dá wọn ni

8. IṢ → IṢ + APOR + APAT

	IṢ	→	IṢ	+	APOR	+	APAT
a.	kíyèsí		kó		iyè		sí
b.	fowósí		fí		owó		sí
d.	kíyèsára		ko		iyè		sí ara

Ìrísí àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe alákanpọ̀ mètèèta ni a fi hàn ní isàlẹ̀ yíí :

ÌDÁRAYÁ ÌGBÁRA-ẸNI-LÉWỌ̀N

Yẹ àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe alákanpọ̀ wọ̀nyí wò . Ṣe itúpalẹ̀ wọn kí o sì ya àwòrán atọ̀ka -ìgi láti fi ìrísí wọn hàn: *kíyèsí, fọ̀wọ̀sí, kíyèsára.*

5.0 ÌṢỌ̀NÍṢÓKÍ

Àwọn ọ̀rọ̀ onímọ̀fìmù ìpilẹ̀ méjì tàbí jù bẹ̀e lọ tí a kàn papọ̀ láti di ọ̀rọ̀ kan soṣo ni a n pè ní ọ̀rọ̀ alákanpọ̀. Ìgbésẹ̀ bí a ṣe n kàn wọn pọ̀ ni a mò sí kíkànpọ̀ tàbí kíkàn -ọ̀rọ̀-ọ̀. Àpẹ̀rẹ̀ irú àwọn ọ̀rọ̀ tí a kàn pọ̀ bẹ̀e ni *Adéolà, Oláolúwa, Babátúnde, Olórúnfúnmi, sòrò, jíròrò, gbàdúrà, nínu,* abbl. Ogunlógò ọ̀rọ̀-ìṣe ni a máa ṣeḍà nípa kík an ọ̀rọ̀ pọ̀ báyií . Á máa n kàn ọ̀rọ̀ orúkọ àbò pọ̀ mò ọ̀rọ̀ -ìṣe rẹ̀ ní idàpọ̀ -ṣòkan isòrí-ọ̀rọ̀ ọ̀rọ̀ méjì tí wọn yàtò sí ara wọn. Bákan náà, a máa n ní idàpọ̀ṣòkan ọ̀rọ̀-ìṣe àti isòrí -ọ̀rọ̀ ọ̀rọ̀ méjì tí tii ṣe àpólà orúkọ àti àpólà atókùn .Ní ipín 2, mo máa tèsíwájú nínu ìjíròrò lóri ọ̀rọ̀-ìṣe alákanpọ̀ nípa ṣísàlàyé àwọn ẹ̀yà ọ̀rọ̀ -ìṣe alákanpọ̀ mìíràn .

6.0 ÌṢẸ̀ ÀYÀNṢẸ̀ ONÍMÁÀKÌ OLÙKÓ

1. Kí ni Kíkànpọ̀ ?
2. Ṣàlàyé àwọn wọ̀nyí pèlú àpẹ̀rẹ̀ : *ọ̀rọ̀-ìṣe alákanpọ̀, idàpọ̀-ṣòkan ọ̀rọ̀-ìṣe àti àbò, idàpọ̀-ṣòkan ọ̀rọ̀-ìṣe, ọ̀rọ̀-orúkọ àti ọ̀rọ̀-atókùn.*

7.0 ÌWÉ ÌTÓKASÍ/ÀWỌ̀N ÌWÉ FÙN KÍKÀ

Awobuluyi, Oladele. 2008. *Èkó Ìṣeḍá-Ọ̀rọ̀ Yorùbá*. Akurẹ̀, Montem Paperbacks.
 Elson, B. & V. Pickett. 1990. *An Introduction to Morphology and Syntax*. California Summer Institute of Linguistics.

- Katamba, Francis. 1993. *Morphology*. London: Macmillan.
- Malmkjaer, K. (Olótùú). 1999. *The Linguistic Encyclopaedia*. London & New York: Routledge.
- Matthew, P. H. 1974. *Morphology: An Introduction to the Theory of Word Structure*. Oxford&New York: CUP.
- Taiwo, Oye. 2011a. *Mofólójì: Àtúnṣe kejì*. Ibadan, Universal Akada Books Ltd
- Taiwo, Oye. 2014. “The morpho-syntactic interaction and the derivation of nominal compounds in Yorùbá” *International Journal of Language Studies* Vol. 8 No 1 pp. 67- 92
- Taiwo, Oye and Olakolu, Toyin. 2010. “Òrò- iṣe Alákànpò ní Èdè Yorùbá” *Research in African Languages and Linguistics (RALL)* Vol. 10 pp. 90-112
- Taiwo, Oye and Olakolu , Toyin. 2012. “Orí nínú ihun òrò iṣẹ́dà” *Opanbata: Jónà Ìmò Akadá* Vol. 6 pp. 94-123

ÌPÍN 2 ÈYÀ ÒRÒ-ÌŞE ALÁKÀNPÒ

- 1.0 Ìfáàrà
- 2.0 Èròngbà àti Àfojúsun
- 3.0 Ìbéèrè Ìşáájú
- 4.0 Àkóónú Ìdánilékòó
  - 4.1 Ìdàpò-Şòkan Òrò-Ìşe àti Àpólà Atókùn
  - 4.2 Ìdàpò Òrò-Ìşe
  - 4.3 Ìdàpò Òrò-Ìşe Alábódé àti Òrò-Ìşe Alákànpò
  - 4.4 Ìdàpò Òrò-Ìşe Elélé àti Àbò Rẹ
- 5.0 Ìşoníşókí
- 6.0 Ìşe Àyànşe Onímáàki Olùkó (Tutor-Marked Assignment (TMA))
- 7.0 Ìwé Ìtókasi/Àwọn Ìwé Fùn Kíkà

1.0. ÌFÁÁRÀ

Mo máa tèsíwájú nínú ijíròrò mi lórí òrò -ìşe alákànpò ní ipín yí . Mà á şàlàyé èyà òrò -ìşe tí a şedá nípasè idàpò -şòkan òrò-ìşe àti àpólà atókùn tí ó jẹ àfikún . Léyin náà , mà á şàlàyé èyà òrò -ìşe alákànpò tí a şedá nípa idàpò òrò méjì tàbí jù bẹẹ lọ . Àwọn òrò-ìşe tí a dápò lè jẹ òrò -ìşe àsinpò tàbí òrò-ìşe elélé .

2.0 ÈRÒNGBÀ ÀTI ÀFOJÚSUN

Èròngbà mi fún ẹ ni láti ní imò àmòdájú lórí àwọn òrò -ìşe alákànpò tí a şedá bawònyí :

- nípasè idàpò-şòkan òrò-ìşe àti àpólà atókùn tí ó jẹ àfikún
- idàpò òrò-ìşe méjì
- nípa idàpò òrò-ìşe alábódé àti òrò-ìşe alákànpò
- láti ara òrò-ìşe alákànpò méjì .
- nípa idàpò òrò-ìşe elélé àti àbò tí a kì bọ ó nínú .

3.0 ÌBÉÈRÈ ÌŞÁÁJÚ

Şàlàyé àwọn wònyí pèlú àpẹẹre : *idàpò-şòkan òrò-ìşe àti òrò-atókùn, idàpò òrò-ìşe méjì, idàpò òrò-ìşe alábódé àti òrò-ìşe alákànpò, idàpò òrò-ìşe alákànpò méjì, idàpò òrò-ìşe elélé àti àbò rẹ*

4.0 ÀKÓÓNÚ ÌDÁNILÉKÒÓ

4.1. Ìdàpò-Şòkan Òrò-Ìşe àti Àpólà Atókùn

Òkan lára àwọn òrò -ìşe alákànpò tí a şedá nípa idàpò -şòkan isòrí-òrò òrò-ìşe àti isòrí -òrò miiran ní èyí tí a şedá nípasè idàpò -şòkan òrò-ìşe àti àpólà atókùn tí ó jẹ àfikún . Òfin ihun gbólóhùn tí a lè fi şedá òrò-ìşe alákànpò irú èyí ni ó wà ní isàlẹ̀ yí .

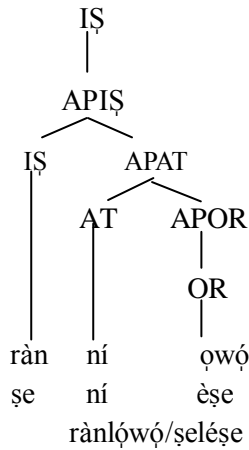
$$1. \quad \text{IŞ} \rightarrow \text{IŞ} + \text{APAT}$$

Òrò-ìşe alákànpò irú èyí náà kò fi bẹẹ wópò nínú èdè Yorùbá . Àpẹẹre wọn ni iwònyí :

$$2. \quad \begin{array}{l} \text{IŞ} \\ \text{a. ràn} \\ \text{b. şelẹşe} \end{array} \rightarrow \begin{array}{l} \text{IŞ} \\ \text{ràn} \\ \text{şe} \end{array} + \begin{array}{l} \text{APAT} \\ \text{ní} \\ \text{ní} \end{array} \begin{array}{l} \text{òwó} \\ \text{èşe} \end{array}$$

Ìrísí kan náà ni àwọn òrò -ìşe alákànpò òkè wònyí ní , níwọn igbà tí ó jẹ pé àpólà atókùn àti òrò -ìşe ni a dápò-şòkan láti şedá òrò-ìşe tuntun.

3.

4.2 Ìdàpò ọ̀rò-ìşe

Èyà ọ̀rò-ìşe alákanpò keji ni èyí tí a şedá nípa idàpò ọ̀rò méjì tàbí jù bẹ̀ẹ̀ lọ . Àwọn ọ̀rò-ìşe tí a dàpò lè jẹ ọ̀rò-ìşe àşinpò tàbí ọ̀rò-ìşe elèlà .

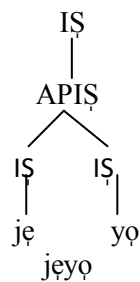
Ìdàpò ọ̀rò-ìşe méjì

Ó şeé şe láti şedá ọ̀rò -ìşe alákanpò láti ara ọ̀rò -ìşe méjì . Irú ọ̀rò-ìşe méjì bẹ̀ẹ̀ a máa jẹ ọ̀rò -ìşe àşinpò . Àpeşere díe ní iwònyí :

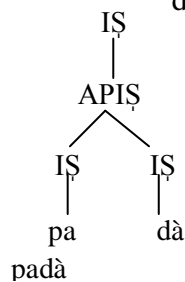
4. IŞ → IŞ + IŞ
a.	jeyọ	jẹ	yọ
b.	padà	pa	dà
d.	bùkún	bù	kún

Ìrísí àwọn ọ̀rò-ìşe alákanpò tí ó wà lókè yìí ni a fi hàn ní isàlẹ̀ yìí :

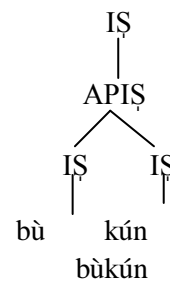
5a.

b.

d.

ÌDÁRAYÁ ÌGBÁRA-ÈNI-LÉWỌ̀N

Ya àwòrán atọ̀ka-igi láti fi irísí ọ̀rò-ìşe alákanpò onídàpò ọ̀rò-ìşe hàn .

4.3 Ìdàpò Ọ̀rò-Ìşe Alábódé àti Ọ̀rò-Ìşe Alákanpò

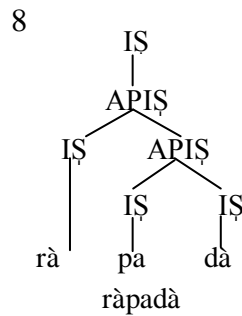
Ó şe é şe láti şedá ọ̀rò -ìşe alákanpò nípa idàpò ọ̀rò -ìşe alábódé (iyen ọ̀rò-ìşe tí a kò şedá tíí şe ọ̀rò-ìşe onísílẹ̀bù kan ; ọ̀rò-ìşe àişedá) àti ọ̀rò-ìşe alákanpò . Ó dàbí eni pé ọ̀rò -ìşe alákanpò *padà* nikan ni ó máa n kópa nínú işedá ọ̀rò -ìşe alákanpò tí a n sọ nípa wọn yí . Àpeşere díe ni iwònyí :

6a.	yípadà	→	yí	+	padà
b.	ràpadà	→	rà	+	padà

Nínú àwọn ọ̀rọ̀ -ìṣe aláḱànpò òkè yíí , ọ̀rọ̀-ìṣe aláḱànpò ní a dàpò mò ọ̀rọ̀ -ìṣe aláḱànpò *padà*. Òfin ihun gbólóhùn tí a dálábaá fún ìṣedá ọ̀rọ̀ -ìṣe aláḱànpò ni èyí :

$$7. \quad I\mathcal{S} \rightarrow I\mathcal{S} + API\mathcal{S}$$

Ìrísí ọ̀rọ̀-ìṣe aláḱànpò tí a fi ṣe àpẹ̀rẹ̀ ní àwòrán atọ̀ka-igi isalẹ̀ yíí :

4.4 Ìdàpò Ọ̀rọ̀-Ìṣe Èlélà àti Àbò Rẹ̀

Ọ̀nà mírán tí a lè gbà ṣedá ọ̀rọ̀ -ìṣe aláḱànpò ní èdè Yorùbá ni nípa idàpò ọ̀rọ̀ -ìṣe èlélà àti àbò tí a kì bọ̀ ọ̀ nínú. Òfin ihun gbólóhùn fún irú èyà ọ̀rọ̀ -ìṣe aláḱànpò yíí ni ó wà ní isalẹ̀ yíí :

$$9. \quad I\mathcal{S} \rightarrow I\mathcal{S} + APOR + I\mathcal{S}$$

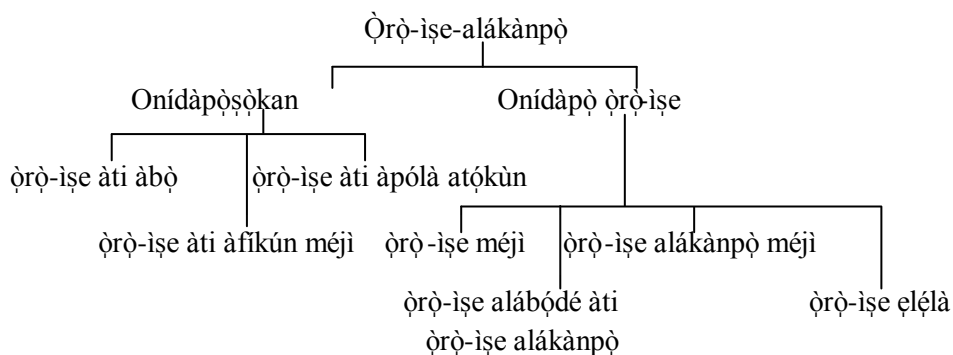
Àpẹ̀rẹ̀ díẹ̀ ni iwònyí :

10.	$I\mathcal{S}$	$\rightarrow$	$I\mathcal{S}$	+	APOR	+	$I\mathcal{S}$
a.	tẹ̀wọ̀gbà		tẹ̀		ọ̀wọ̀		gbà
b.	gbọ̀kànlé/gbẹ̀kèlẹ̀		gbe		ọ̀kàn		lé

5.0 ÌSONÍŞÓKÍ

Àwọn èyà àti átúnpin ọ̀rọ̀-ìṣe aláḱànpò tí mo jíró̀rò lé lórí ni mo fi hàn ní àwòrán isalẹ̀ yíí :

Àwòrán XI: Èyà ọ̀rọ̀-ìṣe aláḱànpò

6.0 IŞÉ ÀYÀNŞE ONÍMÁÀKÌ OLÙKÓ

Şàlàyẹ̀ àwọn wònyí pẹ̀lú àpẹ̀rẹ̀ : *idàpò-şọ̀kan ọ̀rọ̀-ìṣe àti ọ̀rọ̀-atọ̀kùn, idàpò ọ̀rọ̀-ìṣe méjì, idàpò ọ̀rọ̀-ìṣe aláḱànpò méjì, idàpò ọ̀rọ̀-ìṣe aláḱànpò méjì, idàpò ọ̀rọ̀-ìṣe elélà àti àbò rẹ̀*

7.0 ÌWÉ ÌTÓKASÍ/ÀWỌN ÌWÉ FÙN KÍKÀ

- Awobuluyi, Oladele. 2008. *Èkó Ìṣẹ̀dà-Òrò Yorùbá*. Akure, Montem Paperbacks.
- Elson, B. & V. Pickett. 1990. *An Introduction to Morphology and Syntax*. California Summer Institute of Linguistics.
- Katamba, Francis. 1993. *Morphology*. London: Macmillan.
- Malmkjaer, K. (Olótùú). 1999. *The Linguistic Encyclopaedia*. London & New York: Routledge.
- Matthew, P. H. 1974. *Morphology: An Introduction to the Theory of Word Structure*. Oxford&New York: CUP.
- Taiwo, Oye. 2011a. *Mofólóji: Àtúnṣe kejì*. Ibadan, Universal Akada Books Ltd
- Taiwo, Oye. 2014. "The morpho-syntactic interaction and the derivation of nominal compounds in Yorùbá" *International Journal of Language Studies* Vol. 8 No 1 pp. 67- 92
- Taiwo, Oye and Olakolu, Toyin. 2010. "Òrò- iṣe Alákànpò ní Èdè Yorùbá" *Research in African Languages and Linguistics (RALL)* Vol. 10 pp. 90-112
- Taiwo, Oye and Olakolu, Toyin. 2012. "Orí nínú ihun òrò ìṣẹ̀dà" *Opanbata: Jónà Ìmò Akadá* Vol. 6 pp. 94-123

ÌPÍN 3 ÒRÒ-ORÚKỌ ALÁKÀNPỌ

- 1.0 Ìfáàrà
- 2.0 Èròngbà àti Àfojúsùn
- 3.0 Ìbéèrè Ìsáájú
- 4.0 Àkóónú Ìdánilékòó
  - 4.1 Òrò-Orúkọ Alákànpọ
  - 4.2 Ìṣẹ́dà Òrò-Orúkọ Alákànpọ
  - 4.3 Sísẹ́dà Òrò-Orúkọ Alákànpọ Látara Òrò-Ìṣe tàbí Àpọlà Ìṣe
  - 4.4 Sísẹ́dà Òrò-Orúkọ Alákànpọ Látara Òrò-Ìṣe Àsínpọ
  - 4.5 Sísẹ́dà Òrò-Orúkọ Alákànpọ Látara Òrò-Ìṣe Èlẹ̀là
- 5.0 Ìṣonísókí
- 6.0 Ìṣe Àyànṣe Onímáàki Olùkó
- 7.0 Ìwé Ìtókasi/Àwọn Ìwé Fùn Kíkà

1.0 ÌFÁÀRÀ

Gégé bí mo ṣe ṣàlàyé ní ipín tí ó kojá , n òò tésíwájú lórí ijíròrò mi lórí kíkànpọ , òrò-orúkọ alákànpọ ni mo si máa ṣàlàyé ní ipín yìí . Ó ṣeé ṣe láti ṣẹ́dà àwọn òrò -orúkọ kan nípa kíkàn mọ̀fìimù adádúró tàbí òpó méjì tàbí jù bẹ̀ẹ̀ lọ pọ̀ Iru àwọn òrò -orúkọ tí a ṣẹ́dà bá yìí ni a n pè ní òrò-orúkọ alákànpọ . Àwọn ọ̀nà tí a lè gbà ṣẹ́dà òrò -orúkọ alákànpọ ní èdè Yorùbá ni mo máa ṣàlàyé ní idánilékòó yìí .

2.0 ÈRÒNGBÀ ÀTI ÀFOJÚSÙN

Léyìn tí ó bá ti ka ipín yìí tán , wàà lè ṣàlàyé tí ó muna dóko lórí àwọn wọ̀nyí :

- òrò-orúkọ alákànpọ ọ̀lórò-orúkọ méjì
- òrò-orúkọ alákànpọ ọ̀lórò-orúkọ méta
- òrò-orúkọ alákànpọ látara òrò-ìṣe àti àbò
- òrò-orúkọ alákànpọ látara òrò-ìṣe méjì, àti
- òrò-orúkọ lákànpọ látara òrò-ìṣe èlẹ̀là.

3.0 ÌBÉÈRÈ ÌSÁÁJÚ

Ṣàlàyé pẹ̀lú àpẹ̀rẹ̀ àti àwòrán atọ̀ka -igi, bí a ṣe máa n ṣẹ́dà òrò -orúkọ akákànpọ látara òrò-orúkọ, òrò-ìṣe agbàbò, òrò-ìṣe àsínpọ àti òrò-ìṣe èlẹ̀là .

4.0 ÀKÓÓNÚ ÌDÁNILÉKÒÓ

4.1 Òrò-Orúkọ Alákànpọ

Òrò-orúkọ alákànpọ kò lónkà ní èdè Yorùbá . Oríṣíríṣi ọ̀nà ni a sì máa n gbà ṣẹ́dà wọn . Diẹ̀ lára àwọn òrò-orúkọ alákànpọ ni ó wà ní isàlẹ̀ yìí :

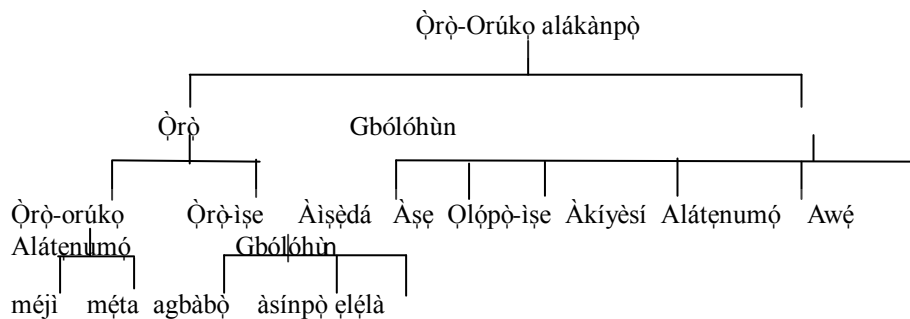
- I. Ìfẹ̀olúwa, òrò-orúkọ, òrò-aropò-orúkọ, ibá isẹ̀lẹ̀, ilé-ìwé, adéorí, ọ̀dúníṣu, Ìjẹ̀bú-òde, Àgọ̀-ìwòyè, Èkó-ilé, atọ̀ka-igi, Adéọ̀lá, Okúnọ̀lá, abbl.
- II. Ìtẹ̀wọ̀gbà, ṣẹ̀rùbàwọ̀n, ibanújẹ̀, ifibò, àwílẹ̀, ọ̀bàyéjẹ̀, àpatà, apeja, ilóyún, adérùpọ̀kọ, ilosíwájú, agbèyìnbebojẹ̀, ìkóraeninjànú, abbl.
- III. Olúwafúnmiláyọ̀, Adéwálé, Adéníkẹ̀ẹ̀, Ọ̀dúnlámí, Ayédùn, Ọ̀láiítán, Ìfẹ̀wùmí, Tamílóṛẹ̀, Kóláwoṛé, gbájùẹ̀, Fadékémí, Táyéwò, Káṣimáawòò, Bámgbóṣé, Tolúlọ̀pẹ̀, Owólabí, abbl.

IV. Jeunkóokú, Omójomolo, Àbòábá, Omówalé, Omolúàbí, Èsìnlókù, Ìlélabólá, Odétundé, Omósòwón, Oyèékànmí, Èjírìndé, Ayémojúbà, abbl.

A lè pín òrò -orúko alákanpò sí èka méréin gégé bí a şe tò wón ní àwón àpèrè òkè yíi . Èyà tàbí ipín àkókó (I) ni àwón òrò-orúko alákanpò tí a şedá nípa kikan òrò -orúko méji tàbí jù bẹẹ lo pò . Èyí tí ó wà ní ipín kejì (II) jẹ àwón òrò-orúko alákanpò tí a şedá nípa kikan òrò -işe àti isòrí -òrò míràn pò . Ní ipín keta (III), oríşiríşì gbólóhùn ni a kàn pò nípasè igbésè isogbólóhùn -dòrò, (isogbólóhùn-di-eyo-òrò) láti şedá àwón òrò-orúko alákanpò tí ó wà ní ipín yíi . Ní ti ipín kẹrin (IV), àwón òrò-orúko alákanpò wònyí jẹ àwón tí a şedá láti ara oríşiríşì awẹ gbólóhùn nípasè igbésè isogbólóhùn-dòrò yíi kan náà . Àlàyé wa òkè fi hàn pé a lè pín orísun òrò -orúko alákanpò sí méji gbòdòrò. Àwón ni èyí tí a şedá láti ara òrò (bí òrò-orúko àti òrò -işe) àti àwón tí a şedá látara gbólóhùn (oríşiríşì gbólóhùn àti awẹ gbólóhùn).

Gégé bí yóò şe fojú hàn nínú idànilèkòó , ó şe é şe láti şatúpín àwón òrò-orúko alákanpò tí a şedá nípa kikan òrò -işe pò sí àwón tí a şedá látara òrò -işe agbàbò , òrò-ışe àsínpò àti òrò-ışe elélé . Àwón gbólóhùn tí a sù lè sọ di eyo òrò láti şedá òrò -orúko alákanpò ni àwón èyà gbólóhùn wònyí: gbólóhùn àişedá , gbólóhùn aşe , gbólóhùn olópò -işe, gbólóhùn àkiyèsí alátenumó , gbólóhùn alátenumó àti awẹ gbólóhùn a şapèjúwe. Èyà òrò-orúko alákanpò ni a fihàn ní àwòrán isàlẹ yíi .

Àwòrán XII : Òrò-Orúko Alákanpò

4.2 İşedá Òrò-Orúko Alákanpò

Gégé bí mo şe şàlàyé şáájú nígbà tí mo n jíròrò lóri òrò -işe alákanpò , àlàyé wa lóri òrò -orúko alákanpò yóò dá lóri àwón nńkan wònyí : èyà òrò-orúko alákanpò , òfin ihun gbólóhùn tí a lè fi şedá irú òrò-orúko alákanpò bẹẹ àti àpèrè wón lóríşiríşì .

Òrò-orúko Alákanpò Oní OR + OR

Onírúurú òrò-orúko ni a lè şedá nípa kikan òrò-orúko méji pò. Irú ikànpò yíi sí máa n wáyé nígbà tí òrò-orúko méji tí a fẹ múlò bá jẹ yò nínú èhun alálàjé ní apòlà orúko . İyẹn ní pé òrò-orúko méji jeyo nínú apòlà orúko ní ibi ti òkan tí n yán ikejì . Şùgbón kò sí ibátan kankan láààrín àwón òrò -orúko méjèjì. (Wo Owólabí (1976a) fun àlàyé lèkún -ún réré lóri èhun alálàjé àti èhun oníbaátan òrò-orúko méji tí ó jẹ yò nínú apòlà orúko .) Òrò-orúko méji tí ó jẹ yò nínú èhun alálàjé nínú apòlà orúko yíi yóò wá di òrò-orúko alákanpò kan. Irú àwón òrò-orúko alákanpò bá yíi wópò nínú èdè Yorùbá. Púpò nínú wón ni ó jẹ orúko èniyàn , orúko ilú, orúko ibikan, orúko nńkan àti àwón òrò-orúko tí a şedá nínú èdè Yorùbá.

Orúko èniyàn: Adéolá, Akinolá, Adéayò, Okunolá, Adéolú, Oláolúwa, abbl.

Orúko İlú: Òkèagbè, İlá-òràngún, İgbàrà-òkè, İdóàní, Àgò-ıwòyè, İjèbú-òde, Abèòkúta, abbl.

Orúko ibikan: İlè-ıwé, òkèagbára, İlè-ejó, abbl.

Orúkọ ǹnkan: Adéorí, Owóorí, Ọdún-ìṣu, Oúnjẹ alẹ́, abbl

Òrọ-orúkọ tuntun: Ọ̀rọ-orúkọ, f̀nran-ìhun, ìhun-gbólóhùn, ibá-ìṣẹ̀lẹ̀, atọ̀ka-igi, abbl.

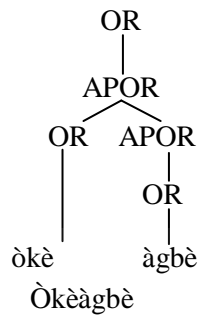
Òfin ihun gbólóhùn tí a lè lò fún ṣìṣẹ̀dá ọ̀rọ -orúkọ alákanpò tí a ṣẹ̀dá láti ara ọ̀rọ-orúkọ méjì ni

1. OR → OR + OR

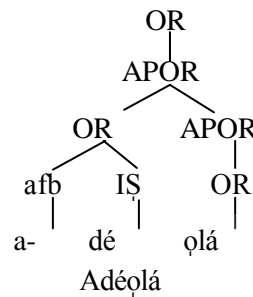
	OR	→	OR	+	OR
a.	Adéọ́lá		Adé		ọ́lá
b.	Òkèàgbè		Òkè		àgbè

Ìrísí àwọn ọ̀rọ -orúkọ alákanpò ẁnyí rí bakan náà , diẹ̀ lára àwọn ọ̀rọ -orúkọ alákanpò tí a fi ṣàpẹ̀rẹ̀ ni a fi hàn nínú àwòrán atọ̀ka igi isàlẹ̀ ẁnyí :

2a

b.

Ọ̀rọ-orúkọ Alákanpò oní OR + OR + OR

Ó ṣeé ṣe láti ṣẹ̀dá ọ̀rọ -orúkọ alákanpò láti ara ọ̀rọ -orúkọ méta. Irú àwọn ọ̀rọ-orúkọ alákanpò yìi wópò lááárín àwọn ọ̀rọ-orúkọ tí a ṣẹ̀dá fún èdè iperí Yorùbá. Àpẹ̀rẹ̀ diẹ̀ lára wọn ni ìẁnyí : *isọ̀rí ọ̀rọ-orúkọ, ọ̀rọ-orúkọ alákanpò, òfin ihun gbólóhùn, àwòrán atọ̀ka igi, ọ̀rọ-arọ̀po afarajórúkọ, ọ̀rọ-orúkọ afinihàn, abbl.*

Ofin ihun gbólóhùn tí a lè lò láti ṣẹ̀dá ọ̀rọ -orúkọ alákanpò látara ọ̀rọ-orúkọ méta ni èyí:

3. OR → OR + OR + OR

4.	OR	→	OR	+	OR	+	OR
	isọ̀rí-ọ̀rọ-orúkọ		isọ̀rí		ọ̀rọ		orúkọ
	ọ̀rọ-orúkọ alákanpò		ọ̀rọ		orúkọ		alákanpò

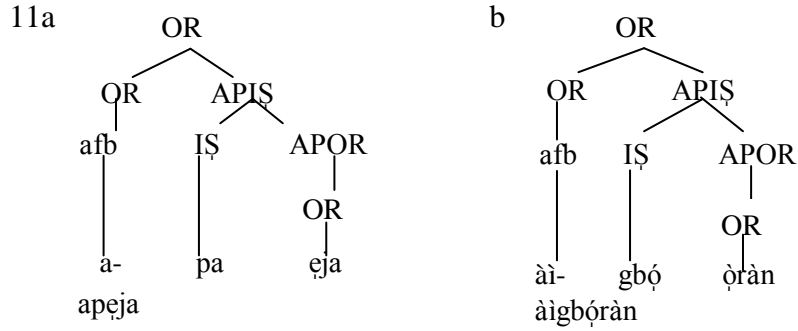
Bí o bá ṣàkíyèsí àwọn ọ̀rọ -orúkọ alákanpò ẁnyí , wàá rí i pé a rí lára wọn tí ó jẹ ọ̀rọ -orúkọ alákanpò fúnra rẹ̀ kí ó tó wá kóp a nínú ṣìṣẹ̀dá ọ̀rọ -orúkọ alákanpò mírán . Àpẹ̀rẹ̀ wọn àti ihun wọn ni a fi hàn ní isàlẹ̀ yí .

5a.	isọ̀rí	→	ì- sọ̀, orí
b.	alákanpò	→	o-, ní, à-, kàn pò
d.	atọ̀ka	→	a-, tọ̀, èka

Ìrísí diẹ̀ lára àwọn ọ̀rọ-orúkọ alákanpò ẁnyí ni a fi hàn nínú àwọn àwòrán atọ̀ka igi isàlẹ̀ ẁnyí .

Ìrísí diẹ lára àwọn ọ̀rọ̀-orúkọ alákanpọ̀ wònyí ní a fi hàn nínú àwọn àwòrán atọ̀ka igi wònyí .

Ò tún ẹ̀e ẹ̀e láti ẹ̀dá ọ̀rọ̀-orúkọ-alákanpọ̀ láti ara ọ̀rọ̀-ìṣe agbábọ̀ méjì kí a sí tí àtómọ̀ ìbèrẹ̀ asọ̀dórúkọ kún ọ̀rọ̀-ìṣe àtí àbọ̀ méjì bẹ̀ẹ̀ . Ìyẹn ní pé látara àpólà ìṣe méjì ní a tí ẹ̀dá irú ọ̀rọ̀ orúkọ alákanpọ̀ bẹ̀ẹ̀ . Àpẹ̀rẹ̀ diẹ̀ ní iwònyí :

12.

Àpólà-ìṣe méjì	Àfómọ̀ ìbèrẹ̀	Ọ̀rọ̀-ìṣẹ̀dá(ọ̀rọ̀-orúkọ alákanpọ̀)
dá ẹ̀rù, pa ọ̀kọ̀	a-, ì-	adẹ̀rùpọ̀kọ̀ idẹ̀rùpọ̀kọ̀
wọ̀ ilé, wọ̀ òde	ì-	iwọ̀léwọ̀de
kó ọ̀lá, wọ̀ ilé	a-	akọ̀láwọ̀lé

Òfin ihun gbólóhùn fún ìṣẹ̀dá àwọn ọ̀rọ̀ -orúkọ alákanpọ̀ irú èyí ní :

13. OR → afb_{OR} + APIS + APIS

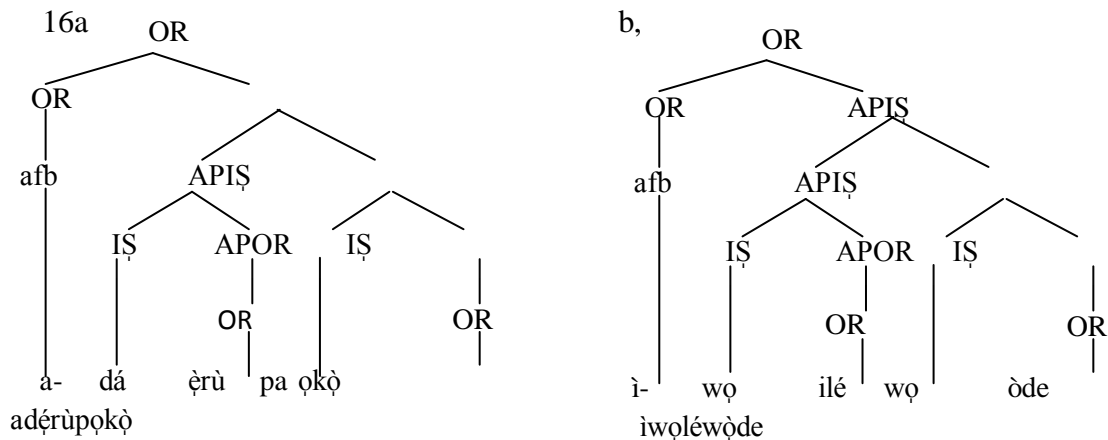
14. APIS → IS APOR

15. OR → afb_{OR} + APIS + APIS

a. adẹ̀rùpọ̀kọ̀ → a- dá ẹ̀rù, pa ọ̀kọ̀

b. iwọ̀léwọ̀de → ì- wọ̀ ilé, wọ̀ òde

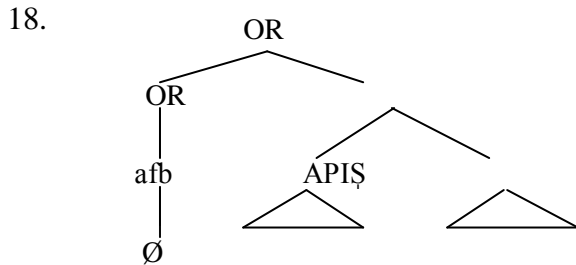
Ìrísí diẹ̀ lára àwọn ọ̀rọ̀ -orúkọ alákanpọ̀ tí a ẹ̀dá látara àpólà ìṣe méjì ní a fi hàn ní àwòrán -igi isàlẹ̀ wònyí :

Ọ̀nà kejì pàtàkì tí a lè gbà ẹ̀dá ọ̀rọ̀ -orúkọ alákanpọ̀ látara ọ̀rọ̀-ìṣe àtí àbọ̀ ní kí á pa ọ̀rọ̀ -ìṣe àtí àbọ̀ méjì pọ̀ láti dí ọ̀rọ̀ -orúkọ kan soṣo. Ìyẹn ní pé kí a pa àpólà ìṣe méjì pọ̀ láti dí ọ̀rọ̀ -orúkọ alákanpọ̀ láìjẹ̀ pé a fi mófíímù tàbí wúnrèn asọ̀dórúkọ tí a fojúrí kún -un. Irú isọ̀dórúkọ bayíi wọ̀pọ̀ nínú orúkọ ènìyàn ní èdè Yorùbá. Àpẹ̀rẹ̀ diẹ̀ ní iwònyí :

17.	Àpólà ìṣe méjì	Òrò-ìṣedá (Òrò-orúkọ alákanpò)
	Bá mi, dé ilé	Bámidélé
	Bá mi, gbé oṣé	Bámgbóṣé
	Fi adé, ké mi	Fadékémi

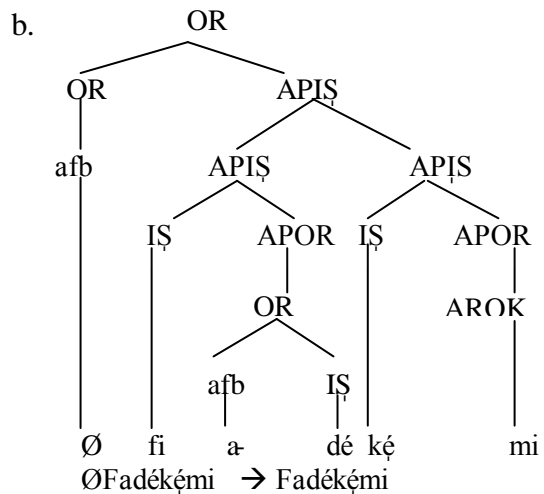
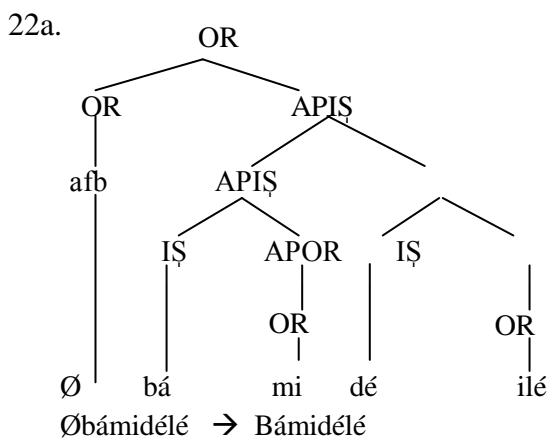
Bí ó tilẹ̀ jẹ̀ pé kò sí mófíimù tàbí w ùnrèn asòdorúkọ tí a lẹ̀ fi ojú rí tí a fi kún àwọn àpólà ìṣe tí ó wà ní àwọn àpẹ̀rẹ̀ (17) láti ṣedá òrò -orúkọ alákanpò, àbájáde àkanpò àwọn àpólà ìṣe wònyí jẹ̀ òrò-orúkọ. Fún idí èyí, a dá a lábàà pé àfòmó ibèrẹ̀ asòdorúkọ tí ó farasin ni a múlò fún ṣíṣedá àwọn òrò-orúkọ tí ó wà ní àpẹ̀rẹ̀ (17) àti ògòòrò irú wọn bèè. Bí òrò bá rí bí èyí, a jẹ̀ pé àfòmó ibèrẹ̀ afarasin tí a dá lábàà yìí ni orí nínú òrò -orúkọ alákanpò tí a ṣedá látara àpólà ìṣe méjì. Bí a bá tẹ̀lẹ̀ àsamò yìí, írísí àwọn òrò-orúkọ alákanpò tí ó wà ní àpẹ̀rẹ̀ (17) yòò rí bí èyí:

Òfin ihun gbólóhùn fún ìṣedá àwọn òrò -orúkọ alákanpò irú èyí wà ní íbámu pèlú àbá wa tí ó wà ní isàlẹ̀ yìí.

19.	OR	→	Ø _{OR}	+	APIS	+	APIS		
20.	APIS	→	IŞ	APOR					
21.	OR	→	Ø	+	IŞ	APOR	+	IŞ	APOR
a.	Bámidélé	→	Ø	bá mi,	dé ilé				
b.	Fadékémi	→	Ø	fi adé,	ké mi				

Ìrísí wọn ni mo fi hàn nínú àwọn àwòrán atọ̀ka igi isàlẹ̀ wònyí.

ÌDÁRAYÁ ÌGBÁRA-Ẹ̀NI-LÉWỌ̀N 2

Kọ àwọn òrò orúkọ tí ó ní àfòmó ibèrẹ̀rẹ̀ sílẹ̀. Şàláyé àwọn àfòmó tí wọn ní bóyá afarasin tàbí aláifarasin.

4.4 Şışèdá Ọ̀rọ̀-Orúkọ Alákànpọ̀ Látara Ọ̀rọ̀-Ìşẹ̀ Àsínpọ̀

Ọ̀nà kẹ́jì tí a lè gbà şèdá ọ̀rọ̀ -orúkọ alákànpọ̀ látara ọ̀rọ̀ -ìşẹ̀ ní kíkán ọ̀rọ̀ -ìşẹ̀ méjì tàbí jù bẹ̀ẹ̀ pọ̀ lẹ́yìn nàà kí a sì fì àfòmọ̀ ibèrẹ̀ asodorúkọ kún un láti dí ọ̀rọ̀ -orúkọ. Àwọn ọ̀rọ̀ یشه̀ tí a kàn pọ̀ yíí ní a mò sí ọ̀rọ̀ -یشه̀ àsínpọ̀ . Àwọn ọ̀rọ̀-orúkọ alákànpọ̀ irú èyí wọpọ̀ ní èdè Yorùbá pèlú . Diẹ̀ nínú wọn ni èyí.

23.

Ọ̀rọ̀ یشه̀ àsínpọ̀	Àfòmọ̀ ibèrẹ̀	Ọ̀rọ̀-یشه̀dá (ọ̀rọ̀-orúkọ alákànpọ̀)
bù, mu	à-, ì-	àbùmu, ìbùmu
bù, wẹ̀	à-, ì-	àbùwẹ̀, ìbùwẹ̀
rí, wí, sí	ì-, à-, ài-	àrìwísí, ìrìwísí, àìrìwísí
wí, lé	à-	àwílé

Ọ̀fin ihun gbólóhùn tí a lè lò fún şışèdá àwọn ọ̀rọ̀-orúkọ alákànpọ̀ irú èyí nàà ni:

$$24. \quad \text{OR} \rightarrow \text{afb}_{\text{OR}} + \text{APIŞ}$$

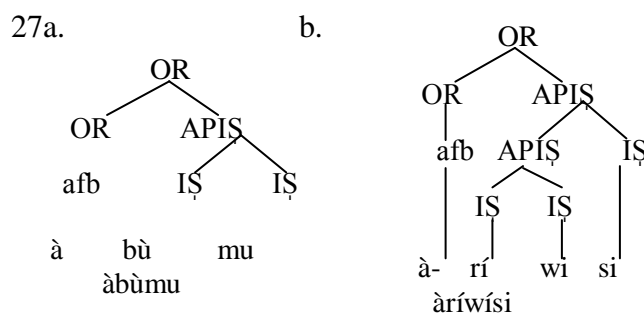
Àmọ̀ şá, iyàtò tí ó wà nínú ọ̀fin òkè yíí àti àwọn tí a lè lò láti şèdá ọ̀rọ̀ -orúkọ alákànpọ̀ látara ọ̀rọ̀-یشه̀ àti àbọ̀ tí a şàlàyé şáájú ni pé ihun APIŞ wọn yàtò sí ara wọn. Ihun APIŞ tí ó wà lókè yíí jẹ̀ ọ̀lọ̀rọ̀-یشه̀ méjì tàbí jù bẹ̀ẹ̀ lọ .

$$25. \quad \text{APIŞ} \rightarrow \text{IŞ} \quad \text{IŞ} \quad (\text{IŞ})$$

Ọ̀rọ̀-یشه̀ wònyí ni a fì àfòmọ̀ ibèrẹ̀ kún báyii :

$$\begin{array}{llll}
 26. & \text{OR} & \rightarrow & \text{afb} + \text{IŞ} \quad \text{IŞ} \quad (\text{IŞ}) \\
 \text{a.} & \text{àbùmu} & \rightarrow & \text{à-} \quad \text{bù} \quad \text{mu} \\
 \text{b.} & \text{àrìwísí} & \rightarrow & \text{à-} \quad \text{rí} \quad \text{wí} \quad \text{sí} \\
 \text{e.} & \text{àtẹ̀mọ̀} & \rightarrow & \text{à-} \quad \text{tẹ̀} \quad \text{mọ̀}
 \end{array}$$

Ìrísí diẹ̀ lára àwọn ọ̀rọ̀ orúkọ alákànpọ̀ tí a fì şàpẹ̀rẹ̀ ní ó wà ní isàlẹ̀ yíí :

ÌDÁRAYÁ ÌGBÁRA-ÈNI-LÉWỌ̀N 3

Ñjẹ̀ o lè kọ̀ àwọn ọ̀rọ̀-orúkọ tí ó ní àpólà یشه̀ méjì sílẹ̀ . Gbìyànjú láti şàlàyé bí a şe şèdá wọn .

3.5 Şışèdá Ọ̀rọ̀-Orúkọ Alákànpọ̀ Látara Ọ̀rọ̀-Ìşẹ̀ Èlèlà

Ọ̀rọ̀-یشه̀ èlèlà ní àwọn ọ̀rọ̀ -یشه̀ tí ó máa n gba àbọ̀ ní ààrín wọn . Ìyẹn ni pé , a máa n fì ọ̀rọ̀ -orúkọ tàbí ọ̀rọ̀ -arópò-orúkọ kúkúru pín irú àwọn ọ̀rọ̀ -یشه̀ bẹ̀ẹ̀ sí méjì . Àpẹ̀rẹ̀ àwọn ọ̀rọ̀ -یشه̀ èlèlà ní iwónyí: rẹ̀...jẹ̀, bà...jẹ̀, tẹ̀...mọ̀, yí...po, gbà...gbọ̀, bá...wí, tọ̀...wò abbl.

Ọ̀nà mèjì ní a lẹ̀ gbà ẹ̀dà ọ̀rọ̀ -orúkọ alákanpọ̀ látara ọ̀rọ̀-ìṣe ẹ̀lẹ̀là. Ọ̀nà kííni ní kí a fí ọ̀rọ̀ -orúkọ pín àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe ọ̀hun nìyà, kí a sì wà fí àfòmọ̀ ibèrẹ̀ asọ̀dorúkọ kún irú ọ̀rọ̀ bẹ̀ẹ̀. Àpẹ̀rẹ̀ diẹ̀ ní ó wà ní isàlẹ̀ yíí :

28

.Ọ̀rọ̀-ìṣe ẹ̀lẹ̀là àti àbò	Àfòmọ̀ ibèrẹ̀	Ọ̀rọ̀-ìṣẹ̀dà (Ọ̀rọ̀-orúkọ alákanpọ̀)
ba inú jẹ	ì-	ìbànújẹ
gba ẹ̀ni gbọ	ì-, a-	ìgbànìgbọ, agbanìgbọ
yí ilé po	ì-, a-	ìyílẹ̀po, ayílẹ̀po

Ọ̀nà kejì tí a fí lẹ̀ ẹ̀dà ọ̀rọ̀ -orúkọ alákanpọ̀ látara ọ̀rọ̀-ìṣe ẹ̀lẹ̀là ní kí a yọ ọ̀rọ̀ -orúkọ tí ó pín ọ̀rọ̀-ìṣe nìyà kúrò, kí a wá pa ọ̀rọ̀-ìṣe ẹ̀lẹ̀là ọ̀hun pọ̀, kí a sì wà fí àfòmọ̀ ibèrẹ̀ asọ̀dorú kọ kún ọ̀rọ̀-ìṣe ẹ̀lẹ̀là tí a papọ̀ bẹ̀ẹ̀. Àpẹ̀rẹ̀ diẹ̀ ní iwónyí :

29.

Ọ̀rọ̀-ìṣe ẹ̀lẹ̀là	Àfòmọ̀ ibèrẹ̀	Ọ̀rọ̀-ìṣẹ̀dà (Ọ̀rọ̀-orúkọ alákanpọ̀)
bá...wí	ì-	Ìbáwí
ré...jẹ	ì-	ìrẹ̀jẹ
gbà...gbọ	ì-	ìgbàgbọ
bá...mu	ì-, ài-	Ìbúmu, àibámu

Òfin ihun gbólóhùn tí a lẹ̀ lò fún ịṣẹ̀dà irú àwọn ọ̀rọ̀-orúkọ alákanpọ̀ wónyí ní ó wà ní isàlẹ̀ yíí :

30. OR → afb_{OR} + APIS

Ní ibámu pẹ̀lú àláyẹ̀ àti ìjíròrò wa lókè , APIS nínú òfin ihun gbólóhùn òkè yíí jẹ ọ̀rọ̀ -ìṣe ẹ̀lẹ̀là, ọ̀rọ̀-ìṣe ẹ̀lẹ̀là yíí sì lẹ̀ jẹ̀ èyí tí a fí ọ̀rọ̀-orúkọ pín nìyà tàbí kí á kí ọ̀rọ̀ -orúkọ bọ láàárín tàbí kí ó jẹ̀ èyí tí kò ní ọ̀rọ̀ -orúkọ nínú ihun rẹ̀ . Fún ìdí èyí itúpalẹ̀ APIS nínú òfin ihun gbólóhùn òkè yíí ní èyí.

31. APIS → IS (OR) IS

Bí a bá wá lo itúpalẹ̀ òkè yíí , òfin ihun gbólóhùn fún ọ̀rọ̀ -orúkọ alákanpọ̀ tí a ẹ̀dà látara ọ̀rọ̀ -ìṣe ẹ̀lẹ̀là (alábò tàbí aláilábò) ní ó wà ní isàlẹ̀ yíí .

32. OR → afb_{OR} + IS (OR) IS

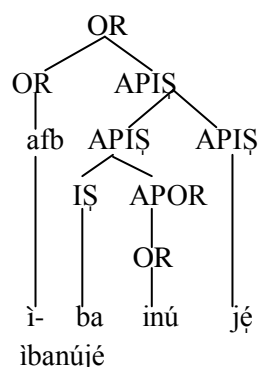
a. ibanújẹ   ì-   ba   inú   jẹ

b. iyílẹ̀po   ì-   yí   ilé   po

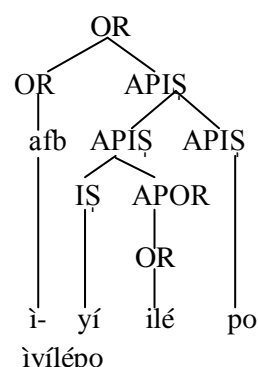
d. igbàgbọ   ì-   gbà   gbọ

Ìrísí diẹ̀ lára àwọn ọ̀rọ̀-orúkọ alákanpọ̀ wónyí ní ó wà ní isàlẹ̀ yíí .

33a.

b.

5.0 ÌṢỌNÍṢÓKÍ

Àwọn ọ̀rọ̀-orúkọ alákánpò tí a ẹ̀dá nípa kíkán àwọn ọ̀rọ̀ pò ní mo ẹ̀láyé ní ipín yíí . Onírúurú ọ̀rọ̀-orúkọ ní a lẹ̀ ẹ̀dá nípa kíkán ọ̀rọ̀ -orúkọ méjì pò . Irú ikánpò yíí sì máa n wáyé nígbà tí ọ̀rọ̀ -orúkọ méjì tí a fẹ̀ múlò bá jẹ̀ yọ̀ nínú ẹ̀hun aláílájé ní apòlà orúkọ . Ọ̀rọ̀-orúkọ méjì tí ó jẹ̀ yọ̀ nínú ẹ̀hun aláílájé nínú apòlà orúkọ yíí yóò wá di ọ̀rọ̀ -orúkọ alákánpò kan . Irú àwọn ọ̀rọ̀ -orúkọ alákánpò bá yíí wópò nínú èdè Yorùbá . Púpọ̀ nínú wọn ni ó jẹ̀ orúkọ èniyàn , orúkọ ilú, orúkọ ibikan, orúkọ nnkan àti àwọn ọ̀rọ̀-orúkọ tí a ẹ̀dá nínú èdè Yorùbá. Àwọn ọ̀rọ̀-orúkọ alákánpò tí a ẹ̀dá láti ara ọ̀rọ̀-orúkọ méta wópò láàárín àwọn ọ̀rọ̀ -orúkọ tí a ẹ̀dá fún èdè iperí Yorùbá . Àwọn ọ̀rọ̀-orúkọ alákánpò tí a máa n ẹ̀dá nínú èdè Yorùbá nípa kíkán ọ̀rọ̀ -ise pò mó ara wọn ni àwọn tí a ẹ̀dá nípa kíkán ọ̀rọ̀ -ise àti àbò pò , àwọn tí a ẹ̀dá nípa kíkán apòlà ise kan tàbí méjì pò , nípa kákan ọ̀rọ̀-ise àsín pò pò àti àwọn tí a ẹ̀dá nípa kíkán ọ̀rọ̀ -ise ẹ̀lẹ̀lẹ̀ pò . Lẹ́yìn tí a bá kàn wón pò tán, a òò wá fi àfómọ̀ ibèrẹ̀ aṣòdorúkọ kún wón , irú àfómọ̀ ibèrẹ̀ aṣòdorúkọ yíí lẹ̀ jẹ̀ afarasin tàbí aláifarasin.

6.0 ÌṢÉ ÀYÀNṢE ONÍMÁÀKÌ OLÙKÓ

Ẹ̀láyé pẹ̀lú àpẹ̀rẹ̀ àti àwòrán atóka -igi, bí a ẹ̀ se máa n ẹ̀dá ọ̀rọ̀ -orúkọ akákánpò látara ọ̀rọ̀-orúkọ, ọ̀rọ̀-ise agbábò, ọ̀rọ̀-ise àsín pò àti ọ̀rọ̀-ise ẹ̀lẹ̀lẹ̀.

7.0 ÌWÉ ÌTÓKASÍ/ÀWỌN ÌWÉ FÙN KÍKÀ

- Awobuluyi, Oladele. (Olótúú) 1989. *Yorùbá Metalanguage II*, Lagos: NERDC.
- Awobuluyi, Oladele. 2008. *Èkó Ìṣẹ̀dà-Ọ̀rọ̀ Yorùbá*. Akure, Montem Paperbacks.
- Bamgboṣe, Ayo. 1966. *A Grammar of Yorùbá*, Cambridge: CUP.
- Bamgboṣe, Ayo. 1967. *A Short Yorùbá Grammar*, Ìbàdàn: HEB.
- Bamgboṣe, Ayo. (Olótúú) 1984. *Yorùbá Metalanguage I*, Lagos: NERDC.
- Bamgboṣe, Ayo. 1986. *Yorùbá: A Language in Transition*, J. F. Oḍunjo Memorial Lecture Series, No. 1.
- Bamgboṣe, Ayo. 1990. *Fonólójì ati Gírámà Yorùbá*. Ibadan: UPL.
- Elson, B. & V. Pickett. 1990. *An Introduction to Morphology and Syntax*. California Summer Institute of Linguistics.
- Fabb, Nigel. 2001. Compounding. Nínú Spencer, Andrew & Zwicky, A.(Olótúú). *The Handbook of Morphology*. Oxford: Blackwell Publishers Ltd.
- Haacke, Wilfred, H.G. 1995. Instances of incorporation and compounding in Khoekhoegowab. Nínú A. Traill, R Vossen, & M. Biesele (Olótúú) *The Complete Linguist. Papers in Memory of Patrick J. Dickens*, Koln: Rudiger Koppe: 339-361.
- Katamba, Francis. 1993. *Morphology*. London: Macmillan.
- Malmkjaer, K. (Olótúú). 1999. *The Linguistic Encyclopaedia*. London & New York: Routledge.
- Mario Pel. 1966. *Glossary of Linguistic Terminology*. New York & London. Columbia University Press.
- Matthew, P. H. 1974. *Morphology: An Introduction to the Theory of Word Structure*. Oxford&New York: CUP.
- Matthew, P. H. 1997. *The Concise Oxford Dictionary of Linguistics*. Oxford, New York: OUP.
- Owolabi, Kọla. 1976. *Noun-Noun Constructions in Yorùbá: A Syntactic and Semantic Analysis*. Ph.D. Thesis, University of Ìbàdàn, Ìbàdàn.
- Owolabi, Kọla. 1995a. More on Yorùbá Prefixing Morphology. Nínú Owolabi, Kola (Olótúú) *Language in Nigeria: Essays in Honour of Ayo Bamgboṣe*. Ìbàdàn: Group Publishers. 92-112.
- Pulleyblank, Douglass & Akinbiyi Akinlabi. 1988. Phrasal Morphology in Yorùbá. *Lingua* 74: 141-166.
- Selkirk, Elizabeth. 1982. The Syntax of Words. *Linguistic Inquiry Monograph Seven*. Cambridge: MIT Press.
- Taiwo, Oye. 2008. Compound verbs in Yorùbá. *Studi Linguistici e Filologici Online* 6:345-370.
- Taiwo, Oye. 2009. Headedness and the structure of Yorùbá Compound words. *Taiwan Journal of Linguistics*, 7 (1): 27-52

- 1.0 Ifáàrà
- 2.0 Èròngbà àti Àfojúsun
- 3.0 Ìbéèrè Ìṣáájú
- 4.0 Àkóónú Ìdánìlẹ̀kọ́
  - 4.1 Şişèdá Òrò-Orúkọ Alákànpọ Látara Gbólóhùn Àişèdá àti Gbólóhùn Àṣe
  - 4.2 Şişèdá Òrò-Orúkọ Alákànpọ Látara Gbólóhùn Ọlọpọ-Ìṣe
  - 4.3 Şişèdá Òrò-Orúkọ Alákànpọ Látara Gbólóhùn Àkíyèsí Alátẹnùmọ
  - 4.4 Şişèdá Òrò-Orúkọ Alákànpọ Látara Awẹ Gbolohun Aṣàpẹjúwe
- 5.0 Ìṣonísókí
- 6.0 Ìṣe Àyànṣe Onímáàki Olùkọ
- 7.0 Ìwé Ìtókasi/Àwọ̀n Ìwé Fùn Kíkà

1.0. IFÁÁRÀ

Gégé bí a ṣe mẹnù bàá ṣáájú , ó ṣeé ṣe láti ṣèdá ogunlọ̀gọ̀ àwọ̀n òrò -orúkọ alákànpọ̀ láti oríṣíríṣi gbólóhùn èdè Yorúbá. Àwọ̀n èyà gbólóhùn tí a tí lè ṣèdá òrò -orúkọ alákànpọ̀ ni iwọ̀nyí: gbólóhùn àişèdá, gbólóhùn àṣe, gbólóhùn ọlọpọ̀ iṣe , gbólóhùn àkíyèsí alátẹnùmọ̀ , gbólóhùn alátẹnùmọ̀ àti awẹ gbólóhùn

Ọ̀nà tí a n gbà ṣèdá òrò -orúkọ alákànpọ̀ látara àwọ̀n gbólóhùn tí a tò sókè yíi ni kí á sọ wọ̀n di eyọ-òrò tí í ṣe òrò-orúkọ. Èyí ní a mọ̀ sí **isogbólóhùn-dòrò**⁶. Ní síṣọ̀ gbólóhùn di òrò yíi , a gbọ̀dọ̀ mẹnù bàá pé kò sí mọ̀fíimù kankan tí a fí kún irú gbólóhùn tí a sọ di òrò bẹ̀ẹ̀ , ìyẹn ni pé irú òrò -orúkọ tí a ṣèdá látara gbólóhùn kò ní mọ̀fíimù aṣọ̀dorúkọ n ínù ihun rẹ̀ rára . Fún ìdí èyí, kò ṣeé ṣe láti ya orí sọ̀tọ̀ nínú òrò -orúkọ alákànpọ̀ tí a ṣèdá láti ara gbólóhùn . Èyí ni ó sì fà á tí a fí ka irú òrò-orúkọ alákànpọ̀ bẹ̀ẹ̀ sí èyà òrò alákànpọ̀ aláilóri . Àmọ̀ ṣá, ó ní àwọ̀n igbésè tí a máa n tẹ̀lé láti ṣèdá òrò-orúkọ látara gbólóhùn , a oò ṣàlàyé àwọ̀n igbésè wọ̀nyí lẹ̀kùn -ún rẹ̀rẹ̀ gégé bí wọ̀n ṣe fojú hàn nínú èdè Yorúbá . Bákán náà, a oò ṣàgbéyẹ̀wò oríṣíríṣi gbólóhùn tí a tí lè ṣèdá òrò -orúkọ alákànpọ̀ gégé bí ó tí yẹ̀ . Ọ̀fin ihun tí a lè lò láti ṣèdá òrò -orúkọ alákànpọ̀ láti ara gbólóhùn ní èyí:

- 60a. OR → GB
- b. GB → APOR APIBKO APIŞ

2.0 ÈRÒNGBÀ ÀTI ÀFOJÚSÙN

- Èròngbà àti àfojúsunmi fún ẹ̀ ní ipín yíi ni kí o ní imọ̀ tí ó múná dóko lóri àwọ̀n wọ̀nyí:
- Láti lè ṣàlàyé bí a ṣe n ṣèdá òrò-orúkọ alákànpọ̀ láti ara oríṣíríṣi gbólóhùn èdè Yorúbá.
  - Kí o lè mọ̀ àwọ̀n àpẹ̀rẹ̀ òrò-orúkọ alákànpọ̀ tí a ṣèdá wọ̀nyí.
  - Kí o sì lè ṣàlàyé àwọ̀n ọ̀nà tí a n gbà ṣèdá àwọ̀n gbólóhùn bẹ̀ẹ̀.

3.0 ÌBÉÈRÈ ÌṢÁÁJÚ

Báwo ni a ṣe lè ṣèdá òrò -orúkọ alákànpọ̀ látara àwọ̀n isòrí -òrò wọ̀nyí : òrò - orúkọ méjì , òrò -iṣe , gbólóhùn àişèdá , gbólóhùn àkíyèsí alátẹnùmọ̀ àti gbólóhùn àṣe tààrà ? Ya àwòrán atọ̀ka -igi láti fí iríṣí àwọ̀n òrò -orúkọ alákànpọ̀ bẹ̀ẹ̀ hàn .

⁶Isogbólóhùn-dòrò jẹ ọkan lára igbésè mofólóji èdè Yorúbá.

4.0 ÀKÓÓNÚ ÌDÁNILÉKỌ́

4.1 Şişèdá Ọ̀rọ̀-Orúko Alákànpọ̀ Látara Gbólóhùn Àişèdá àti Gbólóhùn Àşẹ

Gbólóhùn àişèdá ní gbólóhùn tí a kò lè topa rẹ sí orísun miíràn tàbí gbólóhùn tí a kò şèdá láti ara gbólóhùn tàbí iso miíràn.

- 1a. Ọ̀lọrun fún mi   b. Njẹ Ọ̀lọrun fún mi ?

Gbólóhùn àpẹẹrẹ (b) jẹ èyí tí a şèdá láti ara gbólóhùn àpẹẹrẹ (a) nípa fifi mófímù tàbí atọka ìbèèrè **Njẹ** kún-un. Şùgbọ̀n a kò lè topa gbólóhùn (a) sí gbólóhùn tàbí iso miíràn gégé bí a şe şe fún (b). Fún ìdí èyí, gbólóhùn àpẹẹrẹ (a) jẹ gbólóhùn àişèdá.

Írú gbólóhùn àişèdá tí ó wà ní àpẹẹrẹ (a) jẹ àpẹẹrẹ gbólóhùn tí a ti máa n şèdá ọ̀rọ̀ -orúko alákànpọ̀. Ogunlógò àwọn ọ̀rọ̀-orúko alákànpọ̀ tí a şèdá látara gbólóhùn àişèdá ní wọn jẹ orúko èniyàn. Şùgbọ̀n àwọn ọ̀rọ̀-orúko alákànpọ̀ bèẹ̀ miíràn tún wà tí kii şe orúko èniyàn . Àwọn àpẹẹrẹ tí ó wà ní (2) jẹ orúko èniyàn tí a şèdá látara gbólóhùn àişèdá.

2. Gbólóhùn àişèdá	Ọ̀rọ̀-işèdá (ọ̀rọ̀-orúko alákànpọ̀)
a. Ọ̀lọrun fún mi	Ọ̀lọrunfúnmi
b. Ayé dùn	Ayé dùn
d. Olúwa fún mí ní ayọ̀	Olúfúnmiláyọ̀

Gégé bí a şe şàlàyé şáájú , igbésè iso gbólóhùn -dọ̀rọ̀ ní igbésè pàtàkì tí a lè láti şèdá àwọn ọ̀rọ̀ -orúko alákànpọ̀ tí a tò sí òkè yíí. Igbésè iso gbólóhùn-dọ̀rọ̀ yíí ní ó sì fà á tí isúnkì fi wáyé tí odidi gbólóhùn fi wá di eyọ ọ̀rọ̀ kan şoşo . Àmọ̀ şá, igbésè fonólọ̀jì tí a tún máa n şàmúlò rẹ̀ púpọ̀ ní ipajẹ. Oríşiríşì sílẹ̀bù ní a sì lè pajẹ láti şèdá ọ̀rọ̀ -orúko alákànpọ̀. Bí àpẹẹrẹ, a pa sílẹ̀bù kejì nínú *Olúwa* jẹ láti şèdá ọ̀rọ̀-orúko alákànpọ̀ *Olúfúnmiláyọ̀* bá yíí:

3. Olúwa fún mí ní ayọ̀ → Olú fún mí ní ayọ̀

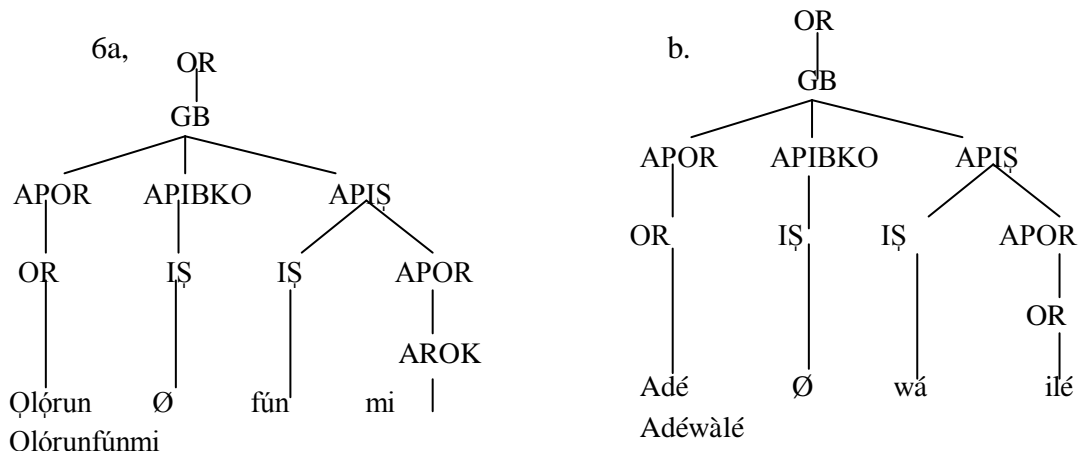
Léyìn èyí a tún pa fàwẹ̀lì ì ọ̀rọ̀ ní jẹ, şùgbọ̀n a dá àmì ohún òkè orí rẹ̀ sí , àmì ohùn òkè yíí sì wá gbá ipò àmì ohùn àárín orí sílẹ̀bù tí ó tẹ̀lẹ̀ e . Léyìn tí a pa fàwẹ̀lì (i) ọ̀rọ̀ ní jẹ gégé bí a şe şo , n tí ó kù wá di ì nígbà tí isúnkì wáyé . Àlàyé òkè yíí ní mo fihàn ní isàlẹ̀ bá yíí :

4. Olú fún mí ní ayọ̀ → Olu fun mí n' ayọ̀
→ Olú fún mí ná yọ̀ → Olúfúnmiláyọ̀

Àwọn ọ̀rọ̀-orúko alákànpọ̀ miíràn tí a şèdá gégé bí a tí şàlàyé lókè yíí ní ó wà ní àpẹẹrẹ (6).

5. Gbólóhùn àişèdá	Ọ̀rọ̀-işèdá (ọ̀rọ̀-orúko alákànpọ̀)
a. Ìwà bí Ọ̀lọrun	Ìwàbíọ̀lọrun
b. Ọ̀kàn là wọn	Ọ̀kànlàwọn
d. Baba ní awo	Babaláwo

Írísí àwọn ọ̀rọ̀-orúko alákànpọ̀ tí a şèdá láti ara àwọn gbólóhùn àişèdá fi hàn pé odidi gbólóhùn ní wọn gégé bí òfín ihun gbólóhùn tí a lè lè láti şèdá wọn şe fihàn . Àpẹẹrẹ diẹ̀ nínú wọn ní a fi hàn ní àwòrán atọka igi iwọ̀nyí .

Şiṣẹ́dá Ọ̀rọ̀-Orúkọ Alákànpọ̀ Látara Gbólóhùn Àṣẹ

Gbólóhùn àṣẹ ni gbólóhùn tí a fi máa n pa àṣẹ tàbí gbólóhùn tí a fi n bèbẹ̀ . Olùwà irú gbólóhùn bèbẹ̀ a sì máa farasin . Oríṣí gbólóhùn àṣẹ méjì ni ó wà. Àwọn ni **gbólóhùn àṣẹ tààrà àti gbólóhùn àṣẹ èbùrú**. Látara gbólóhùn àṣẹ tààrà ni a ti máa n ṣẹ́dá ọ̀rọ̀ -orúkọ alákànpọ̀ tí ó wópọ̀ jù. Àwọn ọ̀rọ̀-orúkọ alákànpọ̀ tí a ṣẹ́dá látara gbólóhùn àṣẹ tààrà pọ̀ ní èdè Yorùbá . Diẹ̀ lára wọn ni iwọ̀nyí .

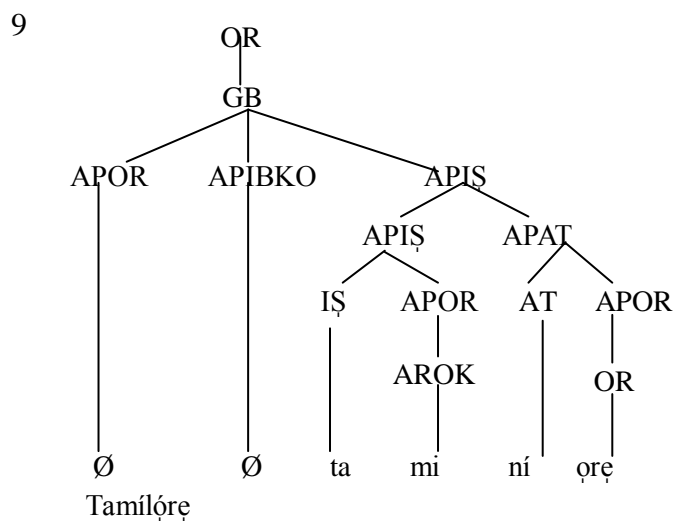
7. Gbólóhùn àṣẹ tààrà Ọ̀rọ̀-ìṣẹ́dá (ọ̀rọ̀-orúkọ alákànpọ̀)

- a. Ta mi ní ọ̀rẹ́ Tamilọ̀rẹ́
 b. Gbé ọ̀lá gùn adé Gbólágadé

Ìgbésẹ̀ mofólọ̀jì iṣogbólóhùn -dòrò ni a lò láti ṣẹ́dá àwọn ọ̀rọ̀-orúkọ alákànpọ̀ wọ̀nyí. Bákan náà, a tún ṣàmúlò ìgbésẹ̀ fonólọ̀jì bí i is únkì, ipaje, iṣòhùnnípò àti ìgbohùnnípò . A óó fi bí a ṣe ṣẹ́dá diẹ̀ lára wọn hàn gégé bí àpẹ̀rẹ̀ .

- 8a. Ta mi ní ọ̀rẹ́ → Ta mí n' ọ̀rẹ́ → Tamilọ̀rẹ́
 b. Gbé ọ̀lá gùn adé → Gb' ọ̀lá g adé → Gbólágadé

Ìrísí ọ̀rọ̀-orúkọ alákànpọ̀ (8a) tí a ṣẹ́dá látara gbólóhùn àṣẹ tààrà ni a fi hàn ní isàlẹ̀ yí .

Ní àwòrán atọ̀ka-igi òkè yí, APOR àti APIBKO jẹ́ Ø (òfò). Ìdí tí ọ̀rọ̀ fi rí bèbẹ̀ ní pé àpólà orúkọ (APOR) àti àpólà àsìkò àti ibá-iṣẹ̀lẹ̀ (APIBKO) máa n farasin nínú ihun gbólóhùn àṣẹ tààrà.

Ò tún ẹ́ẹ́ ẹ́ẹ́ látí ẹ̀dà ọ̀rọ̀ -orúkọ alákanpọ̀ látí ara **gbólóhùn àṣẹ̀ èbùrú**. Bí ó tilẹ̀ jẹ́ pé àpẹ̀rẹ̀ irú ọ̀rọ̀-ìṣẹ̀dà bá yí kò wọ̀ pọ̀ nínú èdè Yorùbá, méta nínú wọn ni a fihàn ní isàlẹ̀ yí .

10.	Gbólóhùn àṣẹ̀ èbùrú	Ọ̀rọ̀-ìṣẹ̀dà (ọ̀rọ̀-orúkọ alákanpọ̀)
a.	Kí á bi í yè (kò) sí	Kábiyèsí
b.	Jẹun kí o kú	Jẹunkóokú

Yàtò sí isọgbólóhùn-dòrò, ipajẹ, isóhùnnípò àti igbohùnnípò tí a mú lò gégé bí a ẹ́ ẹ́làyé ẹ́ájú , àràn mọ̀ tún jẹ́ igbésẹ̀ fonólọ̀ jì miiran tí a tún ẹ́múlò rẹ̀ . Bí a ẹ́ ẹ́dà ọ̀kọ̀ọ̀kan àwọn ọ̀rọ̀ -orúkọ alákanpọ̀ tí ó wà ní isàlẹ̀ yí .

11a.	Gbólóhùn orisun/ipilẹ̀:	Kí á bi í yè (kò) sí
	Ìpajẹ:	Kábiyèsí
	Ìsọgbólóhùn-dòrò:	Kábiyèsí
	Ọ̀rọ̀-orúkọ alákanpọ̀:	Kábiyèsí
b.	Gbólóhùn orisun/ipilẹ̀:	Jẹun kí o kú
	Àràn mọ̀:	Jẹunkóokú
	Ìsọgbólóhùn-dòrò:	Jẹunkóokú
	Ọ̀rọ̀-orúkọ alákanpọ̀:	Jẹunkóokú

ÌDÁRAYÁ ÌGBÁRA-Ẹ̀NI-LÉWỌ̀N 1

Kí ni ihun orúkọ rẹ̀? Njẹ́ o lẹ́ ẹ́làyé bí a ẹ́ ẹ́dà orúkọ rẹ̀? Gbiyànjú rẹ̀.

4.2 Sísẹ̀dà Ọ̀rọ̀-Orúkọ Alákanpọ̀ Látara Gbólóhùn Ọ̀lọ̀pọ̀-Ìṣẹ̀

Gbólóhùn ọ̀lọ̀pọ̀-ìṣẹ̀ ni gbólóhùn tí ó ní ọ̀rọ̀ -ìṣẹ̀ méjì tábí jù bẹ̀ẹ̀ lọ nínú ihun rẹ̀ . Bí àpẹ̀rẹ̀:

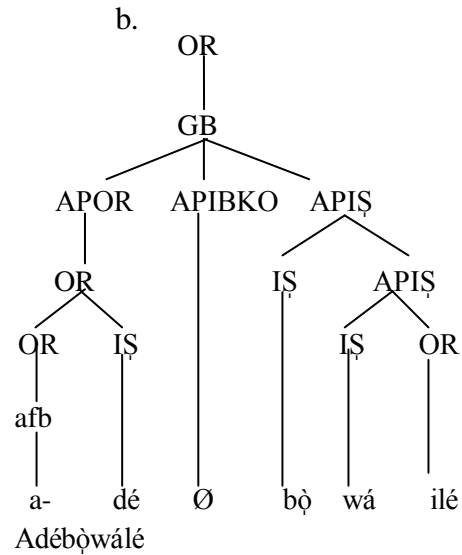
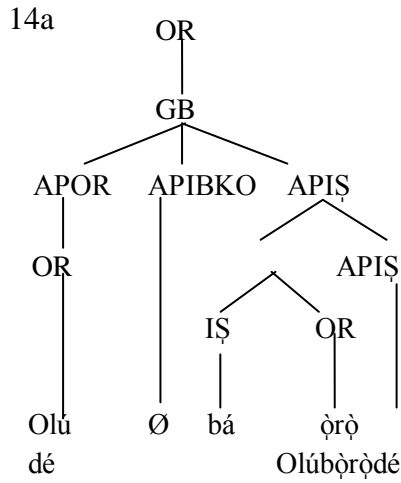
12a.	Olú bá ọ̀rọ̀ dé.	b.	Ọmọ ju ọmọ lọ.

Ní àwọn gbólóhùn òkè wọ̀nyí , ọ̀rọ̀-ìṣẹ̀ méjì méjì ni wọn ní ; tíí ẹ́ *bá* àti *dé* ní (12a), *ju* àti *lọ* ní (12b).

Onà tí a lẹ́ gbà ẹ̀dà ọ̀rọ̀ -orúkọ alákanpọ̀ látara gbólóhùn ọ̀lọ̀pọ̀ -ìṣẹ̀ ni kí á pa àwọn wúnrèn jẹ́ , kí isóhùnnípò àti igbohùnnípò sì wáyé fún àwọn fónrán tí ó wà nínú gbólóhùn ọ̀lọ̀pọ̀ -ìṣẹ̀ látí sọ irú gbólóhùn bẹ̀ẹ̀ dí ọ̀rọ̀-orúkọ. Irú àwọn ọ̀rọ̀-orúkọ bẹ̀ẹ̀ pọ̀ nínú orúkọ èniyàn ní èdè Yorùbá . Diẹ̀ lára wọn ní iwọ̀nyí .

13.	Gbólóhùn Ọ̀lọ̀pọ̀-ìṣẹ̀	Ọ̀rọ̀-ìṣẹ̀dà (ọ̀rọ̀-orúkọ alákanpọ̀)
	Olú bá ọ̀rọ̀ dé	Olúbóròdé
	Adé wẹ̀ mí mọ̀	Adéwẹ̀mímọ̀
	Adé bọ̀ wá ilé	Adébọ̀wálé

Ìrísí diẹ̀ lára àwọn gbólóhùn ọ̀lọ̀pọ̀ -ìṣẹ̀ tí ó wà ní òkè yí ní mo fí hàn nínú àwọn àwòrán atọ́ka -igi wọ̀nyí.

4.3 Sísèdá Òrò-Orúkọ Alákànpò Látara Gbólóhùn Àkíyèsí Alátẹnumọ

Gbólóhùn àkíyèsí alátẹnumọ ni gbólóhùn tí a máa n ló fún pípe àkíyèsí sí yálà fónrán -ihun gbólóhùn tàbí odidi gbólóhùn . Àwọn fónrán gbólóhùn tí a máa n pé àkíyèsí sí ni iwònyí : olùwà gbolohun, àbò, òrò-ìṣe, èyán ajórúkọ àti àpólà-àpónlé Atókà gbólóhùn àkíyèsí alátẹnumọ tí a máa n ló láti pé àkíyèsí sí fónrán -ihun ni **ni**. Gbogbo gbólóhùn àkíyèsí alátẹnumọ ni a máa n ṣèdá láti ara gbólóhùn èlẹyọ -ìṣe tàbí gbólóhùn ọlọpọ -ìṣe. Láti ṣèdá òrò-orúkọ alákànpò láti ara gbólóhùn àkíyèsí alátẹnumọ, olùwà gbólóhùn, àbò òrò-ìṣe àti àbò òrò-atókùn nikan ní ó dàbí eni pé a lè ṣe itẹnumọ fún.

Sísèdá òrò-orúkọ alákànpò nípa pípe àkíyèsí alátẹnumọ sí olùwà gbólóhùn

Àwọn òrò-orúkọ alákànpò wònyí jẹ òrò-orúkọ tí a ṣèdá láti ara gbólóhùn àkíyèsí alátẹnumọ nípa pípe àkíyèsí alátẹnumọ fún olùwà gbólóhùn .

15. Gbólóhùn àkíyèsí alátẹnumọ

Ọmọ ni ayọ
Ayé ni ọjà
Ọmọ ni èrè

Òrò-ìṣèdá (Òrò-orúkọ Alákànpò)

Ọmọlayọ
Ayélojà
Ọmọlèrè

Láti ara gbólóhùn orísun /ipilẹ́ tí ó wà ní isàlẹ́ yíi ní a tí ṣèdá àwọn gbólóhùn àkíyèsí alátẹnumọ tí ó wà ní àpẹẹrẹ (15).

16. Gbólóhùn orísun/ipilẹ́

Ọmọ jẹ èrè
Ilé jẹ àbò
Ọrun jẹ ilé

Gbólóhùn àkíyèsí alátẹnumọ

Ọmọ ni èrè
Ile ni àbò
Ọrun ni ilé

Ọnà méjì pàtàkì ní a gbà ṣèdá àwọn gbólóhùn àkíyèsí alátẹnumọ tí ó wà ní (15) látara àwọn gbólóhùn orísun /ipilẹ́ akẹgbẹ́ wọn . Ọnà kinni ní láti gbé olùwà gbólóhùn ṣáájú gbólóhùn orísun/ipilẹ́, kí a sì fi atókà gbólóhùn àkíyèsí alátẹnumọ tẹlẹ e . Lẹyìn nàà , a óò fi òrò -arópò-orúkọ kúkúró ẹnìkẹta ẹyọ (ó) sí ipò tí a tí gbè olùwà kúrò. Bí àpẹẹrẹ:

17. Ọpé yẹ ẹrú

Gbólóhùn orísun/ipilẹ́:
Ọfin gbígbe àti ikibò :
Ìpaje:

Ọpé yẹ ẹrú
Ọpé ni ó yẹ ẹrú
Ọpé n ó yẹ ẹrú

Òfin /n/ → /l/	nó → ló
Ìṣogbólóhùn-dòrò:	Ọpẹlọyerú
Òrò-orúkọ alákanpò:	Ọpẹlọyerú

Bí gbólóhùn orísun /ipilẹ bá jẹ gbólóhùn ọlórò -ìṣe (jẹ́), ó tún ẹe ẹe láti ẹe àgékúrú fún irú gbólóhùn bẹẹ lẹyin tí a bá tí ẹe itenumọ fún un tán. Bí àpẹẹrẹ:

18a. Ayé jẹ ọjà   b. Ọmọ jẹ èrè

19a. Gbólóhùn orísun/ipilẹ:	Ayé jẹ ọjà
Òfin gbígbé àti ikibò :	Ayé ni ó jẹ ọjà
Gígé gbólóhùn kúrú:	Ayé ni ọjà
Ìpajẹ:	Ayé n ọjà
Òfin /n/ → /l/	nó → ló
Ìṣogbólóhùn-dòrò:	Ayélojà
Òrò-orúkọ alákanpò:	Ayélojà
b. Gbólóhùn orísun/ipilẹ:	Ọmọ jẹ èrè
Òfin gbígbé àti ikibò :	Ọmọ ni ó jẹ èrè
Gígé gbólóhùn kúrú:	Ọmọ ni èrè
Ìpajẹ:	Ọmọ n èrè
Òfin /n/ → /l/	nè → lè
Ìṣogbólóhùn-dòrò:	Ọmọlèrè
Òrò-orúkọ alákanpò:	Ọmọlèrè

Ìṣẹ̀dá ọ̀rò-orúkọ alákanpò nípa pípe akiyesi alátẹnumọ sí àbò ọ̀rò ịṣe tàbí ọ̀rò atókun

Àwọn ọ̀rò-orúkọ alákanpò wònyí jẹ ọ̀rò -orúkọ tí a ẹ̀dá nípa pípe àkíyèsí alátẹnumọ sí àbò ọ̀rò-ìṣe tàbí àbò ọ̀rò-atókun.

20. Gbólóhùn àkíyèsí alátẹnumọ	Ọ̀rò-ìṣẹ̀dá (Ọ̀rò-orúkọ Alákanpò)
Òní ni a rí	Ònílarí
Ọba ni olúwa	Ọbalolúwa
Ti olú(wa) ni ọpẹ	Tolúlọpẹ

Láti ara gbólóhùn orísun /ipilẹ isàlẹ wònyí ni a tí ẹ̀dá àwọn gbólóhùn àkíyèsí alátẹnumọ tí ó wà ní àpẹẹrẹ (20).

21. Gbólóhùn orísun/ipilẹ	Gbólóhùn akíyèsí alátẹnumọ
A rí òní	Òní ni a rí
Olúwa jẹ ọba	Ọba ni olúwa jẹ
Ọpẹ jẹ ti olúwa	Ti olúwa ni ọpẹ jẹ
22a. Gbólóhùn orísun/ipilẹ:	A rí òní
Òfin gbígbé àti ikibò :	Òní ni a rí
Ìpajẹ:	Òní n a rí
Òfin /n/ → /l/	na → la
Ìṣogbólóhùn-dòrò:	Ònílarí
Òrò-orúkọ alákanpò:	Ònílarí
b. Gbólóhùn orísun/ipilẹ:	Olúwa jẹ ọba
Òfin gbígbé àti ikibò :	Ọba ni olúwa jẹ

Òfin yíyọ :	Ọba ni olúwa
Ìpajẹ:	Ọba n olúwa
Òfin /n/ → /l/	no → lo
Ìsọgbólóhùn-dòrò:	Ọbalolúwa
Òrò-orúkọ alákanpò:	Ọbalolúwa

Síṣẹ́dà ọ̀rò-orúkọ alákanpò látara gbólóhùn alátẹnùmọ̀

Gbólóhùn alátẹnùmọ̀ ní gbólóhùn tí a máa n lò láti ẹ̀ itẹnùmọ̀ fún yálà apá kan nínú gbólóhùn tàbí odidi gbólóhùn.

Ọ̀nà tí a máa n gbà ẹ̀dà ọ̀rò -orúkọ alákanpò látara gbólóhùn alátẹnùmọ̀ nipé kí a gbé olùwà gbólóhùn tí a fẹ̀ ẹ̀ itẹnùmọ̀ fún ẹ̀sájú gbólóhùn , a óò sì wá fí ọ̀rò-arọ̀pò-orúkọ kúkúró enikẹ́ta ẹ̀yọ (ó) sí ipò tí a tí gbé olùwà kúrò . Díẹ̀ lára àwọn ọ̀rò -orúkọ alákanpò tí a ẹ̀dà bá yí ni iwònyí: Ọmọ̀wọ̀n, Ọmọ̀sọ̀wọ̀n, Ọmọ̀dé, Ọmọ̀pẹ̀, Oyèèkànmí, Ọmọ̀jowó, Olóyèédé, Ọdétúndé, Èjíríndé, Ayémojúbà

23. Gbólóhùn Alátẹnùmọ̀

Ọmọ, ó ẹ̀ ọ̀wọ̀n
 Ọdẹ, ó tún dé
 Èjì, ó rìn dé

Ọ̀rò-ìṣẹ́dà (ọ̀rò-orúkọ alákanpò)

Ọmọ̀sọ̀wọ̀n
 Ọdétúndé
 Èjíríndé

Láti ara àwọn gbólóhùn orísun/ìpilẹ̀ isàlẹ̀ wònyí ni a tí ẹ̀dà àwọn gbólóhùn alátẹnùmọ̀ tí ó wà ní (23). Àwọn gbólóhùn orísun/ìpilẹ̀ wònyí jẹ̀ ihun ìpilẹ̀ , púpọ̀ lára wọn ni ó jẹ̀ àìṣeégbà , ìdí nítí tí àwọn ọ̀rò kan fí gbà àmì iràwọ̀ (*) láti fí hàn pé ìpilẹ̀ àìṣeégbà ni wọn .

24. Gbólóhùn Orísun/ìpilẹ̀

* Ọmọ ẹ̀ ọ̀wọ̀n
 * Ọdẹ tún dé
 * Èjì rìn dé

Gbólóhùn Alátẹnùmọ̀

Ọmọ, ó ẹ̀ ọ̀wọ̀n
 Ọdẹ, ó tún dé
 Èjì, ó rìn dé

Àwọn gbólóhùn méréin àkókó jẹ̀ àìṣeégbà nítorí pé sílẹ̀bù olóhùn òkè (SOO) kò sí láàárín ọ̀rò -orúkọ olùwà àti ọ̀rò-ìṣe, SOO gbọ̀dọ̀ wà láàárín wọn bá yí:

25a Ọmọ ó ẹ̀ ọ̀wọ̀n

Ọdẹ ó tún dé

Èjì ó rìn dé

Ìṣòhùnnípò àti ìgbòhùnnípò yóò wáyé láàárín sílẹ̀bù kejì ọ̀rò -orúkọ olùwà àti SOO bá yí:

25b Ọmọ ẹ̀ ọ̀wọ̀n

Ọdẹ tún dé

Èjì rìn dé

Àwọn gbólóhùn orísun/ìpilẹ̀ tí ó wà ní (24) jẹ̀ kí ó fí ojú hàn gedegbe pé olùwà gbólóhùn ni a gbé ẹ̀sájú gbólóhùn láti ẹ̀dà àwọn gbólóhùn alátẹnùmọ̀ . Òfin sínntáàsì tí a múlò ni òfin gbígbe àti òfin ikibọ̀ . Ìgbésè fọ̀nọ̀lọ̀jì tí a lò ni ipajẹ , àrànmọ̀, ìṣòhùnnípò àti ìgbòhùnnípò . Ní iparí, a óò wá ẹ̀sámúlò òfin mofọ̀lọ̀jì ìsọgbólóhùn-dòrò láti sọ àwọn ìsọ náà di ọ̀rò.

26a. * Ọmọ ẹ̀ ọ̀wọ̀n

26b. Gbólóhùn orísun/ìpilẹ̀:

Òfin gbígbe àti ikibọ̀ :

Ìpajẹ:

Ìsọgbólóhùn-dòrò:

Òrò-orúkọ alákanpò:

Ọmọ ẹ̀ ọ̀wọ̀n

Ọmọ, ó ẹ̀ ọ̀wọ̀n

Ọmọ, ó ẹ̀ ọ̀wọ̀n

Ọmọ̀sọ̀wọ̀n

Ọmọ̀sọ̀wọ̀n

4.4 Şışèdá Ọ̀rò-Orúkọ Alákànpò Látara Awẹ̀ Gbólóhùn Aşàpèjúwe

Àwọn ọ̀rò-orúkọ alákànpò tí a şèdá látara gbólóhùn alátẹnùmọ̀ tí a şàgb ẹ̀yèwò rẹ̀ tán yí tún ni ẹ̀dá awẹ̀ gbólóhùn aşàpèjúwe . Iyẹn ni pé, ó tún şeé şe láti şèdá àwọn ọ̀rò -orúkọ ọ̀hún látara awẹ̀ gbólóhùn aşàpèjúwe . Àpẹ̀rẹ̀ diẹ̀ ni iwònyí .

27	Awẹ̀ gbólóhùn aşàpèjúwe	Ọ̀rò-işèdá (ọ̀rò-orúkọ alákànpò)
	Oyè tí ó kàn mí	Oyèékànmí
	Ayé tí mo juba	Ayémojúbà
	Ọmọ tí ó şe ọ̀wọn	Ọmósòwọn

Láti ara àwọn gbólóhùn orísun /ipilẹ̀ isàlẹ̀ wònyí ni a tí şèdá àwọn awẹ̀ gbólóhùn aşàpèjúwe tí ó wà ni (27). Àwọn tí kò şeègbà ni wọn gbà àmì iràwọ̀ lára .

28.	Gbólóhùn orísun/ipilẹ̀	Awẹ̀ gbólóhùn aşàpèjúwe
	* Oyè kàn mí	Oyè tí ó kàn mí
	* Ọmọ şe ọ̀wọn	Ọmọ tí ó şe ọ̀wọn

Bí a bá şàkíyèsí àwọn àpẹ̀rẹ̀ tí ó wà lókè yí , a óò rí pé láti ara gbólóhùn orísun tàbí gbólóhùn ipilẹ̀ ní a tí şèdá awẹ̀ gbólóhùn . Léyin tí a şèdá awẹ̀ gbólóhùn láti ara gbólóhùn orísun /ipilẹ̀ tán ní a wá şèdá ọ̀rò -orúkọ alákànpò láti ara awẹ̀ gbólóhùn . İşèdá ọ̀rò -orúkọ alákànpò láti ara awẹ̀ gbólóhùn ni a fihàn nínú àpèjúwe yí.

Gbólóhùn orísun/ipilẹ̀ → awẹ̀ gbólóhùn → ọ̀rò-orúkọ alákànpò

Àwọn òfin àti igbèsè sínntààsì àti fonólọ̀jì tí a lò láti şèdá àwọn ọ̀rò -orúkọ alákànpò wònyí ni òfin gbígbé , òfin ikibò ní sínntààsì , igbèsè ipaje , isóhùnnípò àti igbohùnnípò , àrànmọ̀ àti isúnkì tí wọn jẹ̀ igbèsè fonólọ̀jì . Léyin tí a lo àwọn òfin àti igbèsè wònyí tán ní a wá şàmúlò òfin mofólọ̀jì isogbólóhùn-dòrò láti wá sọ àwọn awẹ̀ gbólóhùn nàà di ọ̀rò -orúkọ alákànpò . Kí àlàyé wa lè múnádóko , a óò lo gbólóhùn méréin wònyí gégé bí àpẹ̀rẹ̀ .

29a. * Ọmọ şe ọ̀wọn   b. * Oyè kàn mí

30a.	Gbólóhùn orísun/ipilẹ̀ :	Ọmọ şe ọ̀wọn
	Ọ̀fin gbígbé àti ikibò :	Ọmọ tí ó şe ọ̀wọn
	Ìpaje:	Ọmọ ş ọ̀wọn
	Ìşóhùnnípò àti igbohùnnípò :	Ọmósòwọn
	Ìşogbólóhùn-dòrò:	Ọmósòwọn
	Ọ̀rò-orúkọ alákànpò:	Ọmósòwọn

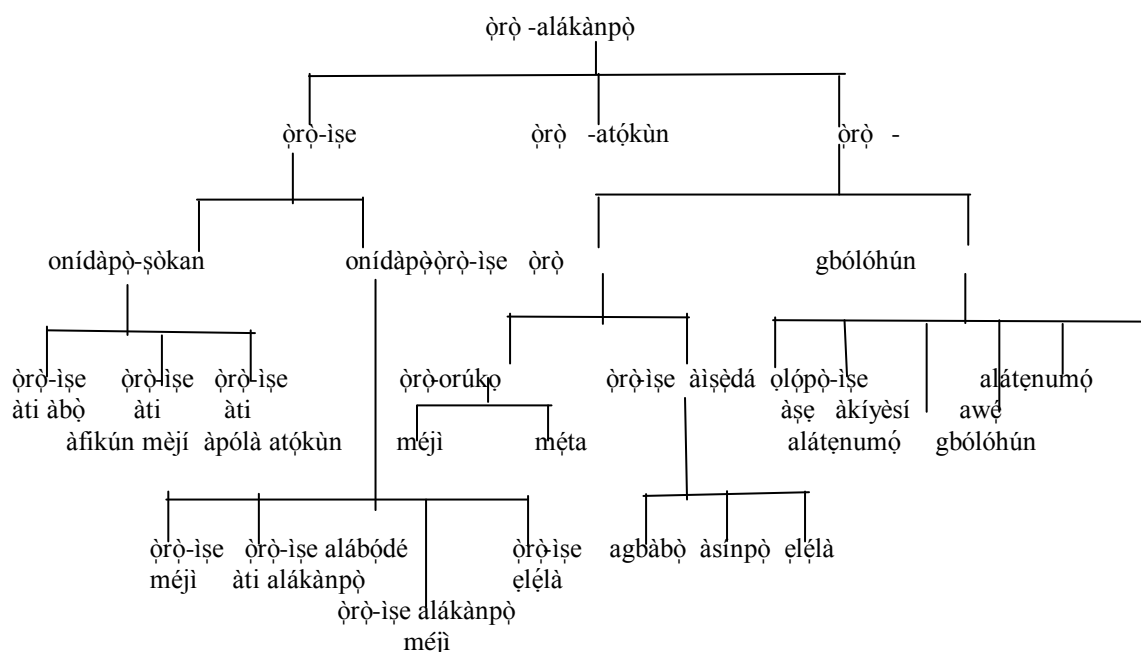
b.	Gbólóhùn orísun/ipilẹ̀ :	Oyé kàn mí
	Ọ̀fin gbígbé àti ikibò :	Oyé tí ó kàn mí
	Ìpaje:	Oyé ó kàn mí
	Àrànmọ̀:	Oyé é kàn mí
	Ìşogbólóhùn-dòrò:	Oyéékànmí
	Ọ̀rò-orúkọ alákànpò:	Oyéékànmí

5.0 İŞONİŞÓKİ

Mo fi àwòrán isàlẹ̀ yí şàlàyé ọ̀rò- alákànpò tí mo jiroro lé lórí ní iwé idánilẹ̀kọ̀ yí .

Àwòran XIII: Èyà Ọ̀rọ̀ Alákànpò

6.0 IṢÉ ÀYÀNṢE ONÍMÀÀKÌ OLÙKÓ

1. Báwo ni a ṣe lè ṣẹ́dà ọ̀rọ̀ -orúkọ alákànpò látara àwọn isọrí -ọ̀rọ̀ wọnyí : ọ̀rọ̀ - orúkọ mèjì , ọ̀rọ̀-ìṣe , gbólóhùn àìṣẹ́dà , gbólóhùn àkíyèsí alátẹnùmó àti gbólóhùn àṣẹ́ tààrà ? Ya àwòrán atọ́ka -igi láti fi irísí àwọn ọ̀rọ̀ -orúkọ alákànpò bẹ́ẹ̀ hàn .

2. Báwo ní a ṣe lè ṣẹ́dà àwọn ọ̀rọ̀ -orúkọ wọ̀n yí? Adákédájọ́ , àibégbému , akiyesi , iréje , ọ̀bàyéjé , ìbáwí . Fí àwòrán atọ́ka -igi gbe idáhùn rẹ̀ lésẹ̀ .

7.0 IWÉ ITÓKASÍ/ÀWỌN IWÉ FÙN KÍKÀ\

Awobuluyi, Oladele. (Olótúú) 1989. *Yorùbá Metalanguage II*, Lagos: NERDC.
 Awobuluyi, Oladele. 2008. *Èkó Iṣẹ́dà-Ọ̀rọ̀ Yorùbá*. Akurẹ̀, Montem Paperbacks.
 Bamgboṣe, Ayọ́. 1966. *A Grammar of Yorùbá*, Cambridge: CUP.
 Bamgboṣe, Ayọ́. 1967. *A Short Yorùbá Grammar*, Ìbàdàn: HEB.
 Bamgboṣe, Ayọ́. (Olótúú) 1984. *Yorùbá Metalanguage I*, Lagos: NERDC.
 Bamgboṣe, Ayọ́. 1986. *Yorùbá: A Language in Transition*, J. F. Ọ̀dunjọ́ Memorial Lecture Series , No. 1.
 Bamgboṣe, Ayọ́. 1990. *Fonólójì ati Gírámà Yorùbá*. Ibadan: UPL.
 Elson, B. & V. Pickett. 1990. *An Introduction to Morphology and Syntax*. California Summer Institute of Linguistics.
 Fabb, Nigel. 2001. Compounding. Nínú Spencer, Andrew & Zwicky, A.(Olótúú). *The Handbook of Morphology*. Oxford: Blackwell Publishers Ltd.
 Haacke, Wilfred, H.G. 1995. Instances of incorporation and compounding in Khoekhoegowab. Nínú A. Traill, R Vossen, & M. Biesele (Olótúú) *The Complete Linguist. Papers in Memory of Patrick J. Dickens*, Koln: Rudiger Koppe: 339-361.
 Katamba, Francis. 1993. *Morphology*. London: Macmillan.
 Malmkjaer, K. (Olótúú). 1999. *The Linguistic Encyclopaedia*. London & New York: Routledge.
 Mario Pel. 1966. *Glossary of Linguistic Terminology*. New York & London. Columbia University Press.
 Matthew, P. H. 1974. *Morphology: An Introduction to the Theory of Word Structure*. Oxford&New York: CUP.
 Matthew, P. H. 1997. *The Concise Oxford Dictionary of Linguistics*. Oxford, New York: OUP.

- Owolabi, Kọla. 1976. *Noun-Noun Constructions in Yorùbá: A Syntactic and Semantic Analysis*. Ph.D. Thesis, University of Ìbàdàn, Ìbàdàn.
- Owolabi, Kọla. 1995a. More on Yorùbá Prefixing Morphology. Nínú Owolabi, Kola (Olótùú) *Language in Nigeria: Essays in Honour of Ayo Bamgboṣe*. Ìbadan: Group Publishers. 92-112.
- Pulleyblank, Douglass & Akinbiyi Akinlabi. 1988. Phrasal Morphology in Yorùbá. *Lingua* 74: 141-166.
- Selkirk, Elizabeth. 1982. *The Syntax of Words*. *Linguistic Inquiry Monograph Seven*. Cambridge: MIT Press.
- Taiwo, Oye. 2008. Compound verbs in Yorùbá. *Studi Linguistici e Filologici Online* 6:345-370.
- Taiwo, Oye. 2009. Headedness and the structure of Yorùbá Compound words. *Taiwan Journal of Linguistics*, 7 (1): 27-52
- Taiwo, Oye. 2011. *Mofólójì: Àtúnṣe kejì*. Ibadan, Universal Akada Books Ltd

MÓDÙ 5: ÀPÈTÚNPÈ ÀTI ÌGÉKÚRÚ

Ní módù yíí , mo má a şàlayé àwọn ọ̀nà méjì miiran tí a n gbà şedá ọ̀rọ̀ , àwọn ni àpètúnpe àti ìgékúrú. Apètúnpe ni ìgbésẹ̀ işedá -ọ̀rọ̀ tàbí işọ̀ tuntun ní ibi tí àfòmọ̀ ti je yọ̀ nípa yíyá lára mọ̀fiimù ipilẹ̀ tàbí yíyá odindi mọ̀fiimù ipilẹ̀ . Ọ̀un ni ọ̀nà tí a fi máa n şe àtúnwí işọ̀ kan tàbí abala işọ̀ kan. A tún lè ki àpètúnpe gẹ̀ gẹ̀ bí idàkọ̀ fọ̀nrán ní ibi tí a tí şe àdàkọ̀ fọ̀nrán kan tí a sì fi kún irú rẹ̀ tí ó wà tẹ̀lẹ̀. Oríkì miiran fún àpètúnpe ni èyí : Àpètúnpe jẹ̀ ìgbésẹ̀ mofólóji tí a máa n lò láti şedá ọ̀rọ̀ tàbí işọ̀ tuntun láti ara mọ̀fiimù ipilẹ̀ pàápàá jùlọ̀ láti a ra mọ̀fiimù adádúró tàbí mọ̀fiimù onítumọ̀ àdámọ̀ . Ọ̀nà mẹtá pàtàkì ni a máa gùn lé láti jíròrò lóri àpètúnpe . Àwọn ọ̀nà náà ni iwọ̀nyí: işẹ̀ tí ọ̀rọ̀ alápètúnpe n şe nínú èhun (ilò ọ̀rọ̀ alápètúnpe), irisí ọ̀rọ̀ alápètúnpe , àti àbájáde ọ̀rọ̀-ışedá alápètúnpe.

Ìgékúrú jẹ̀ àşà gígé àwọn ọ̀rọ̀-ọ̀lọ̀pọ̀-sílẹ̀bù kúrú fún irọ̀rùn láti pè . Ọ̀rọ̀-orúkọ işedá ni a sàbà máa n gé kúrú. Àbájáde ìgékúrú yóò jẹ̀ ọ̀rọ̀ -orúkọ. Iyẹn ni pé işọ̀ rí-ọ̀rọ̀ kan náà ni ọ̀rọ̀ tí a gé kúrú àti èyí tí a ti gé e kúrú. Irú ìgékúrú yíí wọ̀pọ̀ nínú orúkọ èniyàn . Àwọn àkòrí wọ̀nyí ni o máa kà ní módù yíí:

- Ìpín 1: Oríkì àti Ilò Àpètúnpe
- Ìpín 2: Irisí Ọ̀rọ̀ Alápètúnpe
- Ìpín 3: Àbájáde Ọ̀rọ̀-İşedá Alápètúnpe àti Ifarakọ̀ra Èyà Ọ̀rọ̀-Alápètúnpe
- Ìpín 4: Ìgékúrú

ÌPÍN 1 ORÍKÌ ÀTI ÌLÒ ÀPÈTÚNPÈ

- 1.0 Ìfáára
- 2.0 Èròngbà àti Àfojúsùn
- 3.0 Ìbéèrè Ìṣáájú
- 4.0 Àkóónú Ìdánilékòó
  - 4.1 Oríkì Àpètúnpè
  - 4.2 Ìlò Ọrò Alápètúnpè
- 5.0 Ìṣonísókí
- 6.0 Ìṣẹ̀ Àyànṣe Onímáàki Olùkó
- 7.0 Ìwé Ìtókasi/Àwọn Ìwé Fùn Kíkà

1.0 ÌFÁÁRÀ

Ní ipín yìí , n óò ṣàlàyé ní èkún réré ohun tí a n pè ní àpètúnpè àti àwọn àbùdá rẹ ní èdè Yorùbá . Apètúnpè ni igbésẹ̀ ṣẹ̀dá -òrò tàbí ṣọ tuntun ní ibi tí àfòmó ti je yọ nípa yíyá lára mọ́fìmù ipilẹ̀ tàbí yíyá odindi mọ́fìmù ipilẹ̀ . Ọun ni ọ̀nà tí a fi máa n ẹ̀ àtúnwí ṣọ kan tàbí abala ṣọ kan . A tún lè ki àpètúnpè gégé bí idàkọ̀ fọ̀nrán ní ibi tí a tí ẹ̀ àdàkọ̀ fọ̀nrán kan tí a sì fi kún irú ẹ̀ tí ó wà tẹ̀lẹ̀. Oríkì m̀íràn fún àpètúnpè ni èyí : Àpètúnpè jẹ̀ igbésẹ̀ mofólójì tí a m áa n ló láti ṣẹ̀dá ọ̀rò tàbí ṣọ tuntun láti ara mọ́fìmù ipilẹ̀ pàápàá jù lọ̀ láti ara mọ́fìmù adádúró tàbí mọ́fìmù onítumò àdámọ̀.

2.0 ÈRÒNGBÀÀTI ÀFOJÚSÚN

Léyìn tí ó bá ti ka ipín yìí tán , wáá lè

- fún àpètúnpè ní oríkì.
- ṣàlàyé ilò àpètúnpè ní èdè Yorùbá.

3.0 ÌBÉÈRÈ ÌṢÁÁJÚ

Kí ni àpètúnpè ? Ṣàlàyé pèlú àpeere , bí a ẹ̀ n lo ọ̀rò-àpètúnpè nínú èdè Yorùbá.

4.0 ÀKÓÓNÚ ÌDÁNILÉKÒÓ

4.1 Oríkì Àpètúnpè

Oríṣiríṣi oríkì ni a lè fún àpètúnpè . Ìdí ni pé ojú tí a bá fi wò ó ni a fí máa fún un ní oríkì . Ìdí niyí tí àwọn onímò ẹ̀dá -èdè ẹ̀ fún àpètúnpè ni oríṣiríṣi oríkì . A lè ki àpètúnpè gégé bí igbésẹ̀ ṣẹ̀dá -òrò tàbí ṣọ tuntun ní ibi tí àfòmó t i je yọ nípa yíyá lára mọ́fìmù ipilẹ̀ tàbí yíyá odindi mọ́fìmù ipilẹ̀ . Katamba (1993) ní Sapir (1921) ki àpètúnpè bàyìí: *káriayé ni àpètúnpè jẹ̀. Ọun ni ọ̀nà tí a fi máa n ẹ̀ àtúnwí ṣọ kan tàbí abala ṣọ kan . A máa n lo igbésẹ̀ yìí láti ṣọ nípa nńkan bíi ifọ̀nká, ọ̀pọ̀, àtúnwí, titóbi, ṣíṣe nńkan, itenumò àti itèsíwájú.* A tún lè ki àpètúnpè gégé bí idàkọ̀ fọ̀nrán ní ibi tí a tí ẹ̀ àdàkọ̀ fọ̀nrán kan tí a sì fi kún irú ẹ̀ tí ó wà tẹ̀lẹ̀ . Oríkì m̀íràn fún àpètúnpè ni èyí: *Àpètúnpè jẹ̀ igbésẹ̀ mofólójì tí a máa n ló láti ṣẹ̀dá ọ̀rò tàbí ṣọ tuntun láti ara mọ́fìmù ipilẹ̀ pàápàá jùlọ̀ láti ara mọ́fìmù adádúró tàbí mọ́fìmù onítumò àdámọ̀.*

Àwọn oríkì wònyí jẹ̀ kí ó fojúhàn gbangba pé oríṣiríṣi ọ̀nà ni a lè fi jíròrò lóri àpètúnpè . Oríṣiríṣi ọ̀nà ni a lè gbà ẹ̀ àpètúnpè ọ̀rò tàbí wúnrèn ní èdè Yorùbá . Àmọ̀ ẹ̀, ọ̀nà mę̀ta pàtàkì ni a máa gùn lé láti jíròrò lóri àpètúnpè . Àwọn ọ̀nà náà ni iwònyí : ṣẹ̀ tí ọ̀rò alápètúnpè n ẹ̀ nínú ẹ̀hun (ilò ọ̀rò alápètúnpè), irísí ọ̀rò alápètúnpè, àti àbájáde ọ̀rò-ṣẹ̀dá alápètúnpè.

ÌDÁRAYÁ ÌGBÁRA-Ẹ̀NI-LÉWỌ̀N 1

Fún àpètúnpè ní oríkì.

4.2 Ìlò Ọ̀rọ̀ Alápètúnpe

Ìlò ọ̀rọ̀ alápètúnpe jẹ́ bí a ẹ́ ní lo ọ̀rọ̀ tí a ẹ̀dá nípasẹ̀ àpètúnpe nínú ẹ̀hun èdè Yorùbá . Àwọn ọ̀nà wònyí ní a máa ń gbà látí i lo ọ̀rọ̀ àpètúnpe ní èdè Yorùbá . Fífi ọ̀pọ̀ hàn tàbí afiye -hàn (a-fi-iye-hàn), ẹ́sẹ̀ itẹ̀numó, fífi olùṣe hàn, àti fífi یشه hàn

Fífi Ọ̀pọ̀ hàn tàbí Afiyehàn (A-fi-iye-hàn)

Ní èdè Yorùbá, ó ẹ́e ẹ́e látí ẹ́e àpètúnpe fún àwọn ẹ̀yán ọ̀rọ̀ -orúkọ kan látí fí hàn pé irú ọ̀rọ̀ -orúkọ tí ẹ̀yán ẹ̀e ń yán ju ẹ̀yọ kan lọ . Irú àwọn ẹ̀yán ẹ̀e ní ẹ̀yán aṣàpẹ̀júwe àti ẹ̀yán aṣòhka . Àwọn àpẹ̀rẹ̀ isàlẹ̀ wònyí jẹ́ àwọn ọ̀rọ̀ alápètúnpe tí a lè lò fún fífi ọ̀pọ̀ hàn :

1.	Mófínmù ìpilẹ̀ (ẹ̀yọ)	Ọ̀rọ̀-ìṣẹ̀dá (Ọ̀rọ̀ alápètúnpe (ọ̀pọ̀)
a.	ńlá (AJ)	ńláńlá (AJ)
b.	wẹ̀rẹ̀ (AJ)	wẹ̀rẹ̀ wẹ̀rẹ̀ (AJ)
d	kànkà (AJ)	kànkà kànkà (AJ)
e.	méjì (AK)	méjì méjì (AK)

Diẹ̀ lára àwọn àpẹ̀rẹ̀ òkè yíi jẹ́ yọ nínú àwọn gbólóhùn tí ó wà ní (2-5).

2a.	Ilé <i>ńlá</i> wà ní Ìbàdàn	b.	Ilé <i>ńláńlá</i> wà ní Ìbàdàn
3a.	Ọ̀mọ <i>wẹ̀rẹ̀</i> pọ̀ ní Bẹ̀rẹ̀.	b.	Ọ̀mọ <i>wẹ̀rẹ̀wẹ̀rẹ̀</i> pọ̀ ní Bẹ̀rẹ̀
4a	Mo rí àwọn ọ̀mọ <i>méjì</i> .	b.	Mo rí àwọn ọ̀mọ <i>méjì méjì</i>

Ẹ́sẹ̀ itẹ̀numó/Afitẹ̀numó hàn

Gégẹ̀bíi tí fífi ọ̀pọ̀ hàn, àwọn ẹ̀yán ọ̀rọ̀ -orúkọ bí ọ̀rọ̀ -apẹ̀júwe àti ọ̀rọ̀ -apónlẹ̀ tí a fí yán ọ̀rọ̀ -ise ní a lè ẹ́e àpètúnpe fún látí fí itẹ̀numó hàn . Bí àpẹ̀rẹ̀:

5.	Mófínmù ìpilẹ̀	Ọ̀rọ̀-ìṣẹ̀dá (Ọ̀rọ̀ alápètúnpe)
a.	fíó (AP)	fíó fíó (AP)
b.	tóní (AP)	tóní tóní (AP)
d.	diẹ̀ (AJ)	diẹ̀ diẹ̀ (AJ)
e.	ńlá (AJ)	ńlá ńlá (AJ)
6.	Mófínmù ìpilẹ̀	Ọ̀rọ̀-ìṣẹ̀dá (Ọ̀rọ̀ alápètúnpe)
a.	tààrà (AP)	tààràrà, tààràtà (AP)
b.	geere (AP)	geerere, geerege (AP)
d.	kànkà (AJ)	kànkàkà (AJ)
7.	Mófínmù ìpilẹ̀	Ọ̀rọ̀-ìṣẹ̀dá (Ọ̀rọ̀ alápètúnpe)
a.	dára (IṢ)	dára dára (AJ)
b.	fẹ̀lẹ̀ (IṢ)	fẹ̀lẹ̀ fẹ̀lẹ̀ (AJ)
d.	wẹ̀ (IṢ)	wẹ̀wẹ̀ (AJ)

Fífi olùṣe hàn/Afolùṣehàn

Bí a bá fẹ́ fí olùṣe níkan hàn , ó ẹ́e ẹ́e látí ẹ́e àpètúnpe fún ọ̀rọ̀ -ise àti àbọ̀ rẹ̀ (iyen àpólà ise). Irú àpètúnpe ẹ̀e yóò fún wa ní ọ̀rọ̀ -orúkọ alápètúnpe. Àpẹ̀rẹ̀ diẹ̀ ní wònyí :

8.	Mófínmù ìpilẹ̀	Ọ̀rọ̀-ìṣẹ̀dá (Ọ̀rọ̀ alápètúnpe)
a.	sọ ọ̀rọ̀ (APIṢ)	sòròsòrò (OR)
b.	pa eja (IṢ)	pejapeja (OR)
d.	gbẹ̀ ẹ̀nà (APIṢ)	gbẹ̀nàgbẹ̀nà (AJ)

Fífi ìṣe hàn/Afiṣehàn

A tún máa n lo àpètúnpè láti fi ṣiṣe nńkan hàn   tabí láti fi bí nńkan ṣe rí hàn . E jẹ kí á yẹ àwọn àpẹẹ wònyí wò.

9.	Mọ́fíimù ìpilẹ̀	Ọ̀rọ̀-ìṣẹ̀dá (Ọ̀rọ̀ alápètúnpe)
a.	sòrọ̀ (APIS)	sísòrọ̀ (OR)
b.	peja (IS)	pípeja (OR)
d.	sùn (IS)	sísùn (OR)
e.	lò (APIS)	lílò (OR)

Àwọn àpẹẹre ìsàlẹ̀ yìi jẹ àpètúnpe tí ó n fi bí nńkan ṣe rí hàn .

10.	Mọ́fíimù ìpilẹ̀	Ọ̀rọ̀-ìṣẹ̀dá (Ọ̀rọ̀ alápètúnpe)
a.	ga (IS)	gíga (AJ)
b.	tóbi (IS)	títobi (AJ)
d.	gbóná (APIS)	gbígbóná (AJ)
e.	sanra (IS)	sísanra (AJ)

Àwọn ọ̀rọ̀-álápètúnpe afolùṣehàn àti afiṣehàn ní nńkan kan tí wọn fi jọ ara . Ohun náà ni pé isòrí - ọ̀rọ̀ mọ́fíimù ìpilẹ̀ tabí mọ́fíimù orisun tí a ti ṣẹ̀dá àwọn ọ̀rọ̀ -álápètúnpe méjèjè jẹ isòrí ọ̀rọ̀ kan náà. Èyí tí ṣe isòrí -ọ̀rọ̀ ọ̀rọ̀-ìṣe tabí àpólà ìṣe . Àkíyèsí yìi a fojúhàn bí a bá wo àwọn àpẹẹre (8) dé (10) tí ó wà ní òkè yìi. A ṣẹ̀dá àwọn ọ̀rọ̀-álápètúnpe afolùṣehàn tí ó wà ni àpẹẹre (8) láti ara àpólà ìṣe. Àkíyèsí kejì ni pé isòrí -ọ̀rọ̀ àwọn ọ̀rọ̀-álápètúnpe afolùṣehàn àti ti afiṣehàn yàtò sí ti mọ́fíimù orisun/ìpilẹ̀. Àwọn ọ̀rọ̀-ìṣẹ̀dá alápètúnpe náà sì jẹ ọ̀rọ̀ -orúkọ. Àwọn ọ̀rọ̀-álápètúnpe afiṣehàn tí ó wà ni àpẹẹre (9) jẹ ọ̀rọ̀ -orúkọ. Bákannáà, orisun wọn sì ni ọ̀rọ̀ -ìṣe tabí àpólà ìṣe . Àwọn ọ̀rọ̀ alápètúnpe tí ó wà ní àpẹẹre (10) jẹ ọ̀rọ̀-àpètúnpe tí a ṣẹ̀dá láti ara ọ̀rọ̀-ìṣe.

Ìyàtò tí ó wà wà lààárín àwọn ọ̀rọ̀ -álápètúnpe afolùṣehàn àti afiṣehàn nipé odidi mọ́fíimù ni a ṣe àpètúnpe fún láti ṣẹ̀dá àwọn ọ̀rọ̀ -álápètúnpe afolùṣehàn sùgbón bẹẹ kọ ni omo sorí ni tí ọ̀rọ̀ - alápètúnpe afiṣehàn , nítorí pé abala mọ́fíimù ìpilẹ̀ ni a ṣe àpètúnpe fún kí ṣe odidi mọ́fíimù ìpilẹ̀ .

ÌDÁRAYÁ ÌGBÁRA-ÈNI-LÉWỌN 2

Ṣàlàyé bí a ṣe má a n lo ọ̀rọ̀-álápètúnpe

5.0 ÌSONÍṢÓKÍ

Ọ̀kan lára oríki àpètúnpe tí mo mẹnù bà ni pé à pètúnpe jẹ igbésẹ mofólóji tí a máa n lò láti ṣẹ̀dá ọ̀rọ̀ tabí isọ tuntun láti ara mọ́fíimù ìpilẹ̀ pàápàá jù lọ láti ara mọ́fíimù adádúró tabí mọ́fíimù onítumọ̀ adámọ̀ . A máa n lo ọ̀rọ̀ àpètúnpe ní èdè Yorùbá láti fi ọ̀pọ̀ hàn tabí láti fi iye hàn (a-fi- iye-hàn), láti ṣe itenunmọ̀, láti fi olùṣe hàn àti láti fi ìṣe hàn .

6.0 ÌṢẸ̀ ÀYÀNṢE ONÍMÁÀKÌ OLÙKÓ

Ṣàlàyé àwọn wònyí pèlú àpẹẹre gégé bí ó ti yẹ : ọ̀rọ̀ àpètúnpe afiyehàn , ọ̀rọ̀ àpètúnpe aṣètunumọ̀ , ọ̀rọ̀ àpètúnpe afolùṣehàn, ọ̀rọ̀ àpètúnpe afiṣehàn, àpètúnpe èlẹ̀bẹ̀ àti àpètúnpe kíkùn .

7.0 ÌWÉ ÌTÓKASÍ/ÀWỌN ÌWÉ FÙN KÍKÀ

Awobuluyi, Oladele. (Olótúú) 1989. *Yorùbá Metalanguage II*, Lagos: NERDC.
Awobuluyi, Oladele. 2008. *Èkọ̀ Ìṣẹ̀dá-Ọ̀rọ̀ Yorùbá*. Akure, Montem Paperbacks.
Bamgboṣe, Ayo. (Olótúú) 1984. *Yorùbá Metalanguage I*, Lagos: NERDC.

- Elson, B. & V. Pickett. 1990. *An Introduction to Morphology and Syntax*. California Summer Institute of Linguistics.
- Katamba, Francis. 1993. *Morphology*. London: Macmillan.
- Malmkjaer, K. (Olótùú). 1999. *The Linguistic Encyclopaedia*. London & New York: Routledge.
- Mario Pel. 1966. *Glossary of Linguistic Terminology*. New York & London. Columbia University Press.
- Matthew, P. H. 1974. *Morphology: An Introduction to the Theory of Word Structure*. Oxford&New York: CUP.
- Taiwo, Oye. 2011a. *Mofólójì: Àtúnṣe kejì*. Ibadan, Universal Akada Books Ltd
- Taiwo, Oye. 2011b. "Inflections in the Ao dialect of Yoruba" *Kansas Working Papers in Linguistics*, Vol. 32 (2011), 84-105
- Taiwo, Oye. 2014. "The morpho-syntactic interaction and the derivation of nominal compounds in Yorùbá" *International Journal of Language Studies* Vol. 8 No 1 pp. 67- 92
- Taiwo, Oye and Olakolu, Toyin. 2010. "Ọ̀rọ̀- iṣe Alákànpò ní Èdè Yorùbá" *Research in African Languages and Linguistics (RALL)* Vol. 10 pp. 90-112

ÌPÍN 2 ÌRÍSÍ ÒRÒ-ALÁPÈTÚNPÈ

- 1.0 Ìfáàrà
- 2.0 Èròngbà àti Àfojúsùn
- 3.0 Ìbèèrè Ìṣáájú
- 4.0 Àkóónú Ìdánilékòó
  - 4.1 Àpètúnpe kíkún
  - 4.2 Àpètúnpe èlẹ̀be
  - 4.3.1 Àpètúnpe èlẹ̀be síwájú
  - 4.3.2 Àpètúnpe èlẹ̀be síwájú onísilébú ibẹ̀rẹ̀
  - 4.3.3 Àpètúnpe èlẹ̀be síwájú onísilébú iparí
  - 4.4.1 Àpètúnpe èlẹ̀be sẹ̀yin
  - 4.4.1 Àpètúnpe èlẹ̀be sẹ̀yin onífáwẹ̀lì [í]
  - 4.4.2. Àpètúnpe èlẹ̀be sẹ̀yin onífáwẹ̀lì ibẹ̀rẹ̀
- 5.0 Ìṣonísókí
- 6.0 Ìṣẹ̀ Àyànṣe Onímáàkí Olùkó
- 7.0 Ìwé Itókasi/Àwọn Ìwé Fùn Kíkà

1.0 ÌFÁÀRÀ

Ìrísí méjì gbòòrò ni òrò -alápètúnpe lè ní bí a bá yẹ ihun wọn wò . Àwọn ni kí á ṣe àpètúnpe fún odidi mọ̀fìimù ipilẹ̀ tàbí kí á ṣe àpètúnpe fún abala mọ̀fìimù ipilẹ̀ . Bí a bá ṣe àpètúnpe fún odidi mọ̀fìimù ipilẹ̀ , èyí ni a mọ̀ sí àpètúnpe kíkún . Ṣùgbón, bí ó bá jẹ̀ pé abala mọ̀fìimù ipilẹ̀ ni a ṣe àpètúnpe fún, àpètúnpe èlẹ̀be ni a mọ̀ èyí sí . E jẹ̀ kí a yẹ̀ wọn wò ní kòòkan.

2.0 ÈRÒNGBÀ ÀTI ÀFOJÚSÙN

Àfojúsùn mi fún ẹ̀ ni kí o lè ní imọ̀ àmòdájú nípa ìrísí òrò -alápètúnpe. Nítorí nàà, bí o bá ti ka ìpín yìí tán , wà á lè ṣàlàyé àwọn wònyí dáadàa :

- àpètúnpe kíkún
- àpètúnpe èlẹ̀be
- àpètúnpe èlẹ̀be síwájú, àti
- àpètúnpe èlẹ̀be sẹ̀yin

3.0 ÌBÈÈRÈ ÌṢÁÁJÚ

Ṣàlàyé àwọn wònyí : àpètúnpe kíkún, àpètúnpe èlẹ̀be , àpètúnpe èlẹ̀be síwájú àti àpètúnpe èlẹ̀be sẹ̀yin

4.0 ÀKÓÓNÚ ÌDÁNILÉKÒÓ

4.1 Àpètúnpe kíkún

Àpètúnpe kíkún ni àpètúnpe tí a máa n ló láti ṣẹ̀dá òrò nípa lílòpò odidi mọ̀fìimù ipilẹ̀ tàbí asopò mọ̀fìimù ipilẹ̀ . Irú àpètúnpe bá yíí ni a tún mọ̀ sí idàkọ̀ fọ̀nrán -ihun ní ibi tí a tí da odidi fọ̀nrán - ihun kan kọ̀ . Bí àpẹ̀rẹ̀:

1.	Mọ̀fìimù ipilẹ̀	Òrò-ìṣẹ̀dá (Òrò alápètúnpe)
a.	wolé (APIS)	woléwolé (OR)
b.	sòrò (APIS)	sòròsòrò (OR)
d.	fẹ̀lẹ̀ (IS)	fẹ̀lẹ̀fẹ̀lẹ̀ (AJ)
e.	wẹ̀ (IS)	wẹ̀wẹ̀ (AJ)
2.	Mọ̀fìimù ipilẹ̀	Òrò-ìṣẹ̀dá (Òrò alápètúnpe)
a.	fíó (AP)	fíófíó (AP)
b.	tóní (AP)	tónítóní (AP)

d	ńlá (AJ)	ńláńlá, ńláńlá (AJ)
e.	tééré (AJ)	tééré tééré (AJ)
ẹ	òsé (OR)	òsòòsè (OR)
f.	ìlà (OR)	ìlàilà (OR)

ÌDÁRAYÁ ÌGBÁRA-ENI-LÉWỌN

Şàlàyé bí a şe má a ń lo àpètúnpe kíkún

4.2 Àpètúnpe ẹlẹbe

Àpètúnpe ẹlẹbe ni àpètúnpe tí ó máa ń şedá ọrọ nípa lílòpọ apá kan lára mọfìimù ipilẹ tabí ọpọ . A tún lè kì àpètúnpe ẹlẹbe gégé bí idàkọ fọnrán -ihun ní ibi tí a tí da abala kan lára mọfìimù ipilẹ tabí ọpọ kọ.

Ò tún şeé şe láti şàlàyé àpètúnpe ẹlẹbe gégé bí igbésè mofòlọjì ni ibi tí a tí fi àfòmọ kún mọfìimù ipilẹ tí irú àfòmọ bẹẹ tí gba pípe kíkún nípa idàkọ mọfìimù ta so mọ . Oríkì yìí ni a ọò sì lò fún şise àlàyé àti itupalẹ àpètúnpe ẹlẹbe nínú iwé yìí . Fún idí èyí, a lè şàlàyé ọrọ -alápètúnpe ẹlẹbe gégé bí àwọn ọrọ tí a so àfòmọ ibèrẹ tabí àfòmọ iparí mọ láti şedá ọrọ tuntun . Irú àfòmọ tí a fi kún mọfìimù ipilẹ gégé bí a şe şàlàyé yìí máa ń fi itenumọ hàn . Bí a bá wó irísí ọrọ -alápètúnpe bẹẹ àti ibi tí a tí so àfòmọ mọ mọfìimù ipilẹ tabí ọpọ láti şedá ọrọ , a lè şatúnpin àpètúnpe ẹlẹbe sí ẹyà méjì báyii : àpètúnpe ẹlẹbe síwájú , àti àpètúnpe ẹlẹbe sẹyin .

4.3.1 Àpètúnpe ẹlẹbe síwájú

Àpètúnpe ẹlẹbe síwájú ni ọrọ alápètúnpe ní ibi tí a tí fi àfòmọ iparí kún mọfìimù ipilẹ tabí ọpọ . Bí àpeere:

3.	Mọfìimù ipilẹ	Ọrọ-işedá (Ọrọ alápètúnpe)
a.	gere	gerege, gerere
b.	şòòrọ	şòòròşò
d.	tààrà	tààràtà, tààràrà
e.	wéré	wéréré

Ò tún şeé şe láti şatúnpin àpètúnpe ẹlẹbe síwájú sí ẹyà méjì miiran bí a bá lo abala mọfìimù ipilẹ tí a lò gégé bí àfòmọ iparí gégé bí ọşuwọn . Idí nipé a lè lo sílébù ibèrẹ mọfìimù ipilẹ tabí sílébù iparí mọfìimù ipilẹ gégé bí àfòmọ iparí . Ẹyà àpètúnpe ẹlẹbe síwájú méjèjì ni iwọnyí : àpètúnpe ẹlẹbe síwájú onísilébù ibèrẹ àti àpètúnpe ẹlẹbe síwájú onísilébù iparí .

4.3.2 Àpètúnpe ẹlẹbe síwájú onísilébù ibèrẹ

Ẹyí ni àpètúnpe ẹlẹbe síwájú ní ibi tí a tí şe idàkọ sílébù ibèrẹ mọfìimù ipilẹ tí a sì wá so ó mọ mọfìimù ipilẹ gégé bí àfòmọ iparí . Àwọn àpeere diẹ ni iwọnyí :

4	Mọfìimù ipilẹ	Àfòmọ iparí	Ọrọ-işedá (ọrọ-alápètúnpe)
a.	gere	-ge	gerege
b.	şòòrọ	-şò	şòòròşò
d.	tààrà	-tà	tààràtà
e.	wórọ	-wọ	wórówọ
ẹ.	gegele	-ge	gegelege
f.	gbọrọ	-gbọ	gbọrọgbọ

Bí a bá wo àwọn àpeere tí ó wà ní òkè yìí, a ọò şakíyèsí pé sílébù ibèrẹ mọfìimù ipilẹ ní a lò gégé bí àfòmọ tí a fi kún iparí mọfìimù ipilẹ láti şedá ọrọ -alápètúnpe.

4.3.3 Àpètúnpè èlẹ̀bẹ̀ síwájú onísílẹ̀bù iparí

Èyà àpètúnpè èlẹ̀bẹ̀ síwájú ni ibi tí a ti ẹ̀ idàkọ̀ sílẹ̀bù iparí mọ̀fíimù ipilẹ̀ tí a sì wá so ó mọ̀ mọ̀fíimù ipilẹ̀ gẹ̀ gẹ̀ bí àfòmọ̀ iparí . Bí àpẹ̀rẹ̀:

4.	Mọ̀fíimù ipilẹ̀	Àfòmọ̀ iparí	Ọ̀rọ̀-ìşẹ̀dá (ọ̀rọ̀- alápètúnpè)
a.	gere	-re	gerere
b.	tààrà	-rà	tààràrà
d.	gbọ̀rọ̀	-rọ̀	gbọ̀rọ̀gbọ̀

Ní àpẹ̀rẹ̀ (4) tí ó wà lókè yìí, sílẹ̀bù tí ó gbèyìn mọ̀fíimù ipilẹ̀ ni a lò gẹ̀gẹ̀ bí àfòmọ̀ tí a sì fi kún mọ̀fíimù ipilẹ̀ bẹ̀ẹ̀ láti şẹ̀dá àwọn ọ̀rọ̀ -alápètúnpè. Àwọn sílẹ̀bù iparí ọ̀hún ni mo tò sí abẹ̀ àfòmọ̀ iparí ní àpẹ̀rẹ̀ (4).

4.4.1 Àpètúnpè èlẹ̀bẹ̀ sẹ̀yìn

Èyà àpètúnpè èlẹ̀bẹ̀ kejì tí a tún lè yà sọ̀tò ní àpètúnpè èlẹ̀bẹ̀ ní ibi tí a tí şẹ̀dá ọ̀rọ̀ -alápètúnpè nípa lílọ̀pọ̀ apá kan nínú mọ̀fíimù ipilẹ̀ sí apá òsì . A tún lè ki èyà àpètúnpè èlẹ̀bẹ̀ yìí gẹ̀gẹ̀ bí igbésẹ̀ mofòlọ̀jì ní ibi tí a tí fi àfòmọ̀ ibẹ̀rẹ̀ kún mọ̀fíimù ipilẹ̀ . Şùgbón şá, a ò gbòdò gbàgbé pé àfòmọ̀ tí a n lè nínú àpètúnpè láti şẹ̀dá ọ̀rọ̀ kò kún ní pípè , fún idí èyí , irú àfòmọ̀ bẹ̀ẹ̀ ni láti gba pípè kíkún láti ara mọ̀fíimù ipilẹ̀ tí a ti dá à kọ .

Oríşì àpètúnpè èlẹ̀bẹ̀ sẹ̀yìn méjì ni ó dàbí ẹ̀ni pé ó wà ní èdè Yorùbá . Àwọn nàà ni iwònyí : àpètúnpè èlẹ̀bẹ̀ sẹ̀yìn onífáwẹ̀lì [í] àti àpètúnpè èlẹ̀bẹ̀ sẹ̀yìn onísílẹ̀bù ibẹ̀rẹ̀

4.4.1 Àpètúnpè èlẹ̀bẹ̀ sẹ̀yìn onífáwẹ̀lì [í]

Àpètúnpè èlẹ̀bẹ̀ sẹ̀yìn onífáwẹ̀lì [í] ní ibi tí a tí ẹ̀ idàkọ̀ kónsónántì ibẹ̀rẹ̀ mọ̀fíimù ipilẹ̀ tí a sì wá fí fáwẹ̀lì /í/ olóhún òkè mọ̀ kónsónántì ọ̀hún kí a tó wá so wọn mọ̀ ibẹ̀rẹ̀ mọ̀fíimù (gẹ̀gẹ̀ bí àfòmọ̀ ibẹ̀rẹ̀) láti şẹ̀dá ọ̀rọ̀ alápètúnpè bẹ̀ẹ̀. Apẹ̀rẹ̀ ni iwònyí.

5.	Mọ̀fíimù ipilẹ̀	Àfòmọ̀ ibẹ̀rẹ̀	Ọ̀rọ̀-ìşẹ̀dá (ọ̀rọ̀- alápètúnpè)
a.	lọ (IŞ)	lí-	lílọ (OR)
b.	sọ̀rọ̀ (APIŞ)	sí-	sísọ̀rọ̀ (OR)
d	burú (IŞ)	bí-	bíburú (OR)

4.4.2 Àpètúnpè èlẹ̀bẹ̀ sẹ̀yìn onísílẹ̀bù ibẹ̀rẹ̀

Oríşì Àpètúnpè èlẹ̀bẹ̀ sẹ̀yìn kejì tí a tún lè yà sọ̀tò ni èyí tí a tí ẹ̀ idàkọ̀ fún sílẹ̀bù ibẹ̀rẹ̀ mọ̀fíimù tí a sì wá so ó mọ̀ mọ̀fíimù ipilẹ̀ gẹ̀gẹ̀ bí àfòmọ̀ ibẹ̀rẹ̀ . Irú ọ̀rọ̀-alápètúnpè bá yìí kò dàbí ẹ̀ni pé ó wọ̀pọ̀ ní èdè Yorùbá. Apẹ̀rẹ̀ diẹ̀ ni èyí.

6.	Mọ̀fíimù ipilẹ̀	Àfòmọ̀ ibẹ̀rẹ̀	Ọ̀rọ̀-ìşẹ̀dá (ọ̀rọ̀- alápètúnpè)
a.	kànkà	kà-	kàkànkà
b.	Ténté	té-	téténté
d.	lànlà	là-	làlànlà
e.	gbọ̀rọ̀	gbọ̀-	gbọ̀gbọ̀rọ̀
ẹ.	gere	ge-	gegere

Ní àpẹ̀rẹ̀ mẹ̀ta àkókọ̀ (18a-d), a lè sọ̀ wí pé sílẹ̀bù iparí mọ̀fíimù ni a ẹ̀ idàkọ̀ fún . Idí nipé nínú àpẹ̀rẹ̀ wònyí, sílẹ̀bù ibẹ̀rẹ̀ àti iparí jọ ara .

ÌDÁRAYÁ ÌGBÁRA-ÈNI-LÉWÒN

Gbiyànjú láti wá àpẹ̀ẹ̀rẹ̀ àwọn ẹ̀yà àpètúnpe tí mo şàlàyé lókè .

5.0 ÌSỌNÍŞÓKÍ

Ìrísí méjì gbòòrò ni òrò -alápètúnpe lè ní bí a bá ye ihun wọn wò . Àwọn ni kí á şe àpètúnpe fún odidi mọ́fíimù ipilẹ̀ tàbí kí á şe àpètúnpe fún abala mọ́fíimù ipilẹ̀ . Bí a bá şe àpètúnpe fún odidi mọ́fíimù ipilẹ̀ , ẹ̀yí ni a mò sí àpètúnpe kíkún . Şùgbón bí ó bá jẹ pé abala mọ́fíimù ipilẹ̀ ni a şe àpètúnpe fún , àpètúnpe elẹ̀be ni a mọ ẹ̀yí sí . Mo şàtúnpin àpètúnpe elẹ̀be sí àwọn ẹ̀yà wònyí : àpètúnpe elẹ̀be síwájú , àpètúnpe elẹ̀be síwájú onísílẹ̀bù ibẹ̀rẹ̀ , àpètúnpe elẹ̀be síwájú onísílẹ̀bù iparí, àpètúnpe elẹ̀be sẹ̀yin , àpètúnpe elẹ̀be sẹ̀yin onífáwẹ̀lì [í] àti àpètúnpe elẹ̀be sẹ̀yin onífáwẹ̀lì ibẹ̀rẹ̀ .

6.0 ISẸ̀ ÀYÀNŞE ONÍMÁÀKÌ OLÙKÓ

Fi iyàtò hàn láàárín àwọn w ọ̀nyí pẹ̀lú àpẹ̀ẹ̀rẹ̀ : àpètúnpe kíkún àti àpètúnpe elẹ̀be, àpètúnpe elẹ̀be síwájú àti àpètúnpe elẹ̀be sẹ̀yin , àpètúnpe elẹ̀be síwájú onísílẹ̀bù ibẹ̀rẹ̀ àti àpètúnpe elẹ̀be síwájú onísílẹ̀bù iparí.

7.0 ÌWÉ ÌTÓKASÍ/ÀWỌN ÌWÉ FÙN KÍKÀ

- Awobuluyi, Oladele. (Olótùú) 1989. *Yorùbá Metalanguage II*, Lagos: NERDC.
- Awobuluyi, Oladele. 2008. *Èkó Işèdá-Òrò Yorùbá*. Akurẹ̀, Montem Paperbacks.
- Bamgboşe, Ayo. (Olótùú) 1984. *Yorùbá Metalanguage I*, Lagos: NERDC.
- Elson, B. & V. Pickett. 1990. *An Introduction to Morphology and Syntax*. California Summer Institute of Linguistics.
- Katamba, Francis. 1993. *Morphology*. London: Macmillan.
- Malmkjaer, K. (Olótùú). 1999. *The Linguistic Encyclopaedia*. London & New York: Routledge.
- Mario Pel. 1966. *Glossary of Linguistic Terminology*. New York & London. Columbia University Press.
- Matthew, P. H. 1974. *Morphology: An Introduction to the Theory of Word Structure*. Oxford&New York: CUP.
- Taiwo, Oye. 2011a. *Mofólójì: Àtúnşe kejì*. Ibadan, Universal Akada Books Ltd
- Taiwo, Oye. 2011b. “Inflections in the Ao dialect of Yoruba” *Kansas Working Papers in Linguistics*, Vol. 32 (2011), 84-105
- Taiwo, Oye. 2014. “The morpho-syntactic interaction and the derivation of nominal compounds in Yorùbá” *International Journal of Language Studies* Vol. 8 No 1 pp. 67- 92
- Taiwo, Oye and Olakolu, Toyin. 2010. “Òrò- işe Alákànpò ní Èdè Yorùbá” *Research in African Languages and Linguistics (RALL)* Vol. 10 pp. 90-112

ÌPÍN 3 ÀBÁJÁDE ỌRỌ-ÌŞĚDÁ ALÁPÈTÚNPÈ ÀTI ÌFARAKÓRA ÈYÀ ỌRỌ-ALÁPÈTÚNPÈ

- 1.0 Ìfáàrà
- 2.0 Èròngbà àti Àfojúṣùn
- 3.0 Ìbèèrè Ìṣáájú
- 4.0 Àkóónú Ìdánílẹ̀kòọ́
  - 4.1 Àpètúnpe Aláiyísòrípadà
  - 4.2 Àpètúnpe Ayísòrípadà
  - 4.3 Ìfarakóra Èyà Ọrọ-Alápètúnpe
- 5.0 Ìṣonísókí
- 6.0 Ìṣe Àyànṣe Onímáàki Olùkó
- 7.0 Ìwé Ìtókasi/Àwọn Ìwé Fùn Kíkà

1.0. ÌFÁÁRÀ

Ọ̀nà miiran tí a lè gbà ṣàlàyé àpètúnpe ni láti wo àbájáde ọ̀rọ̀ -ìṣẹ̀dá alápètúnpe. Èyí ni pé kí a wo ìsòrí-ọ̀rọ̀-alápètúnpe tí a ṣẹ̀dá láti ara mọ̀fìmù ipilẹ̀ tàbí ọ̀pó láti ṣàkíyèsí bóyá ìsòrí -ọ̀rọ̀ tàbí ìsòrí girámà kan náà ni ọ̀rọ̀ -ìṣẹ̀dá rẹ̀ tàbí ìsòrí -ọ̀rọ̀ ọ̀rọ̀-alápètúnpe yàtò sí ti mọ̀fìmù ipilẹ̀ . Bí a bá gùn lẹ̀ àbájáde ọ̀rọ̀ -ìṣẹ̀dá alápètúnpe gégé bí mo tí ṣàlàyé rẹ̀ yíi , ó ṣeé ṣe láti pín ọ̀rọ̀-alápètúnpe sí èyà méjì gbòdòrò báyií : àpètúnpe aláiyísòrípadà àti àpètúnpe ayísòrípadà . Àwọn èyà ọ̀rọ̀ -ìṣẹ̀dá alápètúnpe wònyí máa n wónú ara wón , fún idí èyí , mà á jíròrò lóri ifarakóra àwọn ọ̀rọ̀ -alápètúnpe ní ipín yíi pèlú .

2.0 ÈRÒNGBÀ ÀTI ÀFOJÚSÙN

Ìpín yíi yòò fún ọ̀ ní imò àmòdájú lóri àwọn wònyí :

- àpètúnpe aláiyísòrípadà
- àpètúnpe ayísòrípadà
- ifarakóra ọ̀rọ̀-alápètúnpe

3.0 ÌBÈÈRÈ ÌŞÁÁJÚ

Ṣàlàyé àwọn wònyí: àpètúnpe aláiyísòrípadà , àpètúnpe ayísòrípadà , ifarakóra ọ̀rọ̀-alápètúnpe

4.0 ÀKÓÓNÚ ÌDÁNILÉKỌ́

4.1 Àpètúnpe Aláiyísòrípadà

Ọ̀rọ̀-ìṣẹ̀dá alápètúnpe tí ó jẹ̀ ìsòrí -ọ̀rọ̀ kan náà pèlú mọ̀fìmù ipilẹ̀ tí a tí ṣẹ̀dá rẹ̀ ni a mọ̀ sí àpètúnpe aláiyísòrípadà . Iyen nipé , ìsòrí-ọ̀rọ̀ mọ̀fìmù ipilẹ̀ tàbí ọ̀pó tí a tí ṣẹ̀dá ọ̀rọ̀ alápètúnpe kò yàtò sí ti ọ̀rọ̀-alápètúnpe tí a ṣẹ̀dá lára rẹ̀ . Idí tí ọ̀rọ̀ fí rí bẹ̀ẹ̀ nipé mọ̀fìmù tàbí àfòmọ̀ tí a dàkọ̀ láti ara mọ̀fìmù ipilẹ̀ tàbí ọ̀pó tí a tí dá à kọ̀ kò yí ìsòrí -ọ̀rọ̀ mọ̀fìmù ipilẹ̀ tàbí ọ̀pó ọ̀hún padà lá ti ṣẹ̀dá ọ̀rọ̀-alápètúnpe . Írú àpètúnpe aláiyísòrípadà báyií wópò ní èdè Yorùbá . Àwọn ìsòrí-ọ̀rọ̀ bíi ọ̀rọ̀-orúkọ , ọ̀rọ̀-àpètúnpe , aṣònká àti ọ̀rọ̀-àpónlẹ̀ ni írú alápètúnpe náà n máa n wáyé . Àpẹ̀rẹ̀ diẹ̀ ni iwònyí :

1.	Mọ̀fìmù ipilẹ̀	Ọ̀rọ̀-ìṣẹ̀dá (ọ̀rọ̀-alápètúnpe)
a.	ńlá (AJ)	ńláńlá, ńláńlá (AJ)
b.	firigbòn (AJ)	firigbòn, firigbòn (AJ)
d.	kànkà (AJ)	kànkàkà (AJ)

20.	Mọ̀fìmù ipilẹ̀	Ọ̀rọ̀-ìṣẹ̀dá (ọ̀rọ̀-alápètúnpe)
a.	méjì (AK)	méjì méjì (AK)
b.	mẹ̀wàà (AK)	mẹ̀wàà mẹ̀wàà (AK)

d.	márùn-ún (AK)	márùn-ún márùn-ún (AK)
----	---------------	------------------------

2.	Mófìimù ipilẹ̀	Òrò-ìṣẹ̀dá (òrò-alápètúnṣẹ̀)
a.	fíó (AP)	fíofíó (AP)
b.	tóní (AP)	tónítóní (AP)
d.	yéké (AP)	yéké yéké (AP)

3.	Mófìimù ipilẹ̀	Òrò-ìṣẹ̀dá (òrò-alápètúnṣẹ̀)
a.	omọ (OR)	omomọ (OR)
b.	òṣẹ (OR)	òṣòòṣẹ (OR)
d.	ògá (OR)	ògàògá (OR)

4.2 Àpètúnṣẹ̀ Ayísòrípadà

Bí isòrí òrò -alápètúnṣẹ̀ tí a ṣẹ̀dá bá yàtò sí ti mófìimù ipilẹ̀ tàbí òpó ti a tí ṣẹ̀dá rẹ̀ , irú òrò -alápètúnṣẹ̀ bẹ̀ẹ̀ ni a mò sí àpètúnṣẹ̀ ayísòrípadà. Ìyẹn ni pé , mófìimù tàbí àfòmó tí a dàkọ̀ lára mófìimù ipilẹ̀ tàbí òpó tí a sì wá so mò mófìimù ipilẹ̀ tàbí òpó tí a tí dá á kọ̀ yòò mú iyípadà bá isòrí-òrò mófìimù ipilẹ̀ tàbí òpó tí a tí dá á kọ̀ . Isòrí-òrò ìṣẹ̀dá òrò-alápètúnṣẹ̀ àti tí mófìimù ipilẹ̀ tàbí òpó yòò yàtò sí ara wọn . Diẹ̀ lára àpètúnṣẹ̀ ayísòrípadà ni ó wà ní isàlẹ̀ yìí ní àpẹ̀rẹ̀ (4) àti (5).

4.	Mófìimù ipilẹ̀	Òrò-ìṣẹ̀dá (òrò-alápètúnṣẹ̀)
a.	dára (IṢ)	dáradára (AJ)
b.	fẹ̀lẹ̀ (IṢ)	fẹ̀lẹ̀fẹ̀lẹ̀ (AJ)
d.	gbóná (IṢ)	gbígbóná (AJ)

5.	Mófìimù ipilẹ̀	Òrò-ìṣẹ̀dá (òrò-alápètúnṣẹ̀)
a.	sòrò (IṢ)	sòròsòrò (OR)
b.	peja (APIṢ)	pejapeja (OR)
d.	wólé (APIṢ)	wíwólé (OR)

Ní àwọn àpẹ̀rẹ̀ tí ó wà ní (4), isòrí-òrò mófìimù ipilẹ̀ jẹ̀ òrò -ìṣẹ̀ (IṢ), ṣùgbón isòrí-òrò-alápètúnṣẹ̀ tí a ṣẹ̀dá láti ara mófìimù ipilẹ̀ yìí jẹ̀ òrò -àpètúnṣẹ̀ (AJ). Ìyẹn ni pé , isòrí-òrò yípadà kúrò ní òrò -ìṣẹ̀ (IṢ) ti mófìimù ipilẹ̀ láti dí òrò -àpètúnṣẹ̀ (AJ) ní òrò-ìṣẹ̀dá. Ní àpẹ̀rẹ̀ (5) ní tírẹ̀ , isòrí-òrò mófìimù ipilẹ̀ tàbí òpó jẹ̀ òrò -ìṣẹ̀ (IṢ) tàbí àpólá ìṣẹ̀ (APIṢ) ní igbà tí isòrí -òrò òrò-ìṣẹ̀dá jẹ̀ òrò -orúkọ (OR). Isòrí-òrò yìí padà kúrò ní òrò -ìṣẹ̀ (IṢ) tàbí àpólá ìṣẹ̀ (APIṢ) ti mófìimù ipilẹ̀ tàbí òpó láti dí òrò-orúkọ (OR) ti òrò-ìṣẹ̀dá.

4.3 Ìfarakóra Èyà Òrò-Alápètúnṣẹ̀

Àwọn èyà òrò -alápètúnṣẹ̀ tí mo yà sòtò wònyí fi ara kọ̀ ara nítórí pé wọn wọ̀ inú ara wọn . Oríṣí ifarakóra èyà òrò-alápètúnṣẹ̀ àti àpẹ̀rẹ̀ wọn ni ó wà ní isàlẹ̀ yìí .

Àpètúnṣẹ̀ kíkún aláiyísòrípadà afiyehàn

Èyí ni èyà òrò -ìṣẹ̀dá alápètúnṣẹ̀ kíkún tí isòrí -òrò rẹ̀ kò yàtò sí tí mófìimù ipilẹ̀ tí a tí ṣẹ̀dá rẹ̀ tí ó sì ní fi iye nńkan hàn . Àpẹ̀rẹ̀ diẹ̀ ní iwònyí .

6	Mófìimù ipilẹ̀	Òrò-ìṣẹ̀dá (òrò-alápètúnṣẹ̀)
a.	ńlá (AJ)	ńláńlá, ńláńlá (AJ)
b.	firigbòn (AJ)	firigbòn, firigbòn (AJ)
d.	kànkà	kànkàkànkà (AJ)
e.	méjì (AK)	méjíméjì (AK)

e.	Mẹwàá (AK)	Mẹwàá mẹwàá (AK)
----	------------	------------------

Àpètúnpe kíkún aláiyisòrípadà afitenumòhàn

Èyí ni èyà òrò -isèdá alápètúnpe kíkún tí isòrí -òrò rẹ kò yàtò sí ti mófìmù ipilẹ tí a tí sèdá rẹ tí ó sì n fí itenumò hàn . Bí àpẹrẹ:

7	Mófìmù ipilẹ	Òrò-isèdá (òrò-alápètúnpe)
a.	fíó (AP)	fíofíó (AP)
b.	tóní (AP)	tónítóní (AP)
d.	diẹ (AJ)	dièdiẹ (AJ)
e.	ńlá (AJ)	ńláńlá (AJ)
e.	burúkú (AJ)	burúkú burúkú (AJ)

Àpètúnpe kíkún áyísòrípadà afitenumòhàn

Èyí ni èyà òrò -isèdá alápètúnpe kíkún tí isòrí -òrò yàtò sí ti mófìmù ipilẹ tí a ti sèdá rẹ , ó sì tún n fí itenumò hàn bakan náà . Àpẹrẹ diẹ ni ó wà ni isalẹ yíi :

8	Mófìmù ipilẹ	Òrò-isèdá (òrò-alápètúnpe)
a.	dára (IŞ)	dáradára (AJ)
b.	félé (IŞ)	féléfélé (AJ)
d.	wẹ (IŞ)	wẹwẹ (AJ)

Àpètúnpe èlẹbẹ aláiyisòrípadà afitenumòhàn

Èyí ni àpètúnpe èlẹbẹ ní ibi tí isòrí -òrò òrò àpètúnpe àti òrò tí a ti sèdá rẹ ti jẹ isòrí -òrò kan náà. Irú òrò àpètúnpe tí a sèdá yíi sì n şe isẹ fífi itenumò hàn . Àpẹrẹ diẹ ni ó wà ní isalẹ yíi :

9	Mófìmù ipilẹ	Òrò-isèdá (òrò-alápètúnpe)
a.	tààrà (AP)	tààràrà, tààràrà (AP)
b.	gere (AP)	gerere, gerere (AP)
d.	wóró (AP)	wórówó (AP)
e.	gbàngbà (AP)	gbàngbàgbà (AP)
e.	kànkà (AJ)	kànkàkà(AJ)

Àpètúnpe èlẹbẹ aláiyisòrípadà afolúshàn

Èyí ni èyà àpètúnpe èlẹbẹ ní ibi tí isòrí -òrò mófìmù ipilẹ àti ti òrò alápètúnpe ti jẹ òkan náà tí òrò àpètúnpe bèẹ sì n şişẹ fífi eni tí ó n şe nńkan hàn . Bí àpẹrẹ:

10	Mófìmù ipilẹ/òpó	Òrò-isèdá (òrò-alápètúnpe)
a.	sòrò (APIS)	sòròsòrò (OR)
b.	peja (APIS)	pejapeja (OR)
d.	wolé (APIS)	woléwolé (OR)
e.	gbálẹ (APIS)	gbálẹgbálẹ (OR)

Àpètúnpe èlẹbẹ áyísòrípadà afişhàn

Èyí ni èyà àpètúnpe èlẹbẹ ní ibi tí isòrí -òrò mófìmù ipilẹ ti yàtò sí ti òrò alápètúnpe tí òrò àpètúnpe ti a sèdá sì n fí işe tabí bí nńkan şe rí hàn . Ní àwọn àpẹrẹ isalẹ yíi , mèrin àkókò, (iye 11a – e) n fí işe hàn nígbà tí àwọn àpẹrẹ mèrin tí ó kẹyin (iye 11e - gb) jẹ èyí tí ó n fí bí nńkan şe rí hàn.

11.	Mófìmù ipilè/òpó	Òrò-ìṣẹ̀dà (òrò-alápètúnṣẹ̀)
a.	sòrò (APIS)	sísòrò (OR)
b.	peja (APIS)	pípeja (OR)
d.	sùn (IS)	sísùn (OR)
e.	lọ (IS)	lílọ (OR)
ẹ.	ga (IS)	gíga (AJ)
f.	tóbi (IS)	títóbi (AJ)
g.	sanra (IS)	sísùn (AJ)
gb.	wọ (IS)	wíwọ (AJ)

Àpètúnṣẹ̀ kíkún àyìsòrípadà afitenumòhàn

Èyí ni èyà àpètúnṣẹ̀ kíkún ní ibi tí isòrí -òrò òrò ìṣẹ̀dà (ìyẹn òrò àpètúnṣẹ̀) àti òrò tí a ti ṣẹ̀dà rẹ̀ ti yàtò sí ara wọn tí irú òrò alápètúnṣẹ̀ bẹ̀ẹ̀ sí n fì itenumò hàn . Diẹ̀ lára wọn ni ó wà ni isàlẹ̀ yìí .

12	Mófìmù ipilè	Òrò-ìṣẹ̀dà (òrò-alápètúnṣẹ̀)
a.	fẹ̀lẹ̀ IS)	fẹ̀lẹ̀fẹ̀lẹ̀ (AJ)
b.	wẹ̀ (IS)	wẹ̀wẹ̀ (AJ)
d.	dára IS)	dáradára (AJ)

Àpètúnṣẹ̀ kíkún aláiyìsòrípadà

Èyí ni èyà àpètúnṣẹ̀ kíkún ní ibi tí isòrí -òrò òrò ìṣẹ̀dà (ìyẹn òrò àpètúnṣẹ̀) àti òrò tí a ti ṣẹ̀dà rẹ̀ (ìyẹn mófìmù ipilè) jẹ̀ isòrí-òrò kan náà . Ìyẹn ni pé isòrí -òrò alápètúnṣẹ̀ kò yàtò sí ti mófìmù ipilè . Àpẹ̀rẹ̀ diẹ̀ ni iwònyí :

13.	Mófìmù ipilè	Òrò-ìṣẹ̀dà (òrò-alápètúnṣẹ̀)
a.	fíó (AP)	fíofíó (AP)
b.	régí (AP)	régirégí (AP)
d.	firigbòṅ (AJ)	firigbòṅfirigbòṅ (AJ)
e.	tín-ín rín (AJ)	tín-ín rín tín-ín rín (AJ)
ẹ.	omọ (OR)	omomọ (OR)
f.	òsẹ̀ (OR)	òsẹ̀òsẹ̀ (OR)

Àpètúnṣẹ̀ ẹ̀lẹ̀bẹ̀ sẹ̀yìn onífáwẹ̀lì [i] àyìsòrípadà

Èyí ni èyà àpètúnṣẹ̀ ẹ̀lẹ̀bẹ̀ ni ibi tí a ti fì àfòmọ̀ ibẹ̀rẹ̀ kún mófìmù ipilè tí irú àfikún yìí sì jẹ̀ kí isòrí-òrò mófìmù ipilè àti tí òrò alápètúnṣẹ̀ yàtò sí ara wọn . Ìyẹn ni pé àfòmọ̀ ibẹ̀rẹ̀ tí a fì kún mófìmù ipilè yí isòrí -òrò òrò ìṣẹ̀dà pàdà nípa àfikún yìí . Àfòmọ̀ ibẹ̀rẹ̀ yìí jẹ̀ idàkọ̀ kónsonàntì ibẹ̀rẹ̀, mófìmù ipilè àti fáwẹ̀lì [i]. Àpẹ̀rẹ̀ diẹ̀ ni iwònyí :

14.	Mófìmù ipilè/òpó	Òrò-ìṣẹ̀dà (òrò-alápètúnṣẹ̀)
a.	lọ (IS)	lílọ (OR)
b.	burú (IS)	bíburú (OR)
d.	gbèná (APIS)	gbígbèná (OR)
e.	tẹ̀numọ̀ (APIS)	títẹ̀numọ̀ (OR)

Àpètúnṣẹ̀ ẹ̀lẹ̀bẹ̀ sẹ̀yìn onífáwẹ̀lì ibẹ̀rẹ̀ aláiyìsòrípadà

Èyí ni èyà àpètúnpe èlèbè ní ibi tí a ti fi àfòmò ibèrè kún mọ́fìimù ipilẹ̀ tí isòrí -òrò òrò-ìshédá (ìyẹn òrò alápètúnpe) àti ti mọ́fìimù ipilẹ̀ jẹ ọ̀kan náà . Ìyẹn ni pé àfikún àfòmò ibèrè tí a ẹ̀ fún mọ́fìimù ipilẹ̀ kò yí isòrí -òrò òrò-alápètúnpe pàdà sí ti mọ́fìimù ipilẹ̀ . Àfòmò ibèrè yí jẹ idàko sílẹ̀bù ibèrè ti mọ́fìimù ipilẹ̀ .

15	Mọ́fìimù ipilẹ̀	Òrò-ìshédá (òrò-alápètúnpe)
a.	gborọ (AJ)	gbogborọ (AJ)
b.	gere (AP)	gegere (AP)
d.	kànkà (APIS)	kàkànkà (AJ)
e.	ténté (AP)	téténté (AP)

Àpètúnpe èlèbè síwájú onísilẹ̀bù ibèrè àlàyìsòrípadà

Èyí ni èyà àpètúnpe èlèbè ní ibi tí a ti ẹ̀ idàko sílẹ̀bù ibèrè mọ́fìimù ipilẹ̀ tí a sì wá so ó mọ́ mọ́fìimù ipilẹ̀ gégé bí àfòmò iparí láti shédá òrò -alápètúnpe. Isòrí-òrò òrò-alápètúnpe tí a shédá àti ti mọ́fìimù tí a fi shédá rẹ̀ kò sì yàtò sí ara wọn , isòrí-òrò wọn kò yí padà. Àpeṣere diẹ̀ ni iwọ̀nyí :

16.	Mọ́fìimù ipilẹ̀	Òrò-ìshédá (òrò-alápètúnpe)
a.	gborọ (AJ)	gborogbo (AJ)
b.	tààrà (AP)	tààràtà (AP)
d.	wóró (AP)	wórówó (AJ)
e.	gegele (AP)	gegelele (AP)

Àpètúnpe èlèbè síwájú onísilẹ̀bù iparí àlàyìsòrípadà

Èyí ni èyà àpètúnpe èlèbè ní ibi tí a ti ẹ̀ idàko sílẹ̀bù iparí mọ́fìimù ipilẹ̀ tí a sì wá so ó mọ́ mọ́fìimù ipilẹ̀ gégé bí àfòmò iparí láti shédá òrò alápètúnpe . Isòrí-òrò òrò alápètúnpe tí a shédá àti ti mọ́fìimù tí a ti shédá rẹ̀ kò sì yàtò sí ara wọn , isòrí-òrò wọn kò yí padà. Àpeṣere diẹ̀ ni iwọ̀nyí :

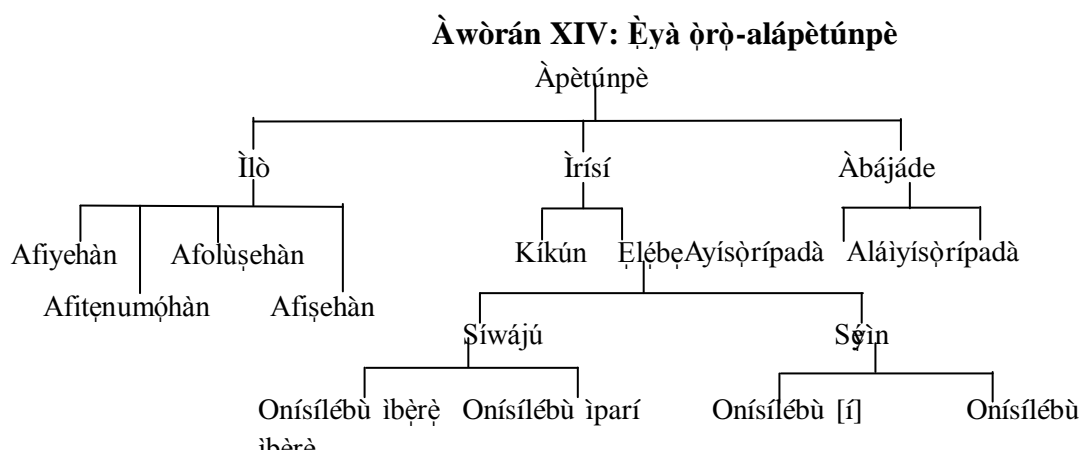
17.	Mọ́fìimù ipilẹ̀	Òrò-ìshédá (òrò-alápètúnpe)
a.	geere (AP)	geerere (AP)
b.	tààrà (AP)	tààràrà (AP)
d.	firìgbòn (AJ)	firìgbòngbòn (AJ)

ÌDÁRAYÁ ÌGBÁRA-Ẹ̀NI-LÉWỌ̀N

Wá àpeṣere àwọn òrò-ìshédá alápètúnpe kí ó sì sọ èyà wọn àti bí wọn ẹ̀ farakóra .

5.0 ÌSỌ̀NÌSÓKÌ

Àwọn èyà àpètúnpe tí mo jíròrò lé lóri ni mo fi àwòrán sàlẹ̀ yí gbé jáde .

6.0 ISÉ ÀYÀNŞE ONÍMÁÀKÌ

Fi iyàtò hàn lááárín àwọn wònyí pèlú àpèrè : àpètúnpe kíkún ayísòrípadà àti àpètúnpe kíkún aláiyísòrípadà , àpètúnpe èlèbe síwájú ayísòrípadà àti àpètúnpe èlèbe síwájú aláiyísòrípadà , àpètúnpe èlèbe sèyìn ayísòrípadà à ti àpètúnpe èlèbe sèyìn aláiyísòrípadà , àti àpètúnpe èlèbe síwájú onísilèbù ibèrè àti àpètúnpe èlèbe síwájú onísilèbù iparí

7.0 ÌWÉ ÌTÓKASÍ/ÀWỌN ÌWÉ FÙN KÍKÀ

- Awobuluyi, Oladele. (Olótùú) 1989. *Yorùbá Metalanguage II*, Lagos: NERDC.
- Awobuluyi, Oladele. 2008. *Èkó Ìşèdá-Òrò Yorùbá*. Akurè, Montem Paperbacks.
- Bamgboşe, Ayo. (Olótùú) 1984. *Yorùbá Metalanguage I*, Lagos: NERDC.
- Elson, B. & V. Pickett. 1990. *An Introduction to Morphology and Syntax*. California Summer Institute of Linguistics.
- Katamba, Francis. 1993. *Morphology*. London: Macmillan.
- Malmkjaer, K. (Olótùú). 1999. *The Linguistic Encyclopaedia*. London & New York: Routledge.
- Mario Pel. 1966. *Glossary of Linguistic Terminology*. New York & London. Columbia University Press.
- Matthew, P. H. 1974. *Morphology: An Introduction to the Theory of Word Structure*. Oxford&New York: CUP.
- Taiwo, Oye. 2011a. *Mofólójì: Àtúnşe kejì*. Ibadan, Universal Akada Books Ltd
- Taiwo, Oye. 2011b. "Inflections in the Ao dialect of Yoruba" *Kansas Working Papers in Linguistics*, Vol. 32 (2011), 84-105
- Taiwo, Oye. 2014. "The morpho-syntactic interaction and the derivation of nominal compounds in Yorùbá" *International Journal of Language Studies* Vol. 8 No 1 pp. 67- 92
- Taiwo, Oye and Olakolu, Toyin. 2010. "Òrò- işe Alákànpò ní Èdè Yorùbá" *Research in African Languages and Linguistics (RALL)* Vol. 10 pp. 90-112

ÌPÍN 4 ÌGÉKÚRÚ

- 1.0 Ìfáára
- 2.0 Èròngbà àti Àfojúsùn
- 3.0 Ìbéèrè Ìṣáájú
- 4.0 Àkóónú Ìdánilékòó
  - 3.1 Oríkì Ìgékúró
  - 4.2 Sísèdá Ọ̀rò-Orúkọ Àgékúró
  - 4.3 Ọ̀tẹ̀ Ìgékúró ní Èdè Yorùbá
- 5.0 Ìṣonísókí
- 6.0 Ìṣẹ̀ Àyànṣe Onímáàki Olúkó
- 7.0 Ìwé Ìtókasi/Àwọn Ìwé Fùn Kíkà

1.0. ÌFÁÁRÀ

Ọ̀nà miíràn tí a máa ń gbà ṣẹ̀dá ọ̀rò ní èdè Yorùbá ni ìgékúró . Ọ̀un ni mo máa ṣàlàyé ní ipín yí . Mo máa kọ ẹ ní bí a ṣe ń lo ìgékúró láti ṣẹ̀dá oríṣíríṣi ọ̀rò , mo sì tún máa ṣàlàyé ọ̀tẹ̀ tí ó rọ̀ mọ̀ ìgékúró.

2.0 ÈRÒNGBÀ ÀTI ÀFOJÚSÙN

Léyìn tí ó bá ti ka idánilékòó yí tán , wàá lè ní imọ̀ kíkún lórí ìgékúró , wàá sì lè ṣàlàyé bí a ṣe máa ń ṣẹ̀dá ọ̀rò-àgékúró àti ọ̀tẹ̀ ìgékúró pèlú

3.0 ÌBÉÈRÈ ÌṢÁÁJÚ

Ṣàlàyé ohun ti o mọ̀ lórí àwọn wònyí : oríkì ìgékúró , ọ̀rò-orúkọ àgékúró àti ọ̀tẹ̀ ìgékúró ní èdè Yorùbá.

4.0 ÀKÓÓNÚ ÌDÁNILÉKÒÓ

4.1 Oríkì Ìgékúró

Ìgékúró jẹ̀ àṣà gígé àwọn ọ̀rò-ọ̀lọ̀pọ̀- sílébù kúrú fún iròrùn láti pè . Ọ̀rò-orúkọ ìṣẹ̀dá ni a sáà máa ń gé kúrú . Àbájáde ìgékúró yóò jẹ̀ ọ̀rò -orúkọ . Ìyẹn nipé ìṣòrí -ọ̀rò kan náà ni ọ̀rò tí a gé kúrú àti èyí tí a ti gé e kúrú . Irú ìgékúró yí wọ̀pọ̀ nínú orúkọ èniyàn . Àpẹ̀rẹ̀ diẹ̀ ní ó wà ní isàlẹ̀ yí :

Adélékè:-	‘Lékè, ‘Délékè;	Olúwafúnmiláyò :- Fúnmiláyò , Fúnmi;
Olúṣolá:-	Ṣolá, Olú;	Olúwagbótèmi:- ‘Gbótèmi, Gbóte;
Oyèékànmí:-	Oyè, Kànmí;	Abíódún:- Bíódún, Ọ̀dún;
Adéyeyè:-	Adé, Yeyè, abbl.	

4.2 Sísèdá Ọ̀rò-Orúkọ Àgékúró

Àkíyèsí tí a gbódò ṣe ní pé àwọn ọ̀rò -orúkọ àgékúró tí ó wà lókè yí àti irú bẹ̀ẹ̀ jẹ̀ àbájáde ìgékúró láti ara ọ̀rò alákanpọ̀ . Ìyẹn ni pé àwọn n fọ̀nrán tí a tí ṣẹ̀dá ọ̀rò-orúkọ ìgékúró jẹ̀ ọ̀rò tí ó ní, ó kéré tán, mọ̀fímù ipilẹ̀ tàbí ọ̀pó méjì.

Àmọ̀ sá , kíi ṣe gbogbo àwọn ọ̀rò -orúkọ alákanpọ̀ ni a lè ṣe ìgékúró fún láti ṣẹ̀dá ọ̀rò -orúkọ àgékúró . A oò jíròrò lórí àwọn ọ̀rò -orúkọ alákanpọ̀ tí ó lè kópa nínú ìgékúró . Bákan náà, a oò sì tọ̀pa abala tí a gé ṣonù nínú àwọn ọ̀rò-orúkọ ọ̀hún àti abala tí ó kù léyìn tí ìgékúró ti wáyé tán .

Ṣísèdá ọ̀rò-orúkọ àgékúró látara ọ̀rò-orúkọ alákanpọ̀ ọ̀lórò-orúkọ méjì

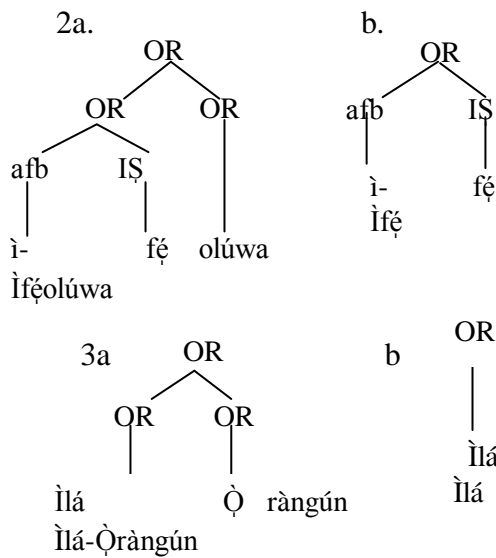
Ó ṣeé ṣe láti ṣe ìgékúró fún ọ̀rò -orúkọ alákanpọ̀ tí a ṣẹ̀dá látara ọ̀rò-orúkọ méjì . Ní irú ìgékúró bá yí, ọ̀rò-orúkọ tí ó jẹ̀ èyàn ajórúkọ ni a máa ń gé ṣonù tí a oò dá ọ̀rò -orúkọ tí a yán sí . Ní ìgbà

miíràn èwè, ó şeé şe kí a gé òrò -orúkò tí a yàn , şùgbón èyí kò wópò nínú èdè Yorùbá . Diè lára àwọn òrò-orúkò alákanpò tí a gé kúru ni iwònyí:

<p>1. Òrò-orúkò alákanpò òlòrò-orúkò méjì Ifẹ-olúwa Ilá-òràngún Ìgbàrà-òkè Ìjẹbú-igbó</p>	<p>Òrò-ìşèdá (òrò-orúkò agékúru) Ifẹ, *olúwa Ilá Ìgbàrà, *òkè Ìjẹbú, *igbó</p>
--	---

Ó ní (àwọn) abala òrò -orúkò alákanpò tí a lè gé kúru . Nínú àwọn àpẹẹrè tí ó wà lókè wònyí , àwọn tí a kò lè gé kúru ni a fi àmì iràwò sí ní ègbè . Bí ó tilẹ jẹ pé púpò nínú wọn ni ó jẹ isọ aşègbà, a òò şàlàyé idí tí a kò lè gé wọn kúru láipé .

Bí a bá fi irísí òrò -orúkò alákanpò àti òrò-orúkò agékúru tí a şèdá látara rẹ wé ara wọn , yòò fojú hàn gbangba abala tí a gé kúru nínú òrò-orúkò alákanpò. Àpẹẹrè diè ni iwònyí :

Şisèdá òrò-orúkò agékúru látara òrò-orúkò alákanpò òlòrò-ìşè/alàpòlàà ìşè méjì

Ó şeé şe láti şe igékúru fún òrò -orúkò alákanpò alàpòlàà ìşè méjì tí ó ní mófímù asòdorúkò afarasin. Bí àpẹẹrè :

<p>5. Òrò-orúkò alákanpò alàpòlàà-ìşè Bámidélé Kòláwọlé Fadékémi</p>	<p>Òrò-ìşèdá(òrò-orúkò agékúru) Délé, *Bámi Kòlá Kémi, *Fadé</p>
--	--

Şisèdá òrò-orúkò agékúru látara òrò-orúkò alákanpò onígbólòhùn àìşèdá

A lè şe igékúru fún òrò -orúkò alákanpò tí a şèdá látara gbólòhùn àìşèdá . Èyí a máa wáyé ní igbà tí a bá gé àwọn fónrán kan kúru lára irú òrò bèè . Ní òpò igba , igékúru yìi yòò şeku olúwa tàbí àpòlà ìşè gbólòhùn tí a ti şèdá òrò-orúkò alákanpò tí a gé kúru. Àpẹẹrè diè ni iwònyí .

6

Òrò-orúkò Alákànpò Onígbólòhùn Àisèdá	Òrò-isèdá (Òrò-orúkò Àgékúrí)	
	Olùwà	Àpólà ise
Olúwabùnmi	*Olúwa	Bùnmi
Odúnlámi	Odún	*lámì
Oláníkèè	Olá	Níkèè, Láníkèè
Ifẹ̀wùmí, Ifẹ̀pádé	Ifẹ̀	Pádé, Wùmi
Òkánlàwọn	*Òkán	Làwọn
Ògúndèjì	*Ògún	Dèjì

Sisèdá òrò-orúkò àgékúrí látara òrò-orúkò alákànpò onígbólòhùn olópò-ise

Láti şèdá òrò-orúkò àgékúrí látara òrò-orúkò alákànpò onígbólòhùn olópò-ise, olùwà gbólòhùn ni a máa n gé kúró . Irú igékúrí èyí ni ó sì wópò jù . Şùgbón ní igbà mírán , a lé dá olùwà sí kí a gé àwọn fónrán tí ó kù kúró. Bí àpeṣere:

7

Òrò-orúkò Alákànpò Onígbólòhùn Olópò-ise	Òrò-isèdá/ Àgékúrí)	Òrò-orúkò
Olúbòròdé	Olú	Bòròdé
Omóbólánlé	*Omó	Bólá, Bólánlé
Adébòwálé	Adé	Débò, Débòwálé
Ògúnkóládé	*Ògún	Kólá, Kóládé

Sisèdá òrò-orúkò àgékúrí látara òrò-orúkò alákànpò onígbólòhùn àkíyèsí alátènumó

Ní òpòlòpò igbà , bí a bá şe igékúrí fún òrò-orúkò alákànpò tí a şèdá látara gbólòhùn àkíyèsí alátènumó fónrán tí a pè àkíyèsí àtènumó fún tàbí àpólà ise àti atòka gbólòhùn àkíyèsí alátènumó ni a máa n şe kù tí a òò sì gé àwọn fónrán tí ó kù kúró. Şùgbón àwọn òrò-orúkò kòbègbèmu kan wà tí ó jẹ pé sílèbù àkókò nikan ní a máa gé kúró , tí a òò sì dá àwọn iyókù sí . Díẹ̀ lára àwọn òrò-orúkò àgékúrí látara òrò-orúkò alákànpò onígbólòhùn àkíyèsí alátènumó ni iwónyí :

8

Òrò-orúkò Alákànpò Onígbólòhùn Àkíyèsí Alátènumó	Òrò-isèdá (Òrò-orúkò Àgékúrí)	
	Òrò-àtènumó	Àpólà-ise
Omóláyò	*Omó	Láyò
Opélóyemi	Opé	Yemi
Onílarí	Oní	Lari
Obalolúwa	Oba	Lolú
Tolúlopé	Tolú	*lopé
Omólábáké	*Omó	Lábáké

9. Àwọn kòbègbèmu ni iwónyí:

Omóláyò:- Móláyò

Ilélabò:- Lélabò

Omólólá:- Mólólá

Sisèdá òrò-orúkò àgékúrí látara òrò-orúkò alákànpò onígbólòhùn alátènumó tàbí aláwé gbólòhùn aşapèjúwe

A lè gé òrò-orúkò alákànpò tí a şèdá látara gbólòhùn alátènumó elédà awé gbólòhùn aşapèjúwe kúró láti şèdá òrò-orúkò àgékúrí. Bí a bá fẹ̀ şe irú igékúrí bẹ̀ , a lè gé òrò-orúkò tí a şe itènumó fún kúró, tàbí kí a dá a sí, kí a gé àpólà ise kúró. Bí àpeṣere:

10.

Òrò-orúkọ Alákànpò Onígbołohùn Alátẹnùmó	Òrò-iṣẹ̀dá (Òrò-orúkọ Àgékúró)	
	Olùwà	Àpólà-iṣe
Omósòwòn	*Omó	Sòwòn
Oyèékànmí	Oyè	Kànmí
Olóyèédé	Olóyè	*yèédé
Odétúndé	*Odé	Túndé
Èjírìndé	Èjí	*rìndé

Òrò-Orúkọ tí a kò lè gé kúró

Bí a bá ṣàkíyèsí àwọnàpẹ̀rẹ̀ òkèwònyí , ó hàn gbaṅgba pé ó ní abala òrò tí a lè gé kúró nínú àwọn òrò ọ̀lọ̀pọ̀- sílẹ̀bù nì èdè Yorùbá, kí ẹ̀ gbogbo òrò ọ̀lọ̀pọ̀- sílẹ̀bù èdè Yorùbáni a lè gé kúró. Kò ẹ̀ ẹ̀ ẹ̀ látí gé àwọn òrò ọ̀lọ̀pọ̀- sílẹ̀bùwònyí kúró:

Abẹ̀òkúta:- *Abẹ̀ *òkúta
 Owólabí:- *Owó *labí
 Èṣùpòfo:- *Èṣù *pòfo
 Òkèàgbè:- *Òkè *àgbè
 Sẹ̀rùbàwòn:- *Sẹ̀rù *bàwòn
 Jáwónláyà:- *jávòn *láyà
 kòbẹ̀gbẹ̀mu:- *kòbẹ̀ *kòbẹ̀gbẹ̀ *bẹ̀gbẹ̀* bẹ̀gbẹ̀mu
 iyànàòfà:- *iyànà *òfà
 Tamílọ̀rẹ̀:- *Tamí *lọ̀rẹ̀
 Káṣímáawòó:- *Káṣì *máawòó

A gbòdò pé àkíyèsí wa sí i pé púpọ̀ nínú àwọn òrò òkè wònyí ni ó jẹ̀ iṣò aṣeégbà ní èdè Yorùbá . Bí àpẹ̀rẹ̀ , àwọn wònyí ẹ̀ ẹ̀ gbà : *abẹ̀, òkúta, owó, omọ, Èṣù, pòfo, òkè, sùúrù, lérè, láyà, bẹ̀gbẹ̀, bẹ̀gbẹ̀mu, iyànà, òfà* àti *máawòó*, sùgbòn a kò lè lò wòn gégé bí òrò àgékúró.

Bí òrò bá rí bí èyí , pé a kò lè lo àwọn iṣò aṣeégbà kan gégé bí ò rọ̀ àgékúró, á jẹ̀ pé ìgékúró, gégé bí ìgbésẹ̀ mofólòjì , ní àwọn òfin tàbí òtẹ̀ tí ó máa n tẹ̀lẹ̀ ní èdè Yorùbá .

4.3 Òtẹ̀ Ìgékúró ní Èdè Yorùbá

Ìtumò ẹ̀ patakí ní ibára -eni-sọ̀rọ̀, bakan nàà ni omọ̀ sọ̀rì nínú àwọn òrò àgékúró . Fún ìdí èyí , ìtumò ni ó dàbí eni pé òtẹ̀ ìgékúró d á lé. Òtẹ̀ mērin ni a ṣàkíyèsí nínú àwọn òrò àgékúró , àwọn nàà ni iwònyí : òrò àgékúrógbòdò ní ìtumò, ìtumò òrò àgékúrókò gbòdò jẹ̀ ìtumò aláàkótán, ìtumò òrò àgékúró gbòdò wà ní ibámu pẹ̀lú ìtumò òrò ọ̀lọ̀pọ̀- sílẹ̀bù tí a ti gé e kuru **bẹ̀ ni** òrò àgékúró gbòdò jẹ̀ òrò orúkọ. È jẹ̀ kí á ṣàlàyé àwọn òtẹ̀ wònyí pẹ̀lú àpẹ̀rẹ̀ bí ó bá ẹ̀ yẹ̀ .

Ìtumò òrò àgékúró

Òrò àgékúrógbòdò jẹ̀ òrò tí ó ẹ̀ ẹ̀ gbà , tí ó sì ní ìtumò . Àwọn iṣò wònyí kò ní ìtumò , ìdí nìyí tí wòn kí ẹ̀ ẹ̀ òrò àgékúró ní èdè Yorùbá: *labí, *àgbè, *jávòn, *kòbẹ̀, *káṣì, *àní, abbl.

Ìtumò òrò àgékúró kò gbòdò jẹ̀ ìtumò aláàkótán

Ìtumò aláàkótán ni ìtumò gbogboògbò tí a mò mò òrò bí ó bá dá wà tàbí nìbikíbi tó ó bá tí jẹ̀ yọ . Fún àpẹ̀rẹ̀, àwọn òrò bíi *Omọ, Ilé, Òkè, Òkan* ní ìtumò gbogboògbò tí a mò mò wòn , sùgbòn, ìtumò gbogboògbò yí yàtò diẹ̀ sí èyí tí wòn ní nìgbà tí wòn jẹ̀ yọ nínú àwọn òrò bíi *Omọlayò, Ilélabò, Òkèàgbè*, àti *Òkánlávòn*, ìdí nìyí tí wòn kò lè jẹ̀ òrò àgékúró nínú àwọn òrò nàà. *Omọlayò *Omọ, Omọlọ̀lá *Omọ, Ilélabò *Ilé, Òkèàgbè *Òkè, Òkánlávòn, *Òkán*.

Wíwà ní ìbámu pèlú ìtumò ọ̀rọ̀ ọ̀lọ̀pọ̀- sílẹ̀bù

Àwọn ọ̀rọ̀ ọ̀lọ̀pọ̀- sílẹ̀bù ní ìtumò tí wọn gbé jáde . Bí a bá wá gé wọn kúrú , èyí tí ó ẹ̀kù , ìyẹn ọ̀rọ̀ àgékúrú , gbọ̀dọ̀ mú ìtumò ọ̀rọ̀ ọ̀lọ̀pọ̀- sílẹ̀bù tàbí kí ó mú lára ìtumò ọ̀rọ̀ ọ̀lọ̀pọ̀- sílẹ̀bù . Bí bẹ̀ẹ̀ kọ̀ , irú ọ̀rọ̀ àgékúrú bẹ̀ẹ̀ kò ní ẹ̀ẹ̀ gbà . Fún àpẹ̀rẹ̀ , iyàtò wà láàárín àwọn isọ̀ méjì méjì wònyí .

Ìyá ọ̀mọ̀/iyá Ọ̀mọ̀labí ;   iyá ọ̀rìsà/iyá Ọ̀rìsàbùnmi ;   bàbá owó/bàbá Owólabí ;
ilé ọ̀gún/ilé Ọ̀gúndèjì ;   ọ̀mọ̀ ifá/ọ̀mọ̀ Ifábùsúyì

Nítórí iyàtò tí a fi hàn wònyí , a kò lè ẹ̀ ìgékúrú fún Ọ̀mọ̀labí láti di *Ọ̀mọ̀ , tàbí fún Ọ̀gúndèjì láti di *Ọ̀gún àti àwọn wònyí pèlú : Ọ̀rìsàbùnmi *Ọ̀rìsà , Ifábùsúyì *Ifá , Owólabí *Owó , abbl.

Jíjẹ̀ ọ̀rọ̀ orúko

Ọ̀rọ̀ orúko nikan ni a lè ẹ̀dà nipasẹ̀ ìgbésẹ̀ ìgékúrú , fún ìdí èyí ọ̀rọ̀ àgékúrú gbọ̀dọ̀ jẹ̀ ọ̀rọ̀ orúko . Ìdí niyí tí àwọn wònyí fi jẹ̀ àiṣeégbà :

Owólabí *labí ;   Ọ̀mọ̀labí ; *labí ;
Èṣùpòfo *pòfo ;   Sùúrùléré *léré ;
Ẹ̀rùbàwón *Ẹ̀rù *bàwón ;   jáwónláyà *jávón *láyà ;
kòbẹ̀gbému *bẹ̀gbé ;   Tamílọ̀rẹ̀ *Tamí *lọ̀rẹ̀ ;
Káṣimáawò *Káṣi *máawò

Àwọn ọ̀rọ̀ tí a fi àmì iràwò sí lẹ̀gbẹ̀ wònyí kíi ẹ̀ ọ̀rọ̀ orúko , ọ̀rọ̀-ìṣe ni àwọn tí ó ẹ̀ é gbà nínú wọn jẹ̀ : *pòfo , léré , ẹ̀rù , bàwón , jáwón , láyà , bẹ̀gbé , lọ̀rẹ̀ , máawò* .

5.0 ÌSONÍŞÓKÍ

Ní ipín yí , mo kí ìgékúrú gégé bí àṣà gígé àwọn ọ̀rọ̀ -ọ̀lọ̀pọ̀- sílẹ̀bù kúrú fún iròrùn láti pè . Ọ̀rọ̀- orúko ìṣẹ̀dá ní a sába máa n gé kúrú . Irú ìgékúrú yí wópọ̀ nínú orúko èniyàn . Àmọ̀ sá , kíi ẹ̀ gbogbo ọ̀rọ̀ ọ̀lọ̀pọ̀- sílẹ̀bù èdè Yorùbáni a lè gé kúrú . Mo ṣàlàyé òtẹ̀ méréni tí a máa n ṣàmúlò láti ẹ̀dà ọ̀rọ̀ àgékúrú , àwọn náà ni iwònyí : ọ̀rọ̀ àgékúrúgbọ̀dọ̀ ní ìtumò , ìtumò ọ̀rọ̀ àgékúrúgbọ̀dọ̀ jẹ̀ ìtumò aláakótán , ìtumò ọ̀rọ̀ àgékúrúgbọ̀dọ̀ wà ní ìbámu pèlú ìtumò ọ̀rọ̀ ọ̀lọ̀pọ̀- sílẹ̀bù tí a ti gé e kuru , ọ̀rọ̀ àgékúrúgbọ̀dọ̀ jẹ̀ ọ̀rọ̀ orúko .

6.0 ISẸ̀ ÀYÀNŞE ONÍMÁÀKÌ OLÙKỌ̀

1. Kí ni ìgékúrú?
2. Báwo ni a ẹ̀ lè ẹ̀dà ọ̀rọ̀ -orúko àgékúrú látara àwọn isọ̀ wònyí ? ọ̀rọ̀-orúko alákanpọ̀ , ọ̀lọ̀pọ̀- orúko méjì , ọ̀rọ̀-orúko alákanpọ̀ ọ̀lọ̀pọ̀ -ìṣe tàbí alápoláà ìṣe , ọ̀rọ̀-orúkoalákanpọ̀ onígbòlòhùn àiṣẹ̀dá , ọ̀rọ̀-orúko alákanpọ̀ onígbòlòhùn àkíyèsí aláṣenunmọ̀ , ọ̀rọ̀-orúko alákanpọ̀ onígbòlòhùn ọ̀lọ̀pọ̀-ìṣe àti ọ̀rọ̀-orúko alákanpọ̀ onígbòlòhùn aláṣenunmọ̀
3. Ṣàlàyé bí a ti lè ẹ̀dà ọ̀rọ̀- orúko àgékúrú látara àwọn ọ̀rọ̀-orúko wònyí: *Akíntúndé , Láníkẹ̀ , Ọ̀lálólú , Doyin , Bámidélé , Adéwẹ̀mímọ̀ , Kóláwólé , Ọ̀balólúwa , Ọ̀dúnlámi* àti Ọ̀mọ̀layọ̀
4. Ṣàlàyé , pèlú àpẹ̀rẹ̀ , òtẹ̀ ìgékúrú ní èdè Yorùbá

7.0 ÌWÉ ÌTÓKASÍ/ÀWỌN ÌWÉ FÚN KÍKÀ

- Awobuluyi, Oladele. (Olótúú) 1989. *Yorùbá Metalanguage II*, Lagos: NERDC.
Awobuluyi, Oladele. 2008. *Èkọ̀ Ìṣẹ̀dá-Ọ̀rọ̀ Yorùbá*. Akurẹ̀, Montem Paperbacks.
Bamgboṣe, Ayo. 1967. *A Short Yorùbá Grammar*, Ìbàdàn: HEB.
Bamgboṣe, Ayo. (Olótúú) 1984. *Yorùbá Metalanguage I*, Lagos: NERDC.
Elson, B. & V. Pickett. 1990. *An Introduction to Morphology and Syntax*. California Summer Institute of Linguistics.
Katamba, Francis. 1993. *Morphology*. London: Macmillan.
Malmkjaer, K. (Olótúú). 1999. *The Linguistic Encyclopaedia*. London & New York: Routledge.

- Mario Pel. 1966. *Glossary of Linguistic Terminology*. New York & London. Columbia University Press.
- Matthew, P. H. 1974. *Morphology: An Introduction to the Theory of Word Structure*. Oxford&New York: CUP.
- Taiwo, Oye. 2011a. *Mofólójì: Àtúnṣe kejì*. Ibadan, Universal Akada Books Ltd
- Taiwo, Oye. 2011b. "Inflections in the Ao dialect of Yoruba" *Kansas Working Papers in Linguistics*, Vol. 32 (2011), 84-105
- Taiwo, Oye. 2014. "The morpho-syntactic interaction and the derivation of nominal compounds in Yorùbá" *International Journal of Language Studies* Vol. 8 No 1 pp. 67- 92
- Taiwo, Oye and Olakolu, Toyin. 2010. "Ọ̀rọ̀- یشه Alákànpò ní Èdè Yorùbá" *Research in African Languages and Linguistics (RALL)* Vol. 10 pp. 90-112
- Taiwo, Oye and Olakolu, Toyin. 2012. "Orí nínú ihun ọ̀rọ̀ یشه́dà" *Opanbata: Jónà Ìmò Akadá* Vol. 6 pp. 94-123
- Taiwo, Oye and Adekunle, Titi. 2013. "Òtẹ̀ Ìgékúrú ní Èdè Yorùbá" *Ago-Iwoye Journal of Languages and Literary Studies* Vol.4. pp. 1-10

ÌWÉ ÌTÓKASÍ/ ÀWỌN ÌWÉ FÚN KÍKÀ

- Ajongolo, Taiwo. 2005.** *Negation in the Ào dialect of Yorùbá*. PhD Thesis, University of Ibadan, Ibadan, Nigeria.
- Awobuluyi, Oladele. 1978.** *Essentials of Yorùbá Grammar*, Ìbàdàn: UPL.
- Awobuluyi, Oladele. 1982.** The Yorùbá Verb Phrase. Nínú Afọlayan, A. (olótùú). *Yorùbá Language and Literature*, Ìbàdàn: UPL and Unife Press. 225-246.
- Awobuluyi, Oladele. 1987.** Focus Constructions as Noun Phrases: A Reply. *Yorùbá New Series*. 1: 73 – 87.
- Awobuluyi, Oladele. (Olótùú) 1989.** *Yorùbá Metalanguage II*, Lagos: NERDC.
- Awobuluyi, Oladele. 2005.** Mófìimù kan ọ̀so ọ̀ni {àì-} àbí méjì. *Yorùbá*:3 (1): 1-7
- Awobuluyi, Oladele. 2008.** *Èkọ̀ Ìṣẹ̀dà-Òrọ̀ Yorùbá*. Akure, Montem Paperbacks.
- Bamgboṣe, Ayo. 1966.** *A Grammar of Yorùbá*, Cambridge: CUP.
- Bamgboṣe, Ayo. 1967.** *A Short Yorùbá Grammar*, Ìbàdàn: HEB.
- Bamgboṣe, Ayo. (Olótùú) 1972.** *The Yorùbá Verb Phrase*, Ìbàdàn: UPL.
- Bamgboṣe, Ayo. (Olótùú) 1984.** *Yorùbá Metalanguage I*, Lagos: NERDC.
- Bamgboṣe, Ayo. 1990.** *Fonólójì ati Gírámà Yorùbá*. Ibadan: UPL.
- Elson, B. & V. Pickett. 1990.** *An Introduction to Morphology and Syntax*. California Summer Institute of Linguistics.
- Fabb, Nigel. 2001.** Compounding. Nínú Spencer, Andrew & Zwicky, A. (Olótùú). *The Handbook of Morphology*. Oxford: Blackwell Publishers Ltd.
- Fromkim, V. & R. Rodman. 1993.** *An Introduction to Language*. Orlando: Harcourt Brace Jovarich College Publishers.
- Haacke, Wilfred, H.G. 1995.** Instances of incorporation and compounding in Khoekhoegowab. Nínú A. Traill, R Vossen, & M. Biesele (Olótùú) *The Complete Linguist. Papers in Memory of Patrick J. Dickens*, Koln: Rudiger Koppe: 339-361.
- Katamba, Francis. 1993.** *Morphology*. London: Macmillan.
- Lyons, John. 1968.** *Introduction to Theoretical Linguistics*, Cambridge: C.U.P.
- Lyons, John. 1982.** *Language and Linguistics*, Cambridge: C.U.P.
- Malmkjaer, K. (Olótùú). 1999.** *The Linguistic Encyclopaedia*. London & New York: Routledge.
- Mario Pel. 1966.** *Glossary of Linguistic Terminology*. New York & London. Columbia University Press.
- Matthew, P. H. 1974.** *Morphology: An Introduction to the Theory of Word Structure*. Oxford & New York: CUP.
- Matthew, P. H. 1997.** *The Concise Oxford Dictionary of Linguistics*. Oxford, New York: OUP.
- McArthur, T. (Olótùú). 1996.** *The Oxford Companion to the English Language*, Oxford, New York: OUP.
- Owolabi, Kọla. 1976.** *Noun-Noun Constructions in Yorùbá: A Syntactic and Semantic Analysis*. Ph.D. Thesis, University of Ìbàdàn, Ìbàdàn.
- Owolabi, Kọla. 1985.** Àpètúnṣe gégé bí ètè fún ṣẹ̀dà ọ̀rọ̀ -orúkọ nínú èdè Yorùbá. *LÁANGBASA: Jónà Ìṣẹ̀ Akadà nínú Èdè Yorùbá*. 2: 103-118
- Owolabi, Kọla. 1987.** Focus Construction as NP: A Critique. *Yorùbá, New Series*. 1: 45 – 62.
- Owolabi, Kọla. 1995a.** More on Yorùbá Prefixing Morphology. Nínú Owolabi, Kola (Olótùú) *Language in Nigeria: Essays in Honour of Ayo Bamgboṣe*. Ìbàdàn: Group Publishers. 92-112.
- Owolabi, Kọla. (Olótùú). 1995b.** *Language in Nigeria: Essays in Honour of Ayo Bamgboṣe*, Ìbàdàn: Group Publishers.
- Owolabi, Kọla. 2011.** *Ìjìnlẹ̀ Ìtupalẹ̀ Èdè Yorùbá I: Fònétiiki àti Fonólójì*. Ìbàdàn: Akada Press.
- Pulleyblank, Douglass & Akinbiyi Akinlabi. 1988.** Phrasal Morphology in Yorùbá. *Lingua* 74: 141-166.
- Selkirk, Elizabeth. 1982.** The Syntax of Words. *Linguistic Inquiry Monograph Seven*. Cambridge: MIT Press.

- Taiwo, Oye. 2003.** Tense and Aspect in Ào. Nínú Ndimele, Ozo-Mekuri (Olótùú) *Languages and Linguistics in Nigeria: A Festschrift for Kay Williamson*, Aba: NINLAN. 773 – 790.
- Taiwo, Oye. 2005.** Èyà Gbólóhùn Èdè Yorùbá . Nínú Adeniyi, Harrison & Akinloye Ojo (Olótùú) *Ìlo Èdè áti Èdá-Ède Yorùbá: Apá kejì*. New York: African World Press Inc: 140 –158.
- Taiwo, Oye. 2006a.** Negative Markers in Ào and Standard Yoruba. *Journal of West African Languages (JWAL)*, 33 (1): 53-70.
- Taiwo, Oye. 2006b.** Multiplicity of Roles: The Pronoun in the Ào Dialect of Yorùbá. *Studi Linguistici e Filologici nline*. 4 (2): 327 – 354.
- Taiwo, Oye. 2007a.** Object Pronouns in the Ào dialect of Yorùbá. *SKASE Journal of Theoretical Linguistics*. 4 (3):32-44
- Taiwo, Oye. 2007b.** Subject Pronoun in the Ào dialect of Yorùbá. *JOLAN: Journal of the Linguistic Association of Nigeria*. 10:67 – 86
- Taiwo, Oye. 2007d.** The indivisibility of {àì-} in standard Yorùbá. Nínú Ndimele, O. M.(Olótùú) *Nigerian Languages, Literatures, Culture & Reforms: A Festschrift for Ayọ Bamgboṣe*. Linguistic Association of Nigeria (LAN).557-564.
- Taiwo, Oye. 2008.** Compound verbs in Yorùbá. *Studi Linguistici e Filologici Online* 6:345-370.
- Taiwo, Oye. 2009.** Headedness and the structure of Yorùbá Compound words. *Taiwan Journal of Linguistics*, 7 (1): 27-52
- Taiwo, Oye. 2011a.** *Mofólóji: Àtúnṣe kejì*. Ibadan, Universal Akada Books Ltd
- Taiwo, Oye. 2011b.** “Inflections in the Ao dialect of Yoruba” *Kansas Working Papers in Linguistics*, Vol. 32 (2011), 84-105
- Taiwo, Oye. 2014.** “The morpho-syntactic interaction and the derivation of nominal compounds in Yorùbá” *International Journal of Language Studies* Vol. 8 No 1 pp. 67- 92
- Taiwo, Oye and Olakolu, Toyin. 2010.** “Òrò- iṣe Alákànpò ní Èdè Yorùbá” *Research in African Languages and Linguistics (RALL)* Vol. 10 pp. 90-112
- Taiwo, Oye and Olakolu , Toyin. 2012.** “Orí nínú ihun òrò iṣẹ́dà” *Ọpanbata: Jónà Ìmọ Akadá* Vol. 6 pp. 94-123
- Taiwo, Oye and Adekunle, Titi. 2013.** “Òtẹ̀ Ìgékúrú ní Èdè Yorùbá” *Ago-Iwoye Journal of Languages and Literary Studies* Vol.4. pp. 1-10